

SLAVICA SLOVACA

Ročník 49 • 2014 • 2

SLAVISTIKA

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Desislava Michajlova Atanasova, Mojmír Benža, Václav Čermák, Mária Dobríková,
Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková, Adriana Ferenčíková, Emil Horák,
Martin Hurbanič, Jaromír Krško, Ján Lukačka, Šimon Marinčák, Zuzana Profantová,
Imrich Sedlák, Cyril Vasil', Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 31750940

© Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 30842913

OBSAH

ŠTÚDIE

E. LUKOVINY: Sakramentárne preklady v systéme eucharistických bohoslužieb najstarších hlaholských rukopisov	103
P. ŽEŇUCH: Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesionálnom prostredí na Slovensku	121
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Fonologický systém spisovnej macedónčiny v širšom kontexte južnoslovanských jazykov	138
M. LACKOVÁ: Morfológické osobitosti medzijazykových homonym v súčasných slovanských jazykoch	148
J. PAVLOVIČ: O napätiach pri preklade bohoslužobného textu	155
J. KAČALA: Frazologické jednotky s jednočlenným gramatickým jadrom v slovenčine (Neosobné slovesá a neosobné varianty osobných slovies vo vetnom základe frazeologických jednotiek)	165

ROZHLADY

Ж. ЯНКОВСЬКА: Архетипи національного буття крізь призму соціально-побутових поем Т. Г. Шевченка «Наймичка» і «Катерина»: компаративний зріз (до 200-річчя від дня народження)	172
---	-----

SPRÁVY A RECENZIE

V. KOVÁČOVÁ: Na osemdesiatiny Ladislava Bartka	179
J. SKLADANÁ: Za univerzitným profesorom Rudolfom Krajčovičom	180
J. GLOVNÁ: Konferencia Slovanské spisovné jazyky a médiá v Budyšíne (Nemecko)	181
A. ZÁVODNÝ: 20 rokov slovistiky na univerzite v Užhorode	182
B. PECUCHOVÁ: Ľudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky	183
M. PROKIPČÁKOVÁ: Musikalische und literarische Kontexte des Barocks in Mitteleuropa / in der Slowakei Hudobné a literárne kontexty baroka v strednej Európe / na Slovensku	185
M. STRÝČKOVÁ: Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska	187
P. ŽEŇUCH: KRALČÁK, L.: Pôvod hlaholíky a Konštantínov kód	188
J. KRŠKO: Ďalšia monografia o slovanskej antroponymii	189
Z. PROFANTOVÁ: Nové poznatky o slovanskej etnografii	191
I. SLIVKOVÁ: Klasik bieloruskej literatúry Janka Kupala na Slovensku	193

SLAVICA SLOVACA

Ročník 49 • 2014 • 2

SLAVISTIKA

ŠTÚDIE

LUBOŠ LUKOVINY*

Sakramentárne preklady v systéme eucharistických bohoslužieb najstarších hlaholských rukopisov

LUKOVINY, L.: Sacramentary Translations in the Eucharistic Worship System of the Oldest Glagolitic Manuscripts. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 103-120 (Bratislava).

The article deals with oldest glagolitic liturgical manuscripts from 10th -11th centuries, especially with their parts, containing liturgical texts for Eucharistic Worship. Translations from the Latin Sacramentary come from and show a new perspective on the use of these manuscripts redefined the Old Church Slavonic liturgy, in which mixing occurs scheme Euchologium and Sacramentary.

Medieval liturgy, Kiew Folia, Fragmenta Vindobonensia, Euchologium Sinaiticum, Missale Sinaiticum, Sacramentary, Euchologium, Latin – Old Church Slavonic translations.

Vykonávanie eucharistických bohoslužieb v staroslovienčine umožnilo vznik najstarších hlaholských liturgických prameňov. Základnými typmi latinských manuskriptov v 9.-10. storočí pre tento typ bohoslužby boli liturgické a biblické kódexy. K liturgickým patrí najmä sakramentár a ordo, k biblickým patrí evanjeliár a epištolár (kniha Apoštol), ktorý obsahuje perikopy zo Skutkov apoštolov, Listov apoštolov, Apokalypsy, starozákonných prorokov a z Knihy múdrosti. Pri vykonávaní eucharistickej bohoslužby (missa) sa používali všetky uvedené knihy spolu s graduálom, ktorý obsahoval texty žaltára a krátke hymnické skladby. V štúdiu sa však zaoberáme iba textami liturgických kníh – sakramentárov (prípadne pontifikálov), ktoré sa v čiastočných prekladoch nachádzajú v týchto najstarších hlaholských prameňoch: Kyjevské listy (Kiew Folia), Viedenské listy (Fragmenta Vindobonensia), sinajský hlaholský rukopis Sin. slav. 5/N (označovaný nesprávne ako Missale) a Sinajský hlaholský euchologion (Euchologium Sinaiticum).

Nebudeme používať pojmy *východný* a *západný obrad*, sústreďme sa iba na textovú rovinu liturgických prameňov. Rozlišujeme preto texty pochádzajúce z euchologiona, gréckej liturgickej knihy, alebo zo sakramentára, latinskej liturgickej knihy. Tieto knihy majú štruktúrne a textové odlišnosti, ktoré sú pre potreby porovnávania zásadné. Pri porovnávaní hlaholských rukopisov kladieme dôraz na porovnanie so systematikou a štruktúrou latinských, prípadne gréckych prameňov. Nebudeme tiež označovať hlaholské liturgické pramene 10.-11. storočia ako texty *slovanskej liturgie*. Takéto označenie odkazuje len na jazyk bohoslužobného textu a nemá nič spoločné s liturgickou typológiou.

Texty liturgie (myslíme tým eucharistickú bohoslužbu) sa z väčšej časti recitovali potichu. Tento spôsob prednášania liturgických textov dominuje v celej Európe od 7. storočia. Nahlas sa z euchologionov prednášajú zaambónne modlitby a okrem spoločných modlitieb je prakticky

* Mgr. Ľuboš Lukoviny, PhD., Gallayova 3, 841 02 Bratislava.

celé slávenie liturgie kňazom pre veriacich nepočuteľné.¹ V latinskej liturgickej praxi nastáva rovnaký proces, väčšina omše sa prednáša potichu. Na to, aby bolo pre veriacich zrejmé, ktorý konkrétny sviatok sa slávi, menlivé časti (propriá) sa v omšiach prednášali nahlas (podobne ako v gréckych zaambónne modlitby). Na rozdiel od gréckych eucharistických liturgií, počas ktorých veriaci majú odpovedať na výzvy diakona, v latinskom liturgickom prostredí nastáva od 8. storočia jav, ktorý nazývame „klerurgia“. Omše sa slávia prakticky pri úplnom mlčaní veriacich, v menších cirkevných strediskách slúži omšu len jedna osoba.²

1. Kyjevské listy

Kyjevské hlaholské listy (v ďalšom len KL) sú jedným z najstarších rukopisov písaných hlaholikou.³ Našiel ich jeruzalemský archimandrita Anton na Sinaji na jeseň roku 1870 a daroval ich knižnici Kyjevskej duchovnej akadémie v roku 1872.⁴ Hneď na úvod treba uviesť, že KL nie sú zlomkom, ani misálom a ich predlohou nebola rímska liturgia či rímsky obrad.

Vykonal sa chemické analýzy rukopisu a bola potvrdená jeho pravosť⁵ (naštrbená Hammovou teóriou o tom, že KL sú falzum; mal ich vyrobiť V. Hanka v polovici 19. storočia⁶). Zdalo by sa, že napriek vyčerpávajúcim vedeckým prácam vedecká diskusia o tomto manuskripte neustáva.⁷ Objav hlaholských rukopisov na Sinaji v roku 1975 nám umožňuje vytvoriť nový pohľad o liturgickom použití tohto rukopisu.

1.1. Obsah KL

1.1.1. Fólie 1v až 7v KL sú jazykovo staršie ako prvá strana a napísané sú odlišnou formou hlaholiky. Začínajú sa omšou sv. Klimentovi, typickému patrónovi cyrilo-methodskej misie, po nej nasleduje omša sv. Felicite, ktorej sviatok pripadá na ten istý deň (tieto sviatky sa nachádzajú v sakramentároch 9.-10. storočia s dátumom: VIII. kalendas decembris id est XXIII. die mensis nouembris⁸). Po týchto dvoch omšiach nasleduje 6 omši na každý deň (missae cottidianae per annum) a dve votívne omše: za mučeníkov (*мѣшѣ о мѣчѣнѣхъ* – missa de martyribus) a za všetky nebeské mocnosti (*мѣшѣ о вѣсѣхъ небесъскѣхъ силѣхъ*). Omše obsahujú 4 propriálne modlitby v tomto poradí: 1. začiatočná modlitba bez názvu, 2. *надѣ оплатѣть*, 3. *прѣфациѣ*, 4. po

¹ Голубцовъ, А. П.: О причинахъ и времени замены гласнаго чтенія литургійныхъ молитвъ тайнымъ. In: Богословскій вестник 1905, т. 3, № 9, s. 74-75.

² Znak, A. J.: Historia liturgií. Olešnica: Signum 1993, s. 75-76.

³ Z ostatných vedeckých vydaní Kyjevských listov na tomto mieste uvádzame prácu Mareš, F. W.: An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin. München: Wilhelm Fink Verlag 1979, p. 49-60. (= Slavische Propyläen, Band 127). KL sa nachádzajú v prepise do cyriliky aj v prácach J. Hamma, V. V. Nimčuka, J. Schaekena – bibliografické odkazy sú uvedené nižšie.

⁴ Фонкич, Б. Л.: О судьбе Киевскихъ глаголическихъ листовъ. In: Советское славяновѣдение, 1972, 2, 82-83. V súčasnosti sa KL nachádzajú v knižnici Ukrajinskej akadémie vied, sign. ДА/П 328.

⁵ Pozri napr. Vrana, J.: Kijevski listovi nisu falsifikat. In: Slavia, 50, 1981, s. 322-326; Birnbaum, H.: Wie alt ist das altertümlichste slavische Sprachdenkmal? Weitere Erwägungen zur Herkunft der Kiever Blätter und zu ihrem Platz in der Literatur des slavischen Mittelalters. In: Die Welt der Slaven, 26, 1981, s. 225-258; Pantelić, M.: O Kijevskim i Sinajskim listićima. In: Slovo, 35, 1985, s. 5-56; Німчук, В. В.: Київські глаголичні листки. Київ: Наукова думка 1983, s. 84-89; súhrne Schaeken, J.: Die Kiever Blätter. Amsterdam: Rodopi 1987, s. 175-201. (= Studies in Slavic and General Linguistics 9). Pozri prehľadne o KL aj Минчева, А.: Киевски листовѣ. In: Кирило-Методіевска енциклопедія. Том II. Софія: Унив. Издат. „Св. Климент Охридски“ 1995, s. 248-260; Schaeken, J. – Birnbaum, H.: Die Altkirchen-slavische Schriftkultur. Geschichte – Laute und Schriftzeichen – Sprachdenkmäler. München: Vgl. Otto Sagner 1999, s. 93-94. (= Altkirchen-slavische Studien II)

⁶ Hamm, J.: Das Glagolitische Missale von Kiev. Wien: ÖAW 1979. (= Schriften der Balkankommision, 26)

⁷ O nových pohľadoch na KL pozri napr. Schaeken, J.: Nochmals zur akzentuierung der Kiever Blätter. In: Evidence and Counter-Evidence, Festschrift Frederik Kortlandt. Volume 1, Amsterdam-New York: Rodopi 2008, s. 489-498. Schaeken reaguje na práce V. M. Zagrebina o význame nadriadkových znakov v KL.

⁸ Wilson, H. A.: The Gregorian Sacramentary under the Charles the Great. London: Harrison and Sons 1915, s. 109. Nachádza sa v kódexoch Vat. Ottoboni 313 a aj Reginae 337.

vsôdď. Omša o sv. Felicite a za mučeníkov obsahuje len tri modlitby, chýba v nich prefácia. Prefácia chýba aj v poslednej omši za všetky nebeské mocnosti; v tejto omši sa však uvádza alternatívna modlitba *po vsôdď*.

1.1.2. Prvá strana KL (fólio 1r) obsahuje časť epištolára (list Apoštola Pavla k Rimanom 13, 11-14 a 14, 1-4) a modlitbu k Márii (*Zaščiti ģi rabŕi svoja...*). Touto stranou sa budeme zaoberať až na konci našej štúdie (odsek 5), tu venujeme zatiaľ pozornosť len obsahu fólií 1v až 7v.

1.2. Zlomok či ucelený prameň?

Niektorí vedci pokladajú KL za zlomok, iní za ucelený rukopis. J. Vařica pre prvý prázdny list rozhodne odmietol názor, že KL sú zlomkom. Rukopisný zlomok by nemal prvú stranu prázdnu, ktorá bola neskôr dopísaná.⁹ V. Nimčuk odmietol celistvosť KL, podľa neho sú zlomkom, pretože v závere rukopisu sa nachádza nedokončená modlitba. Posledná omša „O všetkých nebeských mocnostiach“ neobsahuje na záver kanonickú formulu *Per dominum nostrum* v hlolskom znení *ġm našim iřm*.¹⁰ Tento argument nemá však podľa J. Schaekena žiadnu hodnotu, pretože aj v troch iných modlitbách KL chýba takéto zakončenie.¹¹

O tom, že v KL nenasledovali ďalšie listy, svedčí, podľa nášho výkladu, aj posledný list 7v, na ktorého konci je dopísaná druhá polovica posledného slova pod riadkom, aby sa nepokračovalo na ďalšej strane. Svedčí to o snahe prepisovača dokončiť vetu, pretože už na ďalšej strane nemohol pokračovať, lebo ďalšia strana jednoducho nebola. KL nie sú zlomkom, ale nezvyčajným liturgickým textom (má nezvyčajne malý rozsah v porovnaní s latinskými sakramentármi).

1.3. KL v eucharistickej bohoslužbe

Použitie KL počas bohoslužby sa neinterpretuje vždy správne. A. Škoviera k systematike KL uviedol, že táto písomná pamiatka „obsahuje modlitby na záver omše západného obradu“. ¹² Nižšie uvádzame poriadok eucharistickej bohoslužby podľa sakramentárov tzv. aachenského typu ¹³ s vyznačením modlitieb, ktoré sa nachádzajú v KL:

Vatican Ottoboni latin 313

Introitus

Kyrie Eleison – Gloria in excelsis Deo

Laetania

Oratio

Apostolus

Graduale seu Alleluia

Euangelium

Offertorium

Oratio super oblatam (dicit sacerdos excelsa uoce)

Sursum corda [začína sa omšový kánon]

Vere dignum et iustum est

Sanctus Sanctus Sanctus

Te igitur... – Hanc igitur oblationem seruitutis nostrae

KL

1. začiatočná modlitba

2. паѣ орлатѣмъ

3. přefaciě

⁹ Vařica, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863-885. Praha: Lidová demokracie 1966, s. 43.

¹⁰ Німчук, В. В.: Київські ..., s. 41.

¹¹ Schaeken, J.: Die Kiever ..., s. 8.

¹² Škoviera, A.: Liturgia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave. In: Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilo-metodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Michalov, J. et al. (eds.). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2007, s. 117.

¹³ Lietzmann, H.: Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar. Münster in Westf.: Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung 1921 (= Liturgiegeschichtliche Quellen, Heft 3). V tejto pramennej edícii sú uvedené kódexy Cambr. 159 z roku 812 a Vat. Ottob. 313 z polovice 9. storočia.

Quad oblationem tu deus in omnibus quaesumus...
 Nobis quoque peccatoribus...
 Pater noster... – Libera nos quaesumus domine...
 Agnus dei [koniec omšového kánonu]
 Ad completa

4. po vŕsôdĕ

KL na základe uvedeného obsahujú tieto nestále (menlivé) časti eucharistickej bohoslužby:

1. Oratio (collecta) – modlitba na začiatku liturgie, pred čítaniami.
2. Oratio super oblatam (secreta, offertorium, completa) – modlitba po prinesení darov.
3. Vere Dignum aeternae Deus (praefatio missae) – modlitba, ktorou sa začína omšový kánon.
4. Ad completa (postcommunio, ad complendum) – modlitba po prijímaní ľudu, pred ukončením omše. Starosloviensky termín pre túto časť omše – *po vŕsôdĕ* – je podľa teórie Mareša-Schaeckena latinizmus rétorománskeho pôvodu z lexémy *usandum*.¹⁴

1.4. KL a sakramentáre

Usporiadanie a rozsah KL nastolili otázku – z ktorej časti sakramentára pochádzajú zachované listy a prečo majú veľmi obmedzený rozsah? Sviatok Klimenta a Felicity sa nachádza v sakramentároch pri konci statických (nepohyblivých) sviatkov (t. j. 23. 11.). Po nich nasledujú ďalšie sviatky (Andrej, Lucia atď.) a predvianočné obdobie. Tým sa zakončujú cyklické (statické a pohyblivé) liturgické sviatky a až po nich nasledujú v sakramentároch omše na každý deň a votívne omše. Vzhľadom na miesto, v ktorom sa ekvivalentné texty nachádzajú v latinských prameňoch, K. Gamber uviedol, že podľa usporiadania sú KL záverečnou časťou sakramentára.¹⁵ Ako sme už vyššie uviedli, KL nie sú zlomkom, preto nemôžu byť záverečnou časťou rukopisu.

KL sa museli používať s ďalšou liturgickou knihou, ktorá by mala obsahovať omšový kánon (canon missae). Je možné, aby omšový kánon bol latinský? Gamber uviedol takúto možnosť, ale aj alternatívu – jednoducho sa začiatok so staroslovienským omšovým kánonom stratil.¹⁶ Vyššie

¹⁴ Odlišnú interpretáciu tejto lexémy navrhol R. Nahtigal prostredníctvom starohornonemeckého jazyka – *vŕsôdĕ* pochádza z *vizzôd* (prijímanie, dar), N. van Wijk spresnil túto hypotézu – ide o lexému *wizzôd* (van Wijk, N.: (rec.) R. Nahtigal, *Starocerkenvoslovanske študije. Rozprave Znanstvenega Društva v Ljubljani*, 15: Filološko-lingvistični odsek 3. 79 pag. Ljubljana 1936. In: *Slavia*, XV, 1937, s. 231-232). Š. Ondruš navrhol prijať za sémantiku spôsob prijímania eucharistického chleba vsadením oplátky do úst. Pojem *vŕsôdĕ* má označovať „techniku“ prijímania – vsunutie (Ondruš, Š.: Z lexiky Kyjevských listov: *vŕsôdĕ*. In: *Slavica Slovaca*, 19, 1984, 1, s. 36-42; Ondruš, Š.: Jazykovedné a prekladateľské umenie sv. Konštantína Cyrila a sv. Gorazda. In: *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa*. Krošláková, E. – Kralčák, Ľ. (eds.). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Filoz. fakulta 1999, s. 17). Ako ahistorickú túto interpretáciu odmietol J. Pavlovič (Pavlovič, J.: O prekladateľstve Konštantína Filozofa a o pôsobení byzantskej misie na Veľkej Morave. In: *Slavica Slovaca*, 34, 1999, 2, s. 71-73). Interpretácia z hornonemeckej lexémy z hľadiska fonológie nebola uspokojujúca a preto F. V. Mareš navrhol hypotézu, či nemôže pochádzať z latinčiny – *usare*, gerundium *usandum* (Mareš, F. W.: Das altkirchenslavische *vŕsôdĕ* ‚communio, eucharistia‘. In: *Das Romanische in den Ostalpen. Vorträge und Aufsätze der gleichnamigen Tagung am Institut für Romanistik der Universität Salzburg vom 6. bis 10. Oktober 1982*. Messner, D. (ed.). Wien: ÖAW 1984, s. 125-131. (= Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 442). J. Schaecken overil v stredovekých rukopisoch výskyt tohto slova a potvrdil hypotézu o používaní *usare* v stredovekej literatúre – v starofrancúzskej: „User le cors Dieu“; stredoanglickej: „He vsede of Goddes bord“; stredohornonemecká používa lexému *gebrauchen* „gebrauch der sacramente“; v latinských sakramentároch sa používa priamo v modlitbách post communio: „Quos tantis, Domine, largiris uti mysteriis“ (Schaecken, J.: Die Kiever Blätter. Amsterdam 1987, s. 133-134; Schaecken, J.: Nochmals: Aksl. *vŕsôdĕ*, *vŕsôdĕnĕ*. In: *Die Welt der Slaven*, XXXIII, 1988, Band 1, s. 90-91). Pozri aj Максимович, К. А.: ЗАКОНЪ СОУДЪНЬИЙ ЛЮДЬМЪ. Источниковедческие и лингвистические аспекты исследования славянского юридического памятника. Москва: Древлехранилище 2004, s. 20-21, 90.

¹⁵ „In den Kiever Blättern ist uns die letzte Lage eines glagolitischen Meßbuches erhalten ...“ Gamber, K.: Die Kiever Blätter in sakramentargeschichtlicher Sicht. In: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963*. Hellmann, M. et al. (eds.). Köln: Böhlau 1964, s. 366. (Slavistische Forschungen 6)

¹⁶ Gamber, K.: Die Kiever..., s. 365.

sme už viackrát uviedli, že KL sú uceleným manuskriptom a starosloviensky omšový kánon nebol časťou KL. Zo štruktúrneho hľadiska sa mohol latinský sakramentár s kánonom používať, omša sa slúžila potichu a osoba, ktorá vedela starosloviensky a latinsky, mohla používať latinské a hlaholské manuskripty. Takúto možnosť nemôžeme štruktúrne úplne vylúčiť.

KL nie sú systematicky zhodné so sakramentárom Paduanus D47, v ktorom bolo identifikovaných viac ako 80% textových ekvivalencií s KL.¹⁷ Každodenné omše (cottidianae alebo quotidianae) sa nachádzajú na konci propriálnej časti a hneď po nich nasleduje v Paduanus D 47 omšový kánon. Paduanus D47 obsahuje 7 každodenných omší, KL len šesť a v štvrtej omši na každý deň v KL je dokonca prefácia (fol. 5r, hore), ktorá sa nenachádza v Padovskom kódexe. Omša o mučeníkoch sa v D47 nachádza pred každodennými omšami, v KL až po nich. Posledná omša KL o všetkých nebeských mocnostiach nemá v D47 ekvivalenciu. Dold a Gamber upozornili na Salzburský sakramentár, ktorý určili za vzorový pre obdobie konca 8. – začiatku 9. storočia a štruktúrne subsumovali KL pod tento sakramentálny typ.¹⁸ Z výsledkov porovnávania vyplýva, že sakramentáre, ktoré vykazujú najbližšiu textovú súvislosť s KL, sa používali v salzburskej diecéze a akvilejskom patriarcháte v 9. storočí (ďalším sakramentárom, ktorý obsahuje latinské ekvivalencie KL, je napr. gelaziánsky sakramentár zo San Gallen, Stiftsbibliothek, Cod 348, obsahuje 60% ekvivalencií; aj ďalšie sakramentáre obsahujú niektoré ekvivalencie KL).¹⁹ Tieto rukopisy nie sú poznačené hadriánovskou úpravou a nie sú rímskymi sakramentármi, Gamber preto typologicky KL zaraďuje medzi sakramentáre Gelasiana mixta.²⁰

Aj ďalšie sakramentáre obsahujú latinské ekvivalencie KL. Sakramentár Triplex²¹ je výnimkou medzi sakramentármi – omše na každý deň (quotidiana) sú uvedené na začiatku (f. 1r-2r), po nich nasleduje omšový kánon (f. 2v-4r) a po niekoľkých modlitbách opäť nasledujú omše na každý deň (item cottidianis diebus, f. 5r-7v). Toto umiestnenie každodenných omší v Triplexe podľa nášho názoru svedčí o ich dôležitosti a používaní v omšiach, preto sú umiestnené hneď pri omšovom kánone. V mladších rukopisoch od 10. storočia sa tento typ omší v sakramentároch nenachádza.

Dôvod, prečo je na začiatku KL uvedená omša o sv. Klimentovi, naznačil L. Pokorný. Uviedol, že v južnej Galii sa začínal liturgický rok sviatkom miestneho patróna – sv. Martina.²² Táto analógia podľa nás nesvedčí o tom, že aj liturgický rok sa podľa KL začínal sviatkom sv. Klimenta, ale o dôležitosti tohto svätca v liturgickom systéme, preto je tento sviatok umiestnený ako stály sviatok na začiatok rukopisu.

1.5. KL a Libelli missae

Latinské liturgické pramene porovnateľné s KL sú buď sakramentáre, ich zlomky alebo tzv. libelli missae. Pokorný²³ definuje libelli missae ako výbery pre liturgiu zo sakramentárov a aj z iných textov – evanjeliára, apoštolára a z ďalších modlitieb podľa uváženia jednotlivých misionárov pre konkrétnu oblasť pôsobenia. Nezachovali sa žiadne podobné texty z 9.-10. storo-

¹⁷ Mohlberg, P. C.: Il Messale glagolitici di Kiew (Sec. IX) ed il suo prototipo romano del sec. VI-VII. In: Memorie della Pont. Accademia Romana di archeologia, vol. II. Roma 1928, s. 207-320.

¹⁸ Dold, A. – Gamber, K.: Das Sakramentar von Salzburg. Beuron in Hohenzollern: Beuroner Kunstverlag 1960, s. 7-9.

¹⁹ Ibidem, s. 40-43.

²⁰ Gamber, K.: Codices liturgici latini antiquiores/Supplementum. Ergänzungs- und Registerband. Freiburg Schweiz: Universitätsverlag 1988, s. 99. (Spicilegii Friburgensis Subsidia 1A)

²¹ Sacramentarium „Triplex“, sakramentár z kláštora San Gallen (Monasterium Sancti Galli) z 9.-10. storočia (890-920), Zürich: Zentralbibliothek, Ms. C. 43 (Virtual Manuscript Library of Switzerland – <http://www.e-codices.unifr.ch>), v ktorom sú uvedené texty z ambroziánskej, gelaziánskej a gregoriánskej liturgie.

²² Pokorný, L.: Liturgie pjeje slovansky. In: Solunští bratři. 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu. Praha: Česká katolická charita 1963, s. 190, poznámka 33.

²³ Tamže, s. 175-178.

čia. Pokorný ako príklad uviedol libelli missae Stowe missal (8. storočie). Pochádza z írskoho prostredia a obsahuje výber z Evanjelia od Jána, ordo missae, propriálne časti, modlitby. Druhým rukopisom je tzv. Moneho omša, ktorá podľa Pokorného obsahuje kódex v Karlsruhe, cod. CCLIII. Pod označením Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Perg. Aug. 253²⁴ je v knižnici v Karlsruhe kódex s rozličnými komentármi z 9. storočia. Moneho omša je palimpsestom v tomto kódexe, datovaná je do 8. storočia. Tento text je časťou galského sakramentára, obsahuje niekoľko nedeľných omší a omšu o sv. Germánovi s vybudovanými nestálymi časťami omší; omše obsahujú 8 a viac modlitieb.²⁵ Pokorný porovnával aj misál z Bobbio (starý leoniánsky sakramentár z 7.-8. storočia) a Bergamský kódex z 10. storočia. F. Zagiba²⁶ ako príklad libelli uviedol dva rukopisy. Prvým je už spomínaný Stowe missal a druhým sú fólie z kódexu zo San Gallen (St. Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. 1395). Na niekoľkých listoch (p. 418-433) sa nachádzajú texty zo 7. a 8. storočia, slúžili írskym mníchom pri kristianizácii Európy. Obsahujú modlitby Benedictio aquae et salis, Orationes in quaternionibus, Litánie, úryvok z Evanjelia od Jána o Lazarevi, ktoré sa čítalo počas missae pro defunctis.²⁷ Tieto texty mali slúžiť pri misiách a nahrádzali rozsiahle sakramentáre a Evanjeliáre či Epištoláre; z rozsiahlej liturgickej a biblickej literatúry sa vyberali len niektoré texty. S argumentáciou Pokorného o tom, že KL sú libelli missae, okrem Zagiba, súhlasí napr. J. Vašica,²⁸ H. Lunt,²⁹ V. Vavřínek.³⁰ Gamber tiež označuje KL ako „Glagolitischer Mess-Libellus“.³¹

Takáto typologická klasifikácia KL však nie je adekvátna. KL nemajú veľa spoločného s uvedenými typmi rukopisov. Libelli sú zmesou textov z rozličných kníh, a predsa sú celkom, ktorý možno použiť samostatne, bez ďalších kódexov. KL nie sú použiteľné samostatne. Popri inom majú uvedené libelli výrazne kristianizačno-pastoračný charakter, čo tiež nie je vlastnosťou KL. Rozdiely medzi KL a libelli missae uviedol aj Pokorný: „Nemám dôkazů, které by spojily tyto bohoslužebné knihy, jež jsou značně starší a pocházejí ze vzdálenějších míst, s Kyjevskými a Vídeňskými listy“.³²

KL sú unikátnym sakramentálnym výberom, typologicky sa odlišujú od latinských prameňov. Neboli použiteľné počas adventného a veľkonočného obdobia (pohyblivý cyklus). Latinské sakramentáre obsahujú množstvo proprií pre veľkonočné obdobie s rozšírenými textami pre tieto slávnostné bohoslužby. To znamená, že KL sa nepoužívali s omšovým kánonom na slávenie najdôležitejších sviatkov, na tieto sviatky bola potrebná ďalšia kniha s textami pre eucharistické bohoslužby veľkonočného obdobia. Na kristianizačné účely bolo dôležité poznať slávenie Veľkej noci a následne Turíc, v tomto období sa krstili noví kresťania. Vzniká otázka, prečo majú KL taký obmedzený rozsah, keď sa nemohli použiť počas najdôležitejších sviatkov práve podľa systematiky sakramentárov. Sú len doplnkom k ďalšiemu liturgickému manuskriptu.

Prvá strana KL a objavený rukopis Sin. Slav. 5/N nám však ukazujú, že použitie KL ako celku je možné interpretovať odlišným liturgickým spôsobom (pozri k tomu odsek 5).

²⁴ Carolingian Culture at Reichenau & St. Gall. Manuscripts and Architecture from the Early Middle Ages. – <http://www.stgallplan.org>.

²⁵ Text palimpsestu sa nachádza v Patrologiae cursus completus. Series latina, tomus CXXXVIII, s. 863-882.

²⁶ Zagiba, F.: Der historische Umkreis der Kiever Sakramentarfragmente. Zur Frage der Priorität der Texte westlichen oder östlichen Ritus in der kirchenslavischen Uebersetzungsliteratur. In Slovo, 14 (1964), s. 67.

²⁷ Virtual Manuscript Library of Switzerland – www.e-codices.unifr.ch

²⁸ Vašica, J.: Literární památky ..., s. 43.

²⁹ Lunt, H. G.: Once again the Kiev Folia. In: Slavic and East European Journal, Vol. 32 (1988), No 4., s. 604.

³⁰ Vavřínek, V.: Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem. Praha: Vyšehrad 2013, s. 120.

³¹ Gamber, K.: Codices liturgici latini antiquiores/Supplementum. Ergänzungs- und Registerband. Freiburg Schweiz: Universitätsverlag 1988, s. 100. (Spicilegii Friburgensis Subsidia 1A)

³² Pokorný, L.: Liturgie pje..., s. 178

Prvý list Apoštola Pavla Korint'anom 4,9-16 sa Jagićovi nepodarilo nájsť v latinských epištolároch. Text je zjavne pod vplyvom gréckeho originálu, z ktorého bol vykonaný preklad.³⁶ Prezreli sme niekoľko latinských epištolárov, ale tiež sa nám nepodarilo nájsť predmetnú časť apoštolského listu.³⁷ Gamber poznamenal, že čítanie listu Korint'anom I, 4,9-14 sa nachádza v latinskom manuskripte 8. storočia a je určené na slávenie omše *In vigilia unius Confessoris sive martyris*.³⁸ Epištolárne perikopy v sakramentároch sa veľmi zriedka nachádzajú aj v rukopisoch 10. storočia.³⁹ Avšak systémovo je perikopa vo VL prebratá z gréckych liturgických kníh, uvedené čítanie sa nachádza v Konštantínopolskom typikone z 10. storočia.⁴⁰

2.2. Výsledky liturgických výskumov

Omše o apoštolovi a apoštoloch sa nachádzajú v sakramentároch v časti, ktorú označujeme ako *Commune sanctorum*. *Commune sanctorum* obsahuje obyčajne omše o apoštolovi, apoštoloch, mučeníkovi, mučeníkoch, vyznávačovi, vyznávačoch, panne, pannách a všetkých svätých. Omše o apoštolovi a apoštoloch v tejto časti sakramentárov sa preto označujú aj ako *Commune apostolorum*.

Jagićovi sa podarilo identifikovať latinské liturgické ekvivalenty pre VL 1,2,3,4,6,7 v rozličných sakramentálnych rukopisoch, pre VL 3,4,6 v omšiach s rovnakým označením – pre apoštolu (*Missa in natali unius Apostoli*) v rukopise Wiener Kodex saec. X, Nr. 1888 (fol. 139).⁴¹ Mohlberg⁴² a Weingart⁴³ doplnili jeho výskum ekvivalenciami aj z ďalších latinských sakramentárov. Mohlberg identifikoval latinské ekvivalencie aj pre ďalšie časti VL v *Commune apostolorum*.⁴⁴ Gamber potvrdil výskum Mohlberga.⁴⁵

VL obsahujú preklady sakramentára, rovnako aj KL. Jagić odmietal liturgické spojenie VL s KL z jedného dôležitého hľadiska – latinskú ekvivalenciu pre formulár *missa unius apostoli* identifikoval len v rukopise 10. storočia, nie skôr.⁴⁶ Spojitosť VL s KL pokladajú však za dokázanú iní vedci, ktorí identifikovali latinský ekvivalent v rukopisoch prvej polovice 9. storočia (Otto 313, Reg 337), ktoré neboli Jagićovi známe. Tieto formuláre *Communio apostolorum* nepatria k sakramentáru pápeža Hadriána I., ale k časti zámej ako Alkuinov dodatok.⁴⁷ Podľa Jagića sú

³⁶ Jagić, V.: *Glagolitica...*, s. 17-19.

³⁷ 1. Codex Schaffhausen, Stadtbibliothek, Min. 95, f. 168r, prvá polovica 12. st. – v misáli; 2. Codex Beromunster, Stiftskirche St. Michael, Epistolarium, prvá štvrtina 11. st.; 3. Epistolarium Einsiedeln, Stiftsbibliothek, codex 40 (481), r. 950; 4. Codex Zürich, Zentralbibliothek, Ms. C 77, r. 900-910. In: Virtual Manuscript Library of Switzerland (www.e-codices.unifr.ch)

³⁸ Gamber, K.: Das Fragment eines glagolitischen Sakramentars in Wien sakramentargeschichtlich untersucht. In: Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli at Methodii anno 1963 celebrati. Wiesbaden 1967, s. 81. Gamber uviedol: „Epistel aus II Cor 4, 9-16“. Nevieme, či ide o prieklep a Gamber skúmal Druhý list apoštola Pavla, alebo Prvý.

³⁹ Sacramentarium Köln, Dombibliothek, Codex 88 (Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis – <http://www.ceec.uni-koeln.de>) z druhej polovice 10. storočia. Obsahuje na f. 118v v *Commune sanctorum*, vo formulári *In natale unius virginis*, čítanie zo sv. Pavla Korint'anom II. 10,17-11,2.

⁴⁰ Pantelić, M.: Tema posljednega ..., s. 105.

⁴¹ Jagić, V.: *Glagolitica...*, s. 16.

⁴² Mohlberg, P. C.: Il messale glagolitico di Kiev (Sec. IX) ed il suo prototipo Romano de Sec. VI.-VII. In: Atti della pontificia Academia Romana di archeologia, 1928, Serie III, Memorie, Vol. II., s. 318-320.

⁴³ Weingart, M.: Hlaholské listy vídeňské. K dějinám staroslověnského missálu. Praha 1938, s. 12-13. (Zvláštní otisk Časopisu pro moderní filologii XXIV)

⁴⁴ Mohlberg, P. C.: Il messale glagolitico..., s. 318-320

⁴⁵ Gamber, K.: Das Fragment..., s. 80.

⁴⁶ Jagić, V.: *Glagolitica...*, s. 16, 27-28.

⁴⁷ O dodatku k sakramentáru pápeža Hadriána I. pozri Gamber, K.: Codices liturgici latini antiquiores. Freiburg Schweiz 1963, s. 134-142. (Spicilegii Friburgensis Subsidia I); Gamber, K.: Codices liturgici latini antiquiores/Supplementum. Ergänzungs- und Registerband. Freiburg Schweiz: Universitätsverlag 1988, s. 85-88. (Spicilegii Friburgensis Subsidia

VL dôkazom o prenose veľkomoravských liturgických textov na chorvátsku pôdu, ich úloha je teda sprostredkujúca.⁴⁸ Iné štúdie však obsahujú závery, že KL a VL spolu súvisia a že pochádzajú dokonca pôvodne z jedného staroslovienského rukopisu.⁴⁹

Myslíme si, že takýto záver treba prijať veľmi opatrne, pretože VL v rubrikách zodpovedajú rukopisom 10. a neskorších storočí, nie 9. storočia. Nepodarilo sa identifikovať latinský sakramentálny prameň, ktorý by obsahoval všetky modlitby KL a zároveň VL. Ďalším argumentom proti zjednocovaniu KL a VL je VL5, ktorý ukazuje na kompilačný charakter rukopisu. Všetky modlitby KL majú latinské sakramentárové predlohy, VL nie. Skôr by sme mohli spájať VL s KL f. 1r, ktorý tiež vykazuje kompilačný charakter (pozri odsek 5).

Vznik VL sa určuje rozlične, väčšinou sa datujú do prelomu 11.-12. storočia,⁵⁰ E. Musakova⁵¹ ich kladie na začiatok 12. storočia. M. Weingart pre ne určil *terminus post quem non* začiatok 12. storočia.⁵² M. Žagar v novšej štúdií na základe grafematického a lingvistického rozboru robí záver, že pre VL je *terminus ante quem non* polovica 12. storočia.⁵³ Nevieme ani potvrdiť a ani vyvrátiť tieto interpretácie z liturgického hľadiska. Rukopis zachováva tradíciu sakramentárov 10.-12. storočia, pričom rôznorodosť latinských sakramentárov neumožňuje presnejšie určiť čas vzniku latinskej predlohy alebo vzniku hlaholskej predlohy VL.

3. Sinajský hlaholský euchologion

3.1. Obsah

Sinajský hlaholský euchologion (ďalej SE) sa skladá z častí objavených na Sinaji v rozmedzí rokov 1850 až 1975: Sin. Slav. 37⁵⁴, dva listy Uspenského, list Krylova, list Kondakova, Sin. Slav. 1/N⁵⁵. Listy Uspenského, list Krylova a Kondakova sa nachádzajú v sankt-petersburgských

1A); Deshusses, J.: Le Sacramentaire grégorien ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits III, 2. ed. Fribourg Suisse 1992, s. 75-78. (Spicilegium Friburgense 28).

⁴⁸ „es illustriert sehr schön ihre [VL] Vermittlerrolle für den Uebergang der slavischen Liturgie aus Mähren-Pannonien nach Kroatien“. (Jagić, V.: Glagolitica..., s. 25).

⁴⁹ Pokorný o spojení KL a VL napísal: „Z hlediska liturgického nemůže být námitka proti tvrzení filologů ..., že jde vlastně o dvě části téhož sakramentáře.“ (Pokorný, L.: Liturgie pje..., s. 175); pozri tiež Weingart, M.: Hlaholské listy..., s. 15; Gamber, K.: Das Fragment..., s. 80-81.

⁵⁰ Hamm, J.: Datiranje glagoljskih tekstova. In: Radovi Staroslavenskog instituta, 1, 1952, s. 39; Pantelić, M.: Tema posljednega ..., s. 95; Mihaljević, M.: Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten. In: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. H. Miklas (ed.). Wien: ÖAW 2000, s. 152-153. (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 41); Žagar, M.: Neke grafičke osebnosti u najstarijim hrvatskoglagoljskim tekstovima (s posebnim obzirom na raspored bjelina). In: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. H. Miklas (ed.). Wien: ÖAW 2000, s. 169.

⁵¹ Мусакова, Е.: Виенские листове. In: Кирило-Методиевски студии 13. Климент Охридски – живот и дело. София: БАН 2000, s. 169.

⁵² Weingart, M.: Hlaholské listy ..., s. 38.

⁵³ Žagar, M.: Grafolingvistički opis Bečkih listića. In: Raukarov zbornik, zbornik u čast Tomislava Raukara. N. Budak (ed.). Zagreb 2005, s. 150. Ďakujem M. Žagarovi za poskytnutie štúdie.

⁵⁴ Geitler, L.: Euchologium. Glagolski spomenik Manastira Sinai brda. Zagreb 1882; Frček, J.: Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française. In: Patrologia Orientalis, T. XXIV, 1933, fasc. 5; T. XXV, 1939, fasc. 3; Nahtigal, R.: Euchologium Sinaiticum. Starocerkenoslovanski glagolski spomenik. I. del. Ljubljana 1941; II. del. Ljubljana 1942.

⁵⁵ Fotografie dvoch listov boli zaslané I. Ševčenkovi (Ševchenko, I. Report on the Glagolitic Fragments (of the *Euchologium Sinaiticum*?) Discovered on Sinai in 1975 and Some Thoughts on the Models for the Make-up of the Earliest Glagolitic Manuscripts. In: Harvard Ukrainian Studies, vol. VI, 1982, number 2, s. 119-151). Tieto fotografie boli urobené z novoobjavenej časti SE v roku 1975, nachádzajú sa medzi 28 novými listami – Tarnanidis, I. C.: The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki 1988, s. 65-87 a 219-247; Miklas, H.– Schnitter, M.: Kyrillomethodianische Miszellen. In: Anzeiger für slavische Philologie, Band XXII/1, 1994, s. 141-220.

knižniciach. Sin. Slav. 37 a Sin. Slav. 1/N sú uložené v knižnici kláštora sv. Kataríny na Sinaji.⁵⁶ Predpokladáme, že všetky uvedené pergameny pochádzajú z jedného rukopisu.⁵⁷ Text eucharistickej bohoslužby sa zachoval len na troch listoch – na dvoch listoch Uspenského a na liste Krylova, označujú sa spolu ako Sinajský služebník alebo Fragmentum liturgiarii sinaiticum, prípadne Folia Sinaitica.⁵⁸

3.2. Postupnosť listov eucharistickej bohoslužby

Zoradenie listov eucharistickej bohoslužby SE podľa postupnosti euchologiona sa ukázalo ako neľahká úloha. Najznámejšia syntetická práca Sreznevského z roku 1866 uvádza postupnosť listov nasledovným spôsobom⁵⁹:

- I list Krylova; obsahuje modlitbu vchodu do kostola a modlitbu pri pobožkaní kríža,
- II list s anafrou Jána Zlatoústeho. Frček a Nahtigal označujú tento list III,
- III IIIr obsahuje modlitbu na vyzlečenie šiat a dopísaný inou rukou paschalion; na IIIv je modlitba sv. Bazila o predložení chleba, začiatok formulára; u Frčka a Nahtigala je to list II.

Frček porovnával tieto listy s niektorými euchologionmi a uviedol, že text modlitby o predložení chleba (IIIv Sreznevského) sa nachádza v najstaršom gréckom euchologione Barberini gr. 336 a je súčasťou liturgie Jána Zlatoústeho.⁶⁰ Pretože na II. liste Sreznevského je anafora liturgie Jána Zlatoústeho, Frček vydal listy Uspenského v inej postupnosti ako Sreznevskij: najprv uviedol list III Sreznevského a po ňom II, takúto štruktúru má mať postupnosť v liturgii Jána Zlatoústeho – najprv úvodné časti (modlitba o predložení chleba) a anafora až po nich. Postupnosť listov podľa Frčka prebral do vydania SE aj R. Nahtigal.⁶¹ Nahtigal upozornil, že Sreznevskij má iné poradie, ale preberá Frčekove.

Josef Vašica odmietol poradie listov podľa Frčka a Nahtigala. Poukázal na usporiadanie listov SE podľa Sreznevského a ako použil argument, ktorý za veľmi dôležitý pokladá aj S. Parenti⁶² – obsah chýbajúceho textu medzi listami II a III (v postupnosti Sreznevského) zodpovedá obsahu liturgie Jána Zlatoústeho. Vašica identifikuje na liste IIIr Sreznevského koniec liturgie

⁵⁶ Usporiadanie všetkých častí podľa štruktúry euchologionov rekonštruoval Minčev. Pozri Минчев, Г.: Мястото на новооткритите листове от Синайския евхологий сред другите текстове от ръкописа. Филологически и литургически анализ на молитвите от денонощния богослужбен цикъл (*ἀσματοικὴ ἀκολουθία*). In: Palaeobulgarica/Старобългаристика, XVII, 1993, 1, s. 21-36. Pozri súhrnne o rukopise SE aj s bibliografiou Пенкова, П. – Цибранска, М.: Синайски евхологий. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том III. София: Издат. „Марин Дринов“ 2003, s. 604-614.

⁵⁷ Pozri bližšie Афанасьева, Т. И.: Синайский евхологий на фоне славянской традиции Евхология XIII-XVI вв. In: ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣΛΑΒΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ. Χαρακτήριος Τόμος στον Ομότιμο καθηγητή Ιωάννη Χρ. Ταρνανιδή. Αθήνα: Εκδοτικός οίκος 2011, s. 66-68.

⁵⁸ Š. Marinčák uviedol (v štúdiu z roku 2005), že SE bol objavený v roku 1975 a M. Altbauer s inými slavistami pripravuje nové vydanie tohto rukopisu. M. Altbauer pritom zomrel v roku 1998. Marinčákov opis neuvádza, ktoré texty Sinajský euchologion obsahuje, podľa neho listy Uspenského a list Krylova (označuje ich ako Folia Sinaitica) a fotografie, ktoré sa dostali k Ševčenkovi (označuje ich Fragmenta Glagolitica), pochádzajú zrejme z iných kódexov. Ďalšiu časť SE Marinčák neuvádza. Pozri o tom Marinčák, Š.: Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia? In: Slavica Slovaca, 40 (2005), 1, s. 55-56. Neúplné informácie o obsahu SE sa nachádzajú aj v ďalšej štúdiu: Marinčák, Š.: Hudobno-liturgické kontexty a súvislosti v období Veľkej Moravy. In: Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu 3. a 4. júla 2013, Mojmirovce. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum 2014, s. 135.

⁵⁹ Срезневский, И. И.: Древние глаголические памятники, сравнительно съ памятниками кириллицы. Санктпетербургъ: тип. Имп. Акад. Наукъ 1866, s. 245-255.

⁶⁰ Frček, J.: Euchologium ..., T. XXV, 1939, fasc. 3, s. 607

⁶¹ Nahtigal, R.: Euchologium Sinaiticum..., I. del; II. del.

⁶² Parenti, C.: Листы Крылова-Успенского: вопрос методики изучения славянского текста византийских литургий. In: Palaeobulgarica/Старобългаристика, XXXIII, 2009, 3, s. 8.

Jána Zlatoústeho: „modlitba při svlékání bohoslužebních rouch... Touto modlitbou se končila liturgie Chrysostomova.”⁶³

Postupnosť listov podľa Nahtigala a Frčeka akceptoval napr. M. Arranz,⁶⁴ G. Minčev,⁶⁵ S. Parenti.⁶⁶ Tento pohľad sa prezentuje aj v najnovšej slovenskej vedeckej literatúre.⁶⁷ Podľa Frčekovej postupnosti je odôvodnený záver, že SE obsahuje starú liturgickú tradíciu 8.-10. storočia, kde sa liturgia Bazila Veľkého nachádza pred liturgiou Jána Zlatoústeho. Excentrickým sa javí pohľad R. Mathiessena, ktorý predpokladal na týchto listoch liturgiu sv. Petra.⁶⁸ A. A. Turiľov pokladá za pravdepodobné, že listy Uspenského a list Krylova boli súčasťou novonájdeného sinajského hlaholského rukopisu Sin. Slav. 5/N (označovaný ako Sinajský misál).⁶⁹

Zásadným spôsobom sa mení pohľad na postupnosť listov eucharistickej bohoslužby po výskume T. I. Afanasjevovej. Afanasjevova odmietavo reaguje na Frčekove a Nahtigalove usporiadanie a obhajuje správnosť postupnosti listov Krylova a Uspenského navrhnuté Sreznevským práve z porovnania SE s najstaršími cirkevno-slovanskými rukopismi liturgie Bazila Veľkého, ktorá sa začína rovnakým textom ako list IIIv podľa Sreznevského. Potvrdila tým usporiadanie liturgických formulárov, ktoré navrhol Sreznevskij – prvým je formulár liturgie Jána Zlatoústeho, druhým Bazila Veľkého.⁷⁰ Takéto usporiadanie zodpovedá postupnosti v euchologionoch najskôr z konca 10. – začiatku 11. storočia a následnej textovej tradície.⁷¹

3.2. Latinská ekvivalencia

Texty liturgii v SE by mali byť prevzaté z gréckych prameňov. Sreznevskij nevedel identifikovať ekvivalencie k modlitbám prvého listu, upozornil len na vzdialené príbuzné modlitby.⁷² Frček tiež nenašiel ekvivalencie listu Krylova a zapochyboval, či vôbec tento prvý list patrí k eucharistickej liturgii.⁷³

⁶³ Vašica, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863-885. Praha: Lidová demokracie 1966, s. 36.

⁶⁴ Arranz, M.: La liturgie Slave du IXe siècle d'après l'Euchologe Slave du Sinai. In: Международный симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. Том II. София: Синадално изд. 1989, s. 332-333; Arranz, M.: Liturgiczny aspekt dzieła Cyryla i Metodego. Kilka podstawowych kwestii. In: Cyryl i Metody. Apostołowie i nauczyciele Słowian. Studia i dokumnty. Część 1: Studia. Gajek, J. S.- Górka, L. (eds.), Lublin: KUL 1991, s. 63-67.

⁶⁵ Минчев, Г.: Мястото на новооткритите ..., s. 24-25.

⁶⁶ Parenti, S.: Fonti ed influssi italo-greci nei frammenti dell'Eucaristia bizantina nei "Fogli Slavi" del Sinai (XI sec.). In: Orientalia Christiana Periodica, 57, 1991, s. 152-161.

⁶⁷ Marínčák, Š.: Problematika byzantskej hudby na Slovensku od konca Veľkomoravskej ríše po kolonizáciu na vlašskom práve (10.-14. storočie). In: Slavica Slovaca, 45, 2010, No 1, s. 11-13; Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. Roma – Bratislava – Košice, 2013, s. 19 (Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. IV).

⁶⁸ Mathiessen, R.: Uspenskij's Bifolium and the Chronology of Some Early Church Slavonic Translations. In: Slavica Hierosolymitana – Slavic Studies of the Hebrew University 7, 1985, s. 77-86. Takúto hypotézu je potrebné odmietnuť, pretože text anafory liturgie sv. Jána Zlatoústeho sa nenachádza v liturgii sv. Petra.

⁶⁹ Флоря, Б. Н. – Турилов, А. А. – Иванов, С. А.: Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург: Алетея 2004, s. 103, poznámka 2. Predpokladané spojenie listov Krylova a Uspenského so Sin. Slav. 5/N je podľa nás treba predbežne vylúčiť, hoci definitívne bude možné odmietnuť túto hypotézu po novom vydaní rukopisu Sin. Slav. 5/N. Rozmery fólií a tvar hlaholského písma Sin. Slav. S5/N a SE sú identické, ale Sin. Slav. 5/N nie je podľa Tarnanidisovho opisu na začiatku povýberaný, nechýbajú z neho 3 listy. Sin. Slav. 5/N má úvodných 12 listov zlepených a prakticky nečitateľných, listy Krylova a Uspenského sú lepšie zachované a čitateľné. Okrem toho v Sin. Slav. 5/N sa na začiatku nachádza liturgia sv. Bazila Veľkého a zatiaľ nič nenasvedčuje tomu, že pred ňou sa v rukopise nachádzal iný liturgický formulár, čiže ide o iné usporiadanie liturgických formulárov ako v listoch Krylova a Uspenského.

⁷⁰ Афанасьева, Т.: К вопросу о порядке следования и составе Синайского глаголического служебника XI в. In: Palaeobulgarica/Starobългаристика, XXIX, 2005, No. 3, s. 17-35.

⁷¹ Ibidem; Афанасьева, Т. И.: Синайский евхологий..., s. 68-71.

⁷² Срезневский, И. И.: Древние глаголические ..., s. 257-261.

⁷³ Frček, J.: Euchologium ..., T. XXV, 1939, fasc. 3, s. 602.

Vašica modlitbu pri pobožkaní kríža (list Krylova): *Gospod)i Isou Chrste Spse naš, iže ny krstnym mučeniem v dnesnii den ot nepriězniny raboty izbavil esi, da i označil ako pôvodne latinskú, hoci nenašiel pramenný text. O latinskom pôvode nás podľa Vašicu presvedčí jej preklad do latinčiny: Domine Jesu Chrste, Salvator noster, qui nos per martyrium Crucis hodierna die a servitute diaboli liberasti...*⁷⁴

I.-H. Dalmais v recenzii na vydanie rímsko-germánskeho pontifikálu, ktorý je rozšíreným sakramentárom na slúženie omši v prítomnosti biskupa (obsahuje nielen texty sakramentárov 10. storočia, ale aj ďalšie modlitby, ktoré sa čítajú počas omše), uviedol, že SE obsahuje texty blízke s týmto pontifikálom.⁷⁵ Pantelićová neskôr práve v tejto liturgickej knihe identifikovala latinskú ekvivalenciu pre text modlitby pri pobožkaní kríža v SE. Je to text modlitby tretieho poklonenia sa čítanej na Veľký piatok: *Oratio in tertia genuflexione – Domine Iesu, qui nos per crucis passionem hodierna die de diabolica servitute liberasti, ut.*⁷⁶

Identický text sa nachádza aj v Ordo Romanus L, ktorý obsahuje tú istú modlitbu a vznikol približne v rovnakom období.⁷⁷ Podľa nás identifikácia latinskej ekvivalencie v texte, ktorý sa používal počas omše na Veľký piatok a v Ordo Romanus určenom pre slúženie omše, dokazuje, že aj list Krylova obsahuje text eucharistickej bohoslužby. Afanasjevova tiež pokladá list Krylova za súčasť eucharistickej bohoslužby, pretože aj v iných euchologionoch sú prípravné obrady napísané pre liturgické formuláre ešte pred nadpisom liturgii. Až od 13.-14. storočia sa prípravné obrady dostávajú za nadpis liturgii do samotného liturgického formulára.⁷⁸

SE obsahuje pre eucharistickú bohoslužbu text preložený z latinského pontifikálu, ktorý vzniká podľa Vogela⁷⁹ v období 950/963. Hlaholský text SE a sinajský rukopis Sin. Slav. 5/N písala rovnaká ruka, pričom rukopis Sin. Slav. 5/N vznikol najskôr v roku 986 (pozri odsek 4.1). Usporiadanie liturgických formulárov zároveň posúva vznik rukopisu SE na začiatok alebo až do prvej polovice 11. storočia, keď aj v iných euchologionoch dochádza k zmene v poradí liturgii a na prvé miesto sa dostáva liturgia Jána Zlatoústeho a až po nej je liturgia Bazila Veľkého. Podľa Afanasjevovej sú najbližšími gréckymi štruktúrnymi ekvivalentmi SE euchologiony druhej polovice až konca 11. storočia,⁸⁰ pre text eucharistickej bohoslužby SE preto pokladáme za *terminus ante quem non* prvú polovicu 11. storočia.

4. Sinajský rukopis Sin. Slav. 5/N – Missale (?) sinaiticum

4.1. Štruktúra rukopisu

I. Tarnanidis pomenoval hlaholský kódex nájdený v roku 1975 s označením Sin. Slav. 5/N ako Missale sinaiticum⁸¹ (v ďalšom len S5/N). Tento názov nebol predmetom diskusie a prebrali ho aj ďalší bádatelia. Rukopis však rozhodne nie je vhodné označovať ako misál. Misál má od-

⁷⁴ Vašica, J.: Literární památky..., s. 35.

⁷⁵ „L'euchologe slavon du Sinai édité par J. Frček (P.O., XXIV, 5; XXV, 2) par exemple renferme un bénédictionnaire qui mériterait d'être attentivement comparé avec celui du *Pontifical romano-germanique* dont il est, en ses parties les plus anciennes, à peu près contemporain et avec lequel il offre en certains cas d'étranges analogies.” – Dalmais, I.-H.: rec. Le pontifical romano-germanique du Xe siècle : Le texte. Édité par Cyrille Vogel en collaboration avec Reinhard Elze, avec utilisation des collations laissées par Mgr M. Andrieu (1956); Studi e Testi, 226-227, Citta del Vaticano 1963, 2 vol., LVII-369 et 443 p. In: Revue de l'histoire des religions, tome 168 (1965), n 2, s. 185-186.

⁷⁶ Pantelić, M.: O Kijevskim i Sinajskim listićima. In: Slovo, 35, 1985, s. 22-23.

⁷⁷ Паренти, С.: Листы Крылова-Успенского..., s. 9.

⁷⁸ Афанасьева, Т.: К вопросу о порядке ..., s. 27; Афанасьева, Т.: Особенности последования литургий Иоанна Златоуста и Василия Великого в древнерусских служебниках XIII-XIV вв. In: Ruthenica, 6, 2007, s. 219, 226.

⁷⁹ Vogel, C.: Le pontifical romano-germanique du Xe siècle. Nature, date et importance du document. In: Cahiers de civilisation médiévale, n. 21, 1963, janvier-mars, s. 32-38.

⁸⁰ Афанасьева, Т. И.: Синайский евхологий..., s. 84.

⁸¹ Tarnanidis, I. C.: The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki: Hellenic Association for Slavic Studies 1988, s. 103-108 a 194-195. Pozri aj Тарнанидис, Й.: Литургията на свети

lišnú štruktúru a obsah. Vzhľadom na liturgický vývin v 10.-14. storočí misálom pomenúvame liturgickú knihu, ktorá obsahuje texty: a) sakramentára, b) graduála, c) čítaní z Biblie, najmä z Nového zákona, pritom sú texty z týchto troch základných elementov povyberané a usporiadané na každý sviatok, počas ktorého sa mala slúžiť omša. Sinajský rukopis neobsahuje tieto časti a nemá rovnakú štruktúru, preto nie je z pohľadu liturgickej typológie misálom.

Kódex je veľmi zle čitateľný, z 80 listov sa Tarnanidisovi 12 začiatkových a posledných 10 vôbec nepodarilo prečítať, v opise Tarnanidisa sú uvedené len útržkovité texty alebo len rubriky. Rozmery fólií je S5/N prakticky totožný so SE a v texte sa nachádza niekoľko jednoznačných latinizmov. V Tkadlčík označil časť textu S5/N ako Liturgiu sv. Petra s latinskými a aj gréckymi vplyvmi.⁸² J. Schaecken identifikoval tiež v texte S5/N časť formuláru Liturgie sv. Petra, pričom táto liturgia bola jednoznačne preložená z gréčtiny.⁸³ S. Parenti potvrdil závery Schaeckena z liturgického pohľadu – text novoobjavenej hlaholskej Liturgie sv. Petra pochádza z gréckeho vzoru, z euchologionov italo-gréckeho typu.⁸⁴ Nové odfotenie hlaholských rukopisov na Sinaji najmodernejšou technikou Rakúskej akadémie vied v roku 2007 a výskum pod vedením H. Miklasa priniesol ďalšie doplnenie obsahu manuskriptu.⁸⁵ Rukopis S5/N obsahuje doteraz identifikované texty:

- Liturgia Bazila Veľkého (f. 2-6), Liturgia sv. Petra (f. 13-19), Liturgia sv. Jakuba (f. 19);
- Prefácie – o sv. Andrejovi (f. 20r), proprietárne časti – oratio super populum (f. 21), ďalšie prefácie, votívna omša pro pace – secreta (f. 24v), prefácie a modlitby (modlitba o Aligernovi, f. 26), ďalšie proprietá;
- Omša o sv. Jurajovi, omša o sv. Klimentovi, omša o sv. apoštoloch Petrovi a Pavlovi (f. 35-36, 39), prefácia o sv. Gregorovi (f. 40);
- Čítania zo Starého zákona (f. 42-46);
- Zaambónne modlitby (f. 48-70) – o mučeníkoch, o anjeloch (f. 48-49), o sv. Jánovi Krstiteľovi (f. 50), na Narodenie Pána (f. 53), na Zvestovanie Bohorodičky (f. 58), počas veľkonočného pôstu (f. 59-63).

Usporiadanie ukazuje, že na prvých 20 listoch sa nachádzajú texty prebraté pôvodne z euchologiona, listy 20-48 sú zo sakramentára a ďalšie listy (48-70) z euchologiona. Z liturgického hľadiska je rukopis unikátnym spojením euchologiona a sakramentára, označujeme ho pojmom *sacralogion*.

Čo sa týka sakramentálnych ekvivalencií S5/N, zatiaľ sú poznatky veľmi útržkovité, pretože texty nie sú zverejnené. Podľa Tkadlčíka sa prefácia o sv. Andrejovi (f. 20) nachádza len v gregoriánskych sakramentároch.⁸⁶ Ucelený text tajomstva omše pro pace (f. 24) sa nachádza v tzv.

Петър по Синайския ръкопис 5 N. In: Средновековна Християнска Европа: Изток и запад, ценности, традиции, общуване. Гюзелев, В. – Милтенова, А. (eds.). София: ИК „Гутенберг“ 2002, s. 213-219.

⁸² Tkadlčík, V.: (rec.) Joannis C. Tarnanidis, The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catharine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki 1988. In: Slavica, 58, 1989, s. 167.

⁸³ Schaecken, J.: Vorläufige Bemerkungen zum neuentdeckten glagolitischen Missale Sinaiticum. In: Die Welt der Slaven, 34, 1989, s. 32-40.

⁸⁴ Паренти, С.: Глаголический список римско-византийской литургии Св. Петра. In: Palaeobulgarica/Старобългаристика, XVII, 1994, 4, s. 3-14. K rukopisu pozri aj Bláhová, E.: (rec.) Joannis C. Tarnanidis The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catharine's Monastery on Mount Sinai. In: Byzantinoslavica, L, 1989, s. 64-65; Mareš, F. V.: (rec.) Joannis C. Tarnanidis, The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki 1988, 363 str. In: Slovo, 39-40, 1989-1990, s. 205; Miklas, H.: Zur editorischen Vorbereitung des sog. Missale Sinaiticum (Sin. Slav. 5/N). In: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Miklas, H. (ed.). Wien: ÖAW 2000, s. 117-129. (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 41); Sadovski, V.: Klassifikation der abg. (aksl.) Nominalkomposita am Material der 1975 gefundenen Kodizes Euchologium Sinaiticum (1/N) und Missale Sinaiticum (5/N) mit ihren griechischen Parallelen. In: Glagolitica. Zum Ursprung..., s. 130-149.

⁸⁵ Паренти, С.: Листы Крылова-Успенского..., s. 22-23; Афанасьева, Т. И.: Заамвонные молитвы в Синайском глаголическом миссале XI в. и в славянских служебниках XIII-XV вв. In: Вестник Санкт-Петербургского Университета, сер. 9, 2011, вып. 3, s. 67-68. Ďakujem T. I. Afanasjevovej za poskytnutie štúdie.

⁸⁶ Tkadlčík, V.: (rec.) Joannis C. Tarnanidis ..., s. 168.

Alkuinovskom dodatku k nim.⁸⁷ Naše výskumy ukazujú, že najviac latinských ekvivalencií obsahujú sakramentáre gregoriánsko-hadriánskeho typu, rubriky zodpovedajú 10. storočiu.⁸⁸

O období vzniku rukopisu nám podáva pomerne presnú informáciu modlitba o Aligernovi. Parenti identifikuje v tejto osobe Aligerna, igumena z Montecassina, ktorý umrel roku 986.⁸⁹ Pokladáme tento časový údaj za *terminus ante quem non* pre vznik rukopisu S5/N. Paleografická súvislosť so SE umožňuje posunúť dátum vzniku rukopisu do prvej polovice 11. storočia.

4.2. Používanie textu S5/N počas eucharistickej bohoslužby

Manuskript pochádza z dvoch rozdielnych textových tradícií – po liturgických formulároch by sme očakávali v euchologione zaambónne modlitby, ale v S5/N sa po formulároch nachádzajú texty zo sakramentárov, do euchologiona boli vsunuté texty, ktoré slúžia na obohatenie eucharistických bohoslužieb. Zatiaľ nie je jednoznačné, ako sa sakramentálne texty nestálych častí omše používali s liturgickými formulármi euchologiona a tiež s ktorým liturgickým formulárom sa používali najčastejšie.

4.2.1 Totožnosť obradov eucharistickej bohoslužby v systéme euchologiona a sakramentára

Môžeme sa pokúsiť odpovedať na otázku, ako sa mohli nestále časti omše zo sakramentárov používať napr. s liturgickým formulárom liturgie Jána Zlatoústeho. Počiatočné odmietanie takejto možnosti sa však pri bližšom pohľade na *štruktúru formuláru* liturgie Jána Zlatoústeho mení na akceptáciu. Super oblatum/secreta, praefatio a postcommunio sa môžu použiť počas liturgie Jána Zlatoústeho. Liturgia Jána Zlatoústeho obsahuje v štruktúre rovnaké obrady. Už Goar pri analýze Liturgie Jána Zlatoústeho označil modlitbu Εὐχή της προσκομιδῆς ako Oratio oblationis, ktorá sa vyslovuje potichu.⁹⁰ Text začiatku omšového kánona (anafory), ktorý sa začína v liturgii Jána Zlatoústeho slovami ἄχζιον καὶ δίκαιον... je v liturgii na rovnakom mieste, ako latinská prefácia v ordo missae (začína sa slovami Vere Dignum et iustum) a po Communio populi nasleduje obrad s modlitbou Postcommunio.⁹¹

Potvrdením možnosti používania latinských proprií s formulárom liturgie Jána Zlatoústeho či Bazila Veľkého je aj formulár liturgie sv. Petra. Formulár gréckej liturgie sv. Petra nevznikol len spojením neanafórálnych textov gréckych formulárov s latinským omšovým kánonom. Práve do celku pôvodne gréckeho textu sú zasadené tri latinské modlitby z formulárov nestabilných častí omše – collecta, secreta a postcommunio.⁹² Texty menlivých častí omše sa mohli použiť v liturgii napr. Jána Zlatoústeho a tvorca liturgie sv. Petra ich použil, pretože ako omša, tak aj liturgia obsahovali *tie isté liturgické obrady na rovnakom mieste v štruktúrach eucharistických bohoslužieb*.

Štruktúrne porovnanie formuláru liturgie Jána Zlatoústeho a menlivých častí omše zo sakramentárov ukazuje, že nejestvujú liturgické prekážky pri použití textu preloženého zo sakramentárov v liturgii Jána Zlatoústeho preloženej z gréckeho euchologiona. Podľa nás stačilo pridať do formulára liturgie Jána Zlatoústeho len krátke rubrikové odkazy, obrady a ich význam v eucharistických bohoslužbách boli identické.

⁸⁷ V edícii Lietzmanna sa vôbec dodatok neuvádza, dodatok je u Wilsona, missa pro pace sa nachádza aj v sakramentári z Fuldy (X. storočie). Formulár tejto omše sa nenachádza gregoriánsko-hadriánskom (rímskom) formulári ale v rukopisoch, ktoré vznikajú s doplneniami v bývalých franských oblastiach v 9.-10. storočí.

⁸⁸ Pozri Lukoviny, L.: Identifikácia sinajského hlaholského rukopisu Sin. Slav. 5/N (v tlači).

⁸⁹ Паренти, С.: Глаголический список ..., s. 12.

⁹⁰ Goar, J.: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ sive Rituale Graecorum. Editio secunda expurgata, & accuratior. Venetiis: Typographia B. Javarina M.DCC.XXX, s. 59.

⁹¹ Ibidem, s. 60, 67.

⁹² Vašica, J.: Slovanská liturgie sv. Petra. In: Byzantinoslavica, VIII, 1939-1946, s. 2.

5. Kyjevské listy, fol. 1r

5.1. Obsah a výskumy

Na prvej strane KL sa nachádza čítanie z epištoly sv. Pavla Rimanom, ktoré sa používa v gréckych textoch počas Mäsopestnej nedele (začiatok pôstneho veľkonočného obdobia).⁹³ Po nich nasleduje mariánska modlitba, ktorá sa nachádza v propriu na sviatok Zvestovania Panne Márii v časti označenej ako Super populum. V sakramentároch je táto časť omše zaradená na záver omšového formulára, po modlitbe postcommunio. Na latinský ekvivalent upozornil Jagić.⁹⁴ Vajs uviedol, že v Triplexe je táto modlitba označená ako gelasianska a ambroziánska.⁹⁵

Hľadali sme túto modlitbu aj v ďalších sakramentároch.

VIII. kal. Apr. Annuntiatio scae. Mariae uirginis: super populum. Protege domine famulos tuos subsidiis pacis et corporis et spiritalibus enutrients eos alimentis a cunctis hostibus redde securos. P.⁹⁶

Missa in tempore belli – tretia omša, v modlitbe Ad complendum – Protege domine famulos tuos, subsidiis pacis et corporis et spiritalibus enutrients eos alimentis a cunctis hostibus redde securos. Per dominum nostrum.⁹⁷ V Lietzmanovej edícii sa takáto modlitba nenachádza.⁹⁸

VIII. kalendas apriles Adnuntio Sanctae Mariae. Super populum – Protege domine famulos tuos subsidiis pacis, et beatae Mariae patrocinis confidentes a cunctis hostibus redde securos. Per dominum⁹⁹

Najbližšia latinská ekvivalencia sa nachádza v gelasianskom sakramentári, ak sa nachádza v gregoriánsko-hadriánskom, tak je odstránený jej mariánsky text a je určená v prípade vojenského ohrozenia.

Liturgické spojenie týchto dvoch textov je nejasné. Nachádza sa tu čítanie z knihy Apoštol (Epištolár) na pohyblivý sviatok, ktorý sa mení vzhľadom na Veľkú noc a modlitba na nepohyblivý sviatok, ktorý sa nemení, slávi sa vždy 25.3. To by znamenalo, že tieto texty (ak trváme na ich použití v deň, na ktorý boli pôvodne určené v latinských a gréckych rukopisoch) sa nemohli používať spolu, Mäsopeštná nedeľa sa nemôže sláviť 25.3., vždy sa začína pred týmto dátumom. Môžeme z toho urobiť záver, že na prvej strane sa nachádza kompilácia textov, spojená viac-menej náhodne, bez kalendárnej súvislosti. J. Hamm preto uviedol, že liturgická súvislosť medzi textami nie je.¹⁰⁰ Dokazuje to Hammovu teóriu o KL ako falzifikáte, vytvorenom V. Hankom.

M. Pantelićová tiež hľadala liturgickú súvislosť úryvku z Apoštola s mariánskou modlitbou v starých liturgických tradíciách, nevie však určiť dôvod spojenia.¹⁰¹ Nadpis mariánskej modlitby – *stěi Mari : pomlom <se>* – je podľa nej odvodený z latinskej invokácie: Oremus..., alebo z pôvodne gréckej, preloženej do staroslovienčiny ako *gospodu pomolimsje*.¹⁰²

⁹³ Hamm, J.: Das Glagolitische..., s. 26.

⁹⁴ Jagić, V.: Glagolitica..., s. 57.

⁹⁵ Vajs, J.: Kyjevské listy a jejich latinský (římský) originál stol. VI-VII. In: Bratislava, IV, 1930, s. 526.

⁹⁶ Richter, G. – Schönfelder, A.: Sacramentarium Fuldense saeculi X. Fulda: Fuldaer Actiendruckerei 1912, s. 34.

⁹⁷ Wilson, H. A.: The Gregorian Sacramentary under Charles the Great. London: Harrison and Sons 1915, s. 199. (= Henry Bradshaw Society, Vol. XLIX)

⁹⁸ Lietzmann, H.: Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar. Münster in Westf. 1921. (= Liturgiegeschichtliche Quellen, Heft 3)

⁹⁹ Mohlberg, P. K.: Das fränkische Sacramentarium Gelasianum. Münster in Westf. Vrlg. der Aschendorffschen 1918, s. 104. (= Liturgiegeschichtliche Quellen, Heft ½)

¹⁰⁰ ... gehören weder in dieselbe Zeit noch in dieselbe Liturgie, und das Mariengebet erscheint sowohl Struktur – als auch raummässig in diesem Zusammenhang mehr als Lückenbüsser oder Raumfüller denn als etwas, was mit dem Römerbrief in irgendeiner näheren, nicht eklektischen Beziehung stünde. (Hamm, J.: Das Glagolitische..., s. 20.)

¹⁰¹ „... ipak nastaje pitanje zašto molitva dolazi iza epistole, jer joj ovdje ni po sadržaju ni po redoslijedu mise ni liturgije nije mjesto.“ (Pantelić, M.: O Kijevskim ..., s. 27)

¹⁰² Ibidem, s. 28.

J. Schaeken predpokladá, že tieto texty majú súvislosť a sú spojené s prelínaním latinských a gréckych prvkov ako v Liturgii sv. Petra a sú cyrilo-metodským dedičstvom.¹⁰³ Nevysvetlil však možné liturgické súvislosti.

5.2. Sinajské liturgické súvislosti

Rukopisy Sin. Slav. 3/N¹⁰⁴ a S5/N ukazujú, že ich písala hlaholikou tá istá ruka, ktorá písala aj prvú stranu KL a paschalion v SE. Táto ruka písala aj cyrilikou v SE a po grécky v žaltári Sin. Slav. 3/N. Označujeme ju ako *Demetrius Sinaiticus*¹⁰⁵ podľa zápisu v Sin. Slav. 3/N. Demetrius sa veľmi dobre vyznal v liturgickom systéme a dopĺňal rukopisy (KL a SE) práve v súvislosti s ich liturgickým použitím. Podľa viedenských slavistov Demetrius redigoval hlaholské rukopisy počas pontifikátu Gregora VII (1073-1085).¹⁰⁶

Aké usporiadanie liturgických kníh napodobňuje prvá strana KL – euchologiona alebo sakramentára? Vychádzame z predpokladu, že text na KL f. 1r je určený pre eucharistickú bohoslužbu, rovnako aj ďalšie listy KL.

Ak prvá strana KL napodobňuje sakramentálny systém a má byť použitá s omšovým kánonom, tak by sa systémovo a pojmovo mala podobáť na sakramentálne texty (napr. pojмами надъ оpltъмъ, прѣfaciѣ). Text mariánskej modlitby je v tomto prípade časťou propria, označený nadpisom: *stěi Mari : pomlom <se>*, bez určenia, na ktorom mieste počas omše sa má čítať (v latinskom sakramentálnom nadpise je uvedené *Annuntiatio sanctae Mariae : Super populum*). Nie sú uvedené ďalšie modlitby: collecta, super oblatum a postcommunio, ktoré sa majú čítať počas omše na sviatok Zvestovania Panne Márie. Na slúženie eucharistickej bohoslužby boli potrebné ďalšie biblické knihy – evanjeliár a graduál. Ukazuje sa, že použitie textu mariánskej modlitby podľa sakramentálneho systému vyžaduje nezhody v označení modlitby, jej zaradení do systému tejto omše ako celku a že potrebné je použitie ďalších troch kníh na slúženie omše (sakramentár s omšovým kánonom, evanjeliár a graduál).

Podľa alternatívnej možnosti otestujeme, ako mohol Demetrius kompilovať text podľa systému euchologiona. Modlitba super populum, ktorá sa číta počas omše po modlitbe postcommunio, je štruktúrnym ekvivalentom jedinej menlivej časti formulára liturgií z euchologiona – zaambónnej modlitby. V euchologionoch 10.-11. storočia sa nachádza množstvo zaambónnych modlitieb – až 38.¹⁰⁷ Zaambónna modlitba na sviatok Panny Márie je označená v euchologionoch nadpisom Εὐχὴ ὁπισθάμβωνος τῆς Θεοτόκου.¹⁰⁸ Demetrius, podľa nášho názoru, analogicky k rukopisu S5/N a euchologionom doplnil k sakramentálnym textom KL sakramentálny text, no vychádzal pritom zo systematiky euchologiona. Práve text z knihy Apoštol a zaambónna modlitba sú potrebné pre liturgický formulár sv. Jána Zlatoústeho na slúženie eucharistickej liturgie, okrem nich už iba evanjeliár. V tomto prípade je prvá strana KL určená ako doplnok pre liturgiu Jána Zlatoústeho alebo Bazila Veľkého, prípadne sv. Petra. Na vplyv z euchologiona ukazuje aj záverečná formulka *ga radi našego*. Nie je prebratá z latinského *per dominum nostrum*, v pre-

¹⁰³ Schaeken, J.: Die Kiewer..., s. 172-173.

¹⁰⁴ PSALTERIUM DEMETRII SINAITICI. Monasterii s. Catherinae codex slav. 3/N, adiectis foliis medicinalibus. Sub redactione H. Miklas. Wien: Holzhausen Vlg. 2012. (Glagolitica Sinaitica, Band 1)

¹⁰⁵ Hürner, D.: Paläographie und Graphematik der westkirchenslavisch-glagolitischen Kiever und Prager Blätter im Kontext der sinaitischen Tradition unter besonderer Berücksichtigung der Einträge des Demetrius Sinaiticusus. Dissertation. Universität Wien, 2010, s. 56-73.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 382-395.

¹⁰⁷ Афанасьева, Т. И.: Заамвонные молитвы ..., s. 68.

¹⁰⁸ Napr. v Sinajskom gréckom euchologione 958 z X. storočia (Дмитріевский, А.: Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного востока. Томъ II. Εὐχολογία ια. Киевъ: Тип. Импер. Универ. Св. Владимира 1901, s. 23).

klade by mala byť uvedená inštrumentálna väzba, ako aj v iných záverečných formulách KL. V tomto prípade je však totožná s genitívom gréckej formulky διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν.¹⁰⁹

Uvedené nám umožňuje uprednostniť použitie ako prvej strany KL, tak aj nasledujúcich strán KL s niektorým liturgickým formulárom z euchologiona, nie s omšovým kánonom, či sakramentárom. KL a S5/N tvoria jeden systémovo-liturgický celok a KL mohli byť používané aj so SE, do ktorého Demetrius Sinaiticus tiež pripisoval marginálne texty.

Záver o používaní KL s formulármi liturgii z euchologionov nám umožňuje odstrániť nejasnosti o KL. Obmedzený rozsah KL sa dá vysvetliť tak, že pre slávenie eucharistickej bohoslužby počas pohyblivých sviatkov sa používal text euchologiona, ktorý sa prakticky nemení. Počas iných sviatkov sa mohli používať texty proprii KL na obohatenie eucharistickej liturgie. J. Vašica upozornil na niekoľko vplyvov gréckych liturgických textov v KL.¹¹⁰ Prítomnosť „byzantinizmov“ v každodenných omšiach KL sa vysvetlí nielen blízkosťou s textom Liturgie sv. Petra (ako predpokladal Vašica). Prepisovač(i) dopĺňali texty KL, ktoré sa často používali počas liturgického roka, podľa takých textov, s ktorými sa KL používali (preklady z euchologionov). Omša sv. Klimenta a omša sv. Felicity, ktoré sa používali len jeden deň v roku, sú veľmi presnými prekladmi z latinčiny (najmä prvá omša). Ďalšie omše, ktoré sa mohli použiť na rozličné sviatky – votívne omše, omše svätých, anjelov a mučeníkov, sú upravované podľa staroslovienskych prekladov euchologionov. Porovnanie so S5/N tiež ukazuje, že texty KL sú vybrané podľa rovnakého kľúča – na začiatku sakramentálnej časti S5/N je prefácia sv. Gregora (KL – omša sv. Klimenta), stály sviatok; nasledujú votívne omše a Commune sanctorum (KL – missae quotidianae sú typovo votívne omše a z Commune Sanctorum sa tu nachádza omša za mučeníkov a omša za všetky nebeské mocnosti).

Pokúsime sa odpovedať aj na otázku, aké liturgické vzťahy spájajú KL a VL? VL aj KL obsahujú epištolarne čítanie podľa gréckej systematiky, ich latinské vzory pochádzajú z votívnych omši. VL sú však takým malým zlomkom, že uvedené obsahové zhody, podľa nášho názoru, nie sú dostačujúce na zaradenie VL do štruktúrnej skupiny s S5/N a KL. Toto typologické spojenie však nemožno vylúčiť. VL a KL však podľa nás nepochádzajú pôvodne z jedného liturgického kódexu.

6. Staroslovienska liturgia

Hneď na úvod sme odmietli používať pojem *slovanská liturgia*, pretože nemá z liturgického hľadiska opodstatnenie, odkazuje len na jazyk rukopisu a nie na typ a usporiadanie liturgického textu. Jazykom takejto bohoslužby (eucharistickej či neeucharistickej) môže byť akýkoľvek slovanský jazyk od staroslovienciny až po súčasné jazyky, takže tento pojem je aj z lingvistického hľadiska veľmi vágny.

Po štruktúrnych porovnaníach a hľadaní možností používania hlaholských textov počas eucharistických bohoslužieb sa ukazuje, že budeme musieť identifikovať novú liturgickú textovú formu – *staroslovienskú liturgiu*. Štruktúra rukopisu S5/N poukazuje na to, že v starosloviencine nebola slúžená eucharistická bohoslužba podľa euchologiona a ani podľa sakramentára. Staroslovienska liturgia organicky spája celé liturgické kódexy pre slúženie eucharistickej bohoslužby a vzniká nový typ liturgickej knihy – *euchologion-sakramentár (sacralogion)*. Rovnako aj KL sú súčasťou tohto textovo-liturgického systému. Staroslovienska liturgia bola používaná v 11. storočí a jej vznik predpokladáme koncom 10. – zač. 11. storočia, pričom nevieme, kedy sa texty prestali používať (polovica? – koniec? 12. storočia). Staroslovienska liturgia je unikátnym svedectvom hlaholského staroslovienskeho písomníctva v dejinách kresťanskej eucharistickej bohoslužby.

¹⁰⁹ Vašica, J.: *Slovanská liturgie*..., s. 17.

¹¹⁰ Ibidem, s. 13-17. O byzantskom vplyve v KL pozri aj Šafin, J.: *Spor o dedičstvo. Cyrilometodská misia medzi Východom a Západom*. Svidník: Tlač. svídnická 2012, s. 383-385. Šafin neuvádza Vašicovu štúdiu a text KL neporovnáva s latinskými prameňmi.

Cyrilo-metodská liturgia nie je súčasťou sémantiky pojmu *staroslovienska liturgia*, chýbajú pramenné dôkazy, na základe ktorých by sme vznik tejto liturgicko-textovej štruktúry mohli klásť do druhej polovice 9. storočia. Len KL f. 1v-7v spĺňajú kritéria na ich zaradenie do druhej polovice 9. storočia a môžu byť spájané s eucharistickou bohoslužbou veľkomoravského obdobia; s týmto obdobím spájame preklad textov, ktoré sú obsiahnuté v KL, no nie priamo vznik rukopisu KL. Ostatné rukopisy nepodávajú svedectvo o eucharistickej bohoslužbe cyrilo-metodského obdobia, vznikajú z rozličných zdrojov najskôr v prvej polovici 11. storočia.¹¹¹ Rukopisy patria z lexikálneho hľadiska (aj VL) medzi kanonické pramene staroslovienciny.

KL, SE a S5/N obsahujú latinské texty, ktoré mníši, používatelia týchto rukopisov a ich autori preberali podľa potreby k prekladom gréckych textov z euchologiona; miešali (doplňali) a obohacovali texty eucharistických bohoslužieb euchologiona latinskými sakramentálnymi (pontifikálnymi) textami. VL tiež preberajú texty podľa systematiky gréckych rukopisov. Uvedené rukopisy vykazujú synkretické znaky prekladov z latinčiny a gréčtiny, rovnako aj Pražské zlomky,¹¹² a ukazujú spôsob vytvárania sakrálnych textov, pri ktorom nebola dôležitá pôvodná štruktúra, jazyk originálov či „obrad“. Dôležitými boli ergonomické a poetické kritéria. Porovnanie s latinskými sakramentálnymi textami ukazuje na dopĺňanie/transformáciu propriálnych textov podľa vlastného uváženia prepisovača a pod vplyvom staroslovienskych prekladov z gréčtiny a štruktúry euchologionov.

Sacramentary Translations in the Eucharistic Worship System of the Oldest Glagolitic Manuscripts.

Ľuboš Lukoviny

In the present article, the author deals with the oldest Glagolitic texts of Eucharistic Worship, which are included translations from Latin. There are four manuscripts: Kiew Folia, Fragmenta vindobonensia, Euchologium Sinaiticum, Sinai glagolitic manuscript Sin. Slav. 5/N. Kiew folia are from the liturgical point of view sacramentary selection, type different from Libelli missae, are limited liturgical structure and are unique. Fragmenta vindobonensia contain translations from Sacramentary, but also contain a translation from the Greek Apostle and the text, which equivalence has not been identified yet. Euchologium Sinaiticum contains 3 sheets fractions Eucharistic Worship. The preparatory ritual Kissing of the cross is a translation from the Latin Pontificale. Sinai manuscript Sin. Slav. 5/N contains texts, taken from Euchologium while proprium texts, taken from a Sacramentary. This manuscript shows that liturgical forms of Euchologium have been used with Sacramentary texts to enrich Eucharistic worship. We call this type of manuscript as Sacralogion. Kiew Folia, the first page, we have tested with scheme of Euchologium and Sacramentary and convincingly appears to use Kiew Folia with Euchologium, not with Sacramentary. This new liturgical system used by Slavic monks in the 11th century is unique – we define it as Old Church Slavonic liturgical system. The compilers of Old Church Slavonic manuscripts freely combined structures and ceremonies from Greek and Latin liturgical books.

¹¹¹ Š. Marinčák spája vznik SE s veľkomoravským prostredím (Marinčák, Š.: Problematika byzantskej hudby ..., s. 11-13), texty eucharistickej bohoslužby SE túto súvislosť nepotvrdzujú. S veľkomoravským prostredím nesúvisia ani tzv. Spišské modlitby z konca 15. st., v ktorých sa podľa starších výskumov nachádzajú modlitby preložené v 9. storočí z liturgie sv. Jána Zlatoústeho. Novší výskum odmieta takúto možnosť, Spišské modlitby súvisia s latinskými liturgickými rukopismi 14.-16. storočia (bližšie o tom Lukoviny, Ľ.: Spišské modlitby – vplyv byzantsko-slovanskej liturgie Jána Zlatoústeho? In: Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Doruľa, J. (ed.). Bratislava: Slavistický ústav J. Stanislava SAV 2008, 46-56). Najstarší grécky euchologion Barberini gr. 336 z 8. storočia v liturgiách sv. Jána Zlatoústeho a sv. Bazila Veľkého vôbec neobsahuje grécke ekvivalencie k modlitbám zo Spiša (pozri text euchologiona – L'euchologio Barberini gr. 336. A cura di S. Parenti e E. Velkovska. Seconda ed. Roma: C.L.V. – Ed. Liturgiche 2000).

¹¹² Pražské hláholské zlomky (2 listy) sú určené na slávenie cyklu denno-nočných neeucharistických bohoslužieb (tzv. hodinky v latinskom prostredí). Obsahujú preklady z gréčtiny a latinčiny, grécky vplyv je obsahovo a štruktúrne dominantný. Pozri bližšie aj Минчева, А.: Пражски листове. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том III. София: Издат. „Марин Дринов“ 2003, s. 264-269.

PETER ŽEŇUCH*

Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesijnom prostredí na Slovensku

ŽEŇUCH, P.: Cultural Stereotypes in the Byzantine-Slavic Confessional Milieu in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 121-137 (Bratislava).

The paper deals with the culture-historical and linguistic-historical context in use of terms *Rusin – Rusnak (rusnak)* in the West Slavic language milieu. The application of this term is evidenced in the context of the Byzantine-Slavic confessional tradition in the Carpathians and in the Eastern Slovakia as a sign of confessional, social as well as ethnic identity.

Ethnic identity, language identity, confessional identity, Rusnak (rusnak), Rusin, Slovak, Greek-Catholic Church.

Kultúrno-historické súvislosti byzantsko-slovanskej tradície v prostredí historickej Mukačevskej eparchie

Obyvateľstvo karpatského regiónu, ktoré je späté s byzantsko-slovanskou tradíciou, patrí k viacerým jazykovým a etnickým spoločenstvám. Na konfesijnnej báze síce utvárajú konformnú entitu, no v dimenziách vlastnej kultúrnej pamäti si všetky tieto spoločenstvá zachovávajú a rigorózne rozlišujú historické, jazykové, etnické i kultúrne aspekty formovania svojho spoločenstva, ktoré sa v karpatskom prostredí utvárali v súvisi s vlastným kultúrnym a jazykovo-historickým horizontom. Túto skutočnosť vystihol už mukačevský pravoslávny biskup Sergej, ktorý napriek svojmu etnickému rumunskému pôvodu neohraničil svoju právomoc iba na krajanov – Rumunov. Už na začiatku 17. storočia jednoznačne definoval rôznorodosť jazykového a etnického zloženia Mukačevskej eparchie, keď v liste zo dňa 24. novembra 1604 napísal, že sú v nej prítomní ruskí, valašskí, slovenskí a srbskí kňazi a mníši,¹ čo v praxi znamená aj veriacich byzantského obradu z týchto jazykových a etnických spoločenstiev. Sergej bol prvým známym predstaviteľom historickej Mukačevskej eparchie, ktorý si všimol etnickú diverzitu tohto zdanlivo jednoliateho celku. Toto jeho zistenie už vtedy dokazovalo, že byzantsko-slovanská tradícia sa ani v karpatskom prostredí neuzamkla do seba, ale prekonala stereotypy etnického i jazykového rozsahu,² ktoré často znemožňujú prirodzené spolužitie vo vnútri i navonok. Prirodzenosť súžitia však aj v rámci jednej konfesijnnej tradície môže porušiť politické presadzovanie sa konkrétnej cirkvi, čo sa často preukáže v skreslených výkladoch dejín miestnej tradície i kultúry regiónu. Treba si preto všimnúť vzájomne sa odlišujúce i v napätí koexistujúce sféry myslenia človeka o dejinách, spoločnosti a kultúre. Každá rovina konfesijnného prístupu, či už je to ná-

* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Hodinka, A.: A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára. Ungvár: 1911, s. 46; Žeňuch, P. – Vasil', C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrillské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003, s. 252.

² Napríklad na rozdiel od uhorského kalvinizmu, ktorý sa nakoniec presadil aj ako *magyar hit*, a tak sa podnes uplatňuje aj v slovenských kalvínskych spoločenstvách; slovenskí kalvíni ani dnes nemajú vlastnú cirkevnú hierarchiu.

boženská, kultúrna alebo civilizačná zložka,³ môže jednotlivo i sama v sebe aktívnou selekciou faktov dokázateľne zvýšiť subjektívne (teda vedome) priorizovanú hodnotu vybraného faktu a použiť ho na účely politicky alebo inak ideologicky postavených tvrdení.⁴

Konfesionálny model výkladov dejín v kontexte vývinu slovenskej kultúry vypracoval a argumentačne podložil Anton Augustín Baník, ktorý možno s istými úpravami adaptovať aj v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku a v západných Karpatoch. Práve na gréckokatolíkoch i pravoslávnych v priestore západných Karpát vidno, ako sa prelínajú identifikačné zložky vedomia príslušnosti k tradičnému kresťanskému a kultúrno-konfesionálnemu horizontu. Tento aspekt sa v najzápadnejšej časti karpatského areálu zreteľne prejavuje v prelínaní latinského i byzantského konfesionizmu a v istých okamihoch historicko-spoločenského vývinu vyšiel najavo aj v podobe pauperizácie alebo zjednodušovania minoritnej byzantsko-slovanskej kresťanskej kultúry v západnej časti karpatského priestoru. Takéto ohrozenia sa pre svoju nestabilitu môžu stať príležitosťou zmeny. Ako príklad by sme mohli možno uviesť rozličné medzníky vo vývine miestnej byzantsko-slovanskej cirkvi a výkladov jej tradície, ktoré ovplyvnili vývin všetkých tu prítomných cirkví a aj vzťahov medzi nimi. Takým je aj napríklad rok 1950, keď došlo k masívnej politickej akcii, ktorej výsledok sa v prostredí gréckokatolíkov i pravoslávnych prejavuje na rozličnej úrovni vzťahov medzi inštitúciami i jednotlivcami podnes. Preto nemožno prijať, aby namiesto synergického poznania javov a faktov sa využívali rigorózne stereotypné vzorce výkladov historickej pamäti. Riziko takýchto diskurzov možno eliminovať najmä zdôrazňovaním tradičných prejavov miestnej kultúry a jej nezastupiteľnej úlohy v záujme zachovania kultúrnej identity, ktorá je utvorená na základoch svojbytnosti národných, jazykových i náboženských princípov. Veď vyplynuli z potreby a stavu spoločnosti a v historickom procese vývinu sa naplno uplatnili v rámci celej európskej kultúry.⁵ Túto úlohu v kontexte európskej kresťanskej civilizácie plní aj byzantská tradícia s jej neoddeliteľnou slovanskou zložkou, ktorá sa identifikuje na základe liturgického jazyka a cirkevnej tradície.

Zdroje byzantsko-slovanských cirkevnej tradície sa v rozličnej miere a intenzite prejavujú práve v miestnych, lokálnych spoločenstvách.

Do tradície miestnej cirkvi jednoznačne patria aj jazykové varianty liturgického cirkevno-slovanského jazyka, ktoré odrážajú vývin i stav používaného ľudového jazyka. Jazykové vedomie veriacich sa prejavuje v používanej forme štandardizovanej liturgickej cirkevnej slovančiny, najmä v presadzovaní sa fonetických a niektorých morfológických prostriedkov prevzatých zo živej ľudovej reči v liturgickom jazyku miestnej cirkvi.⁶

³ Baník, A. A.: O dialektickej podstate slovenského konfesionizmu. Martin: Matica slovenská, 2000.

⁴ Žeňuch, P.: Úvod. In: Žeňuch, P. – Užeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplínske múzeum v Michalovciach / Институт славяноведения Российской академии наук / Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013, s. 9.

⁵ Žeňuch, P.: Stav a perspektívy slovenskej slavistiky. Z dejín Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. In: Žeňuch, P. (ed.): Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 9-56.

⁶ Pozri k tomu napríklad Doruľa, J.: O ukrajinských jazykových prvkoch v textoch a zápiskoch zo 17. storočia na východnom Slovensku. In: Slavica Slovaca, 1966, 1, 62-74; Doruľa, J.: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov. In: Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 152-158; Gerojskij, G.: Jazyk Podkarpatské Rusi. In: Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk. Praha, 1934; Німчук, В.: Молитви наша на презирі. In: Карпатський край, 1997, č. 6-10, s. 37-51; Панькевич, І.: Ладомірське Учительне Евангеліє. In: Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді за рік 1923. Випуск літературно-науковий одділ. Річник II. Книгопечатня Юлія Феддешія в Ужгороді 1923, s. 93-107; Štec, M.: Ukrajinský jazyk na Slovensku (sociolingvistické a interlingvistické aspekty). Prešov, 1996; Štec, M.: Príspevok k dejinám cirkevnej slovančiny. In: Žeňuch, P. (ed.): Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV, 2003, s. 123-133; Štec, M.: Cirkevná slovančina. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2005; Штець, М.: До питання сучасної богослужбової мови візантійсько-східного обряду

Pravda, zložitá a pomerne často sa meniace administratívnoprávne i cirkevnoprávne pomery v prostredí historickej Mukačevskej eparchie zanechali výrazné stopy na etnickej a konfesionalnej skladbe obyvateľstva a odrazili sa aj v jazykovej, cirkevnej i kultúrnej politike, ktorá poznačila kultúrne vedomie ľudí, ktoré sa hlási k cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Historická Mukačevská eparchia sa rozprestierala na teritóriu bývalej Spišskej, Šarišskej, Užskej, Abovskej, Zemplínskej, Berežskej a Marmarošskej stolice (župy). Stoličné rozdelenie rešpektuje nielen geograficko-politickú členitosť, ale kopíruje aj nárečové areály. Z cirkevno-právneho hľadiska spomínané stolice (župy) patrili do správy latinského Jágerského biskupstva a do správy byzantsko-slovanskej Mukačevskej eparchie (do jej jurisdikcie v roku 1777 patrili nielen byzantskí veriaci v prostredí severovýchodného Uhorska, ale aj presídlenci na Dolnú zem v prvej polovici 18. storočia a tiež veriaci obidvoch zjednotení – marčanského a užhorodského v oblasti Báčky a Sriemu). Historická Mukačevská eparchia si po celý čas svojej existencie zachovala nielen svoju ekleziálnu samostatnosť, ale aj administratívno-jurisdikčnú identitu. Mukačevský biskup aj po prijatí Užhorodskej únie (1646) sa napriek snahám z ukrajinskej strany nestal sufragánom Kyjevskej metropolie,⁷ hoci práve Užhorodská únia našla svoj vzor v Brestskej únii (1596), no jej právny akt sa, pravda, odvíjal od miestnych špecifických podmienok, ktoré formovali predpoklady zaužívané v patronátnej práve. Patronátne právo v habsburskej monarchii umožňovalo mestu i zemepánovi určiť duchovného správcu pre veriacich podľa vlastného rozhodnutia.⁸ V prevažujúcom latinskom cirkevnom prostredí habsburskej monarchie sa patronátne právo uplatňovalo všade tam, kde korelácia cirkevného života a autonómizácia cirkvi v tzv. výsadných komunitách s vlastnou samosprávou bola pre obyvateľstvo určujúca. Takými komunitami boli cudzí obyvatelia v usadlostiach, ktoré v období formujúceho sa stredovekého Uhorska (12.-15. storočí) vznikali napríklad podľa nemeckého i valašského práva, pričom treba mať na zreteli, že takéto osady nezakladal výhradne jeden etnický – nemecký, ruský alebo rumunský element. Dôležitú súčasť obyvateľstva v týchto osadách tvorili aj populačné prebytky domáceho autochtónneho slovenského obyvateľstva, ktoré sa dokázalo prispôbiť priaznivým ekonomickým záujmom štátu a využiť tak ponúkané výhody. Vo výsadných komunitách sa popri administratívno-správnej autonómii⁹ uplatnila aj požiadavka zabezpečiť čo najúplnejšiu cirkevno-správnú autonómiu.

v Словаччині. In: Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України, 2008, 4, s. 45-58; Žeňuch, P.: Slovensko-slovanské dimenzie duchovnej kultúry Slovenska. In Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplínske múzeum v Michalovciach / Інститут славянознавства Російської академії наук / Кирило-Методієвський науковий центр кьм БАН, 2013, s. 11-30; Žeňuch, P.: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In Slavica Slovaca, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144; Žeňuch, P.: Z výskumu pomedzného užského nárečového areálu (na príklade nárečia obce Kaluža). In Slavica Slovaca, 2011, 46, č. 1, s. 51-62; Žeňuch, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In: Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107; Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore. In Historický časopis 46, 1998, s. 649-662; Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. In Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 231-274.

⁷ Východní katolíci v rozsiahlej habsburskej monarchii neboli nikdy zjednotení pod jednou spoločnou hlavou. V uhorskej časti monarchie mali eparchie zjednotené s Rímom svojho metropolitu v osobe ostríhomského arcibiskupa; v rakúskej časti po rozdelení Poľska všetky územia, na ktorých žili gréckokatolíci, zjednocoval od roku 1806 haličský metropolita. Pozri tu Mráz, M.: Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia. In Lichner SJ, M. – Marínčák, Š. – Žeňuch, P. (zost.): Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilsko-metodského dedičstva II. Súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Teologická fakulta Trnavskej univerzity, Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, Gréckokatolícka bratislavská eparchia, 2013, s. 101-114.

⁸ Rábik, V. - Labanc, P. - Tibenský, M.: Vývoj stredovekých miest na Slovensku II. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 63-72.

⁹ Pozri o tom napríklad Beňko, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1985 a tiež Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica Slovenská, 2006, s. 226-254.

Táto skutočnosť pramenila nielen v spoločensko-ekonomických potrebách komunit, ale vyplynula aj z potreby zachovania kultúrnej a religióznej identity. Práve tu možno hľadať dôvody, ktoré nakoniec vyústili v ekonomicko-spoločenskej a politickej zásade *cuius regio, eius religio*, čo v konečnom dôsledku sa stalo predpokladom pre prijatie cirkevnej únie v prostredí byzantskej konfesie v severozápadnej časti Uhorska v 17. storočí. Tento moment sa často interpretuje aj ako ohrozenie identity byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície práve v kontexte snáh latinských jágerských biskupov, ktorí už na prelome 17. a 18. storočia začali pokladať mukačevského vladyku iba za svojho obradového vikára. Cyril Vasiľ v tomto kontexte vysvetľuje, že kandidáti na biskupskú vysviacku sa po svojom zvolení v záujme zachovania svojej identity obracali so žiadosťou na niektorého zo susedných východných biskupov v Haliči, Sedmohradsku alebo aj vo Valašsku, ktorí im bez problémov vyhovel, no ani jedna zo susedných hierarchicky jasnejšie etablovaných pravoslávnych cirkví pritom nevznášala jurisdikčné nároky na mukačevských biskupov. Nie sú pritom známe ani iné dôkazy o tom, žeby kyjevskí alebo sedmohradskí pravoslávni metropolití považovali mukačevských biskupov za svojich sufragánov. C. Vasiľ ďalej konštatuje, že Mukačevské biskupstvo tvorilo samostatnú a na nikom nezávislú cirkevnú jednotku, preto aj jeho ekleziologická orientácia vychádzala z vlastných potrieb a koreňov. Hoci, pravda, sa môže zdať, že je to zdanlivo zanedbateľný fakt, no samostatnosť vlastnej cirkevnej identity má mimoriadny význam pre argumentáciu pri výčítkách z prozelytizmu práve na adresu mukačevských gréckokatolíkov – uniátov.¹⁰

Na historicky danú autonómnosť byzantskej cirkvi pod Karpatmi v konečnom dôsledku nadväzuje aj dnešná slovenská metropolitná gréckokatolícka cirkev, ktorá je rovnako vyjadrením suverenity a identity na princípe jednoty v tolerancii aj v kontexte s ostatnými gréckokatolíckymi cirkvami. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku, podobne ako ostatné cirkvi byzantského obradu, sa hlási k slovanskej kresťanskej tradícii utvorenej Cyrilom a Metodom a zároveň k liturgickej a konfesionalnej identite, ktorá čerpá zo slovanského dedičstva, ktoré sa etablovalo v južnoslovanskom a východoslovanskom prostredí. Presahy a vplyvy slovanskej cirkevnej tradície sa aj prostredníctvom kolonizácie na valašskom práve prejavili a uplatnili v slovenskom prostredí, najmä keď sa autochtónny slovenský element aktívne začal podieľať na tejto forme doosídľovacieho procesu aj vo vlastnom priestore. Časť autochtónneho slovenského obyvateľstva pritom nielenže opätovne splynula s byzantským religióznym prostredím, ale stala sa aj formujúcim elementom presadzovania sa byzantsko-slovanskej kultúrnej a religióznej tradície.¹¹

Región západných Karpát a problém identity celku

Západný región karpatského areálu, ktorý tvorí územie východného Slovenska a priľahlá časť bývalej Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny), nevystihuje ani jedno z doteraz známych a často používaných pomenovaní, napr. Uhorská Rus, Podkarpatská Rus, Prešovská Rus, Prjaševščyna, Ruthenia, Rusínia, lebo odráža len aktuálnu spoločensko-politickú situáciu a nijako neodzrkadľuje etnické, jazykové alebo konfesionalne procesy a pomery v tomto priestore.

¹⁰ Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrillské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003, s. 254. Pozri tu aj Vasiľ, C.: Kanonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava: Dobrá kniha, 2000 a tiež Bugel, W.: Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

¹¹ Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии, / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV, Roma – Bratislava – Košice 2013, s. 28-29.

V uvedenom etnicky, jazykovo a kultúrne rozmanitom prostredí nefunguje žiadny príznak či stereotyp, ktorý by ho na základe presne vymedzeného súboru spoločných historických, spoločensko-politických, umeleckých, kultúrnych alebo aj jazykových znakov a prejavov jednoznačne vyčlenil ako jednoliaty celok. Nie je to možné aj preto, že v karpatskom priestore žijú spoločensvá Slováci, Maďari, Ukrajinci, Poliaci, Rumuni a ďalších etník, ktoré sami seba i svojich susedov *jasne* identifikujú prostredníctvom konkrétnych jazykových, historických, kultúrnych a spoločensko-politických atribútov. Ako spojivo sa pre tento konglomerát jednoznačne neuplatňuje ani identifikácia jednotlivca alebo obyvateľstva s regiónom, ktorý sa v súčasnosti označuje aj ako *karpatský región*, ktorý je rovnako umelým termínom. Každý jeden obyvateľ tohto priestoru pritom jasne a konkrétne deklaruje svoju identitu historicky v súlade so svojím jazykom, etnikom a konfesiou. Stereotyp používaného ľudového jazyka aj v súčasnosti významne ovplyvňuje identifikáciu jednotlivca s konkrétnou (najbližšou) entitou, spoločenstvom. Materský jazyk je preto neustále platná etnoidentifikačná hodnota.¹²

Identita v rámci spoločnosti je podmienená aj rozličnými historicko-spooločenskými pomermi a vyvíjala sa konvergentne v snahe stotožniť sa s najbližšou entitou na základe spoločného jazyka, histórie, spoločného územia a kultúry. Tento proces sa v rámci karpatského priestoru uplatňuje podľa klasickej schémy, ktorá samozrejme nevyklučuje mobilitné procesy vychádzajúce z existencie bi(tri-)lingvizmu, z konfesionálnej oblasti determinovanej (proti)reformáciou, latinizáciou, prijatím cirkevnej únie v prostredí cirkvi byzantského obradu a ďalších. Nevylučujú sa pritom ani žiadne ďalšie možnosti etnickej mobility, ktorá nemusí byť vždy podmienená jazykovo, ale napríklad konfesionálne. Uplatňuje sa tak možnosť slobodnej identifikácie jednotlivca so spoločenstvom; znaky spoločenstva majú istú prioritu pred individualitou fungujúcou v jej rámci. Spoločenstvo však ponecháva jednotlivcovi možnosť originalnosti, istej odchýlky. Také jednotlivosti, ako napríklad stereotyp používaného liturgického jazyka, príslušnosť jednotlivca k religióznemu prostrediu, lokálpatriotizmus, používanie cyriliky ako grafického systému typického pre cirkev byzantsko-slovanského obradu nijako nemožno chápať ako charakteristický znak etnickej skupiny. Veď používanie cyriliky ako grafického systému nemá žiadny súvis s etnicitou či etnickou identitou jeho používateľov. Písmo je grafický systém, ktorý zaznačuje realizované fonémy (hlásky) reči. Zároveň však plní aj istú kultúrno-identifikačnú funkciu, napríklad vo vzťahu s historicko-konfesionálnym vývinom národného prostredia. Napríklad hlaholský grafický systém bol určený pre veľkomoravské prostredie, kde sa aj naplno rozvinul v súvislosti s veľkomoravskou cirkevnou tradíciou, hranatá hlaholika je podnes identifikačným znakom dalmátskej cirkvi. Cyrilský grafický systém je prejavom identity súvisiacej s byzantsko-slovanskou religióznou a obradovou tradíciou u východných a niektorých južných Slovanov (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Bulhari, Srbi, Macedónci), ale aj u Rumunov, ktorí cyriliku používali ešte aj v druhej polovici 18. storočia. Aj švabach je konfesionálne príznačným grafickým systémom, ktorý používali aj slovenskí protestanti. Príslušníci cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku tiež používajú cyriliku predovšetkým na zapisovanie liturgických textov a vnímajú ju ako sakrálny symbol, znak svojej náboženskej tradície a svojej konfesionálnej príslušnosti. Práve pri takýchto jednotlivostiach treba posudzovať znaky konkrétnej skupinovej kultúry, ktorú tvoria všetky zložky spoločné pre istú entitu. Iba tak možno vysvetliť procesy, ktoré viedli k stotožneniu sa jednotlivca s inou entitou na základe príslušnosti ku konfesionálnej tradícii, hoci ostatné predpoklady (jazyk, spoločná história, kultúra, územie) poskytovali jednotlivcovi

¹² Porovnaj Krupa, V.: Revitalizácia jazykov vo vzťahu k etnickej identite. In *Človek a spoločnosť*, internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. 2007, roč. 10, č. 1; dostupné na internete <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2007/krupa.html> (naposledy dňa 7. júna 2014).

možnosť identifikácie s vlastným etnikom. Takými sú aj gréckokatolíci vo Vojvodine, ktorých z jazykového (nárečového) hľadiska možno charakterizovať ako Slovákov obývajúcich východoslovenské oblasti Šariša a Zemplína. Do Vojvodiny zo Slovenska odišli v 18. storočí, teda v tom istom období ako aj slovenskí protestanti z oblasti Liptova, Oravy a pod. Identifikácia s vlastnou konfesijnou tradíciou dokonca spôsobila izoláciu vojvodinských gréckokatolíkov aj vo vzťahu k obradovo príbuznému pravoslávnenému srbskému prostrediu.¹³ Ako vidno, príslušnosť ku konfesijnej tradícii nemôže slúžiť ako znak etnickej identity, napokon ani používaný liturgický jazyk či cyrilský grafický systém v cirkvi byzantsko-slovanského obradu nie je etnickým identifikačným znakom pre jeho používateľov.¹⁴

Cirkevná slovančina používaná pri bohoslužbách byzantského obradu ako liturgický jazyk vždy obsahuje konkrétne znaky, ktorými sa národná redakcia, resp. variant alebo subvariant liturgickej cirkevnej slovančiny v rozličných jazykových spoločenstvách odlišujú. V liturgickom cirkevnoslovanskom jazyku sa takýmto spôsobom prejavuje jazykové vedomie konkrétneho jazykového a etnického spoločenstva.

Rusnák ako označenie pre jazykovú a etnickú príslušnosť

Výskum vzťahov slovenského jazyka so slovanskými i neslovanskými jazykmi pomáha pri odkrývaní obrazu o plynulom, kontinuálnom a systematickom rozvoji spoločnosti.

Slovanské kmene v prostredí stredného Dunaja, kde sa usídlili a utvorili svoje nadkmeňové a ranofeudálne útvary, prechádzali rozličnými vývinovými stupňami i fázami vzájomného spolužitia, ktoré podmieňovalo ich krízenie.¹⁵ Túto skutočnosť dokladujú nielen pamiatky hmotnej kultúry, ale aj rozličné archeologické nálezy. Osobitnú skupinu historických dokladov predstavujú pomenovania etníc, ktoré vypovedajú o autochtónnosti domáceho slovenského etnika v tomto priestore a zároveň dokazujú jeho kultúrny a spoločenský vývin v rozličných oblastiach sociálneho, hospodárskeho i konfesijného života. Naplno sa realizoval už v ranom období uhorských dejín Slovenska. Slováci sa ako aktívny element podieľali pri formovaní uhorského štátu a tiež vystupovali ako aktívny činiteľ pri uskutočňovaní nemeckého i valašského práva.

O viacdimeználnom rozvoji staršej vrstvy slovnej zásoby slovenčiny svedčia nielen pomenovania remesiel, hospodárska, administratívna a právna terminológia, ale aj rozličné pomenovania, ktoré poukazujú na spoločenský, kultúrny, hospodársky i cirkevný život v rurálnom prostredí i v mestách na Slovensku. Slovná zásoba pritom predstavuje dôležitý doklad o stupni spoločenského, hospodárskeho i kultúrneho rozvoja a je obrazom každodenného života spoločnosti.¹⁶ Jednotlivé stupne historického vývinu slovenčiny dobre odrážajú aj nárečia, ktoré tvoria integrálnu zložku slovenského národného jazyka. Pre jazykovedca i historiografa je vývin slovnej zásoby spolu s morfológickými osobitosťami dôležitým zdrojom poznania prejavov a myslenia formujúcej sa slovenskej identity. Slovná zásoba zachováva obraz o historicky verifikovateľných udalostiach spoločenského, konfesijného a kultúrneho života jeho používateľov. Jazyk je trvalou, platnou a udržateľnou hodnotou, je neoddeliteľnou súčasťou historického vedomia a znakom

¹³ Porovnaj Žeňuch, P. – Žeňuchová, K.: Jazykové, etnické a konfesijné procesy v byzantsko-slovanskom prostredí karpatského regiónu v 18. a 19. storočí. In Žeňuch, P. (ed.): XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 109-133.

¹⁴ Pozri k tomu Кравецкий, А. Г.: Литургический язык как предмет этнографии. In Агапкина Т. А. – Виноградова, Л. Н. – Левкиевская, Е. Е. – Плотнокова, А. А. (eds.): Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстого. Москва: Индрик, 1999, s. 232.

¹⁵ Stanislav, J.: Zo života slov našich predkov. Martin: Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1950, s. 11-12.

¹⁶ Bližšie k tomu pozri Pauliny, E.: Západoslovanské výpožičky v staromadžarskej lexike. In Ratkoš, P. (ed.): O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 190-203 a tiež Pauliny, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In Jazykovedné štúdie VI, Bratislava, 1961, s. 5-39.

konvergentného, spoločného myslenia o dejinách, kultúre a spoločnosti a tiež o blízkyh i vzdialených susedoch. Jazyk je kontinuálnym reprezentantom identity celku, ktorým sa etnikum vo vnútri i navonok vymedzuje v každej jednej etape kultúrno-historického vývinového procesu.¹⁷

Procesy osídľovania Slovenska sa realizovali na domácom, emfyteutickom (zákupnom, šoltýskom) i valašskom práve. Na všetkých typoch osídlenia sa podieľalo aj autochtónne obyvateľstvo spolu s rozličnými prichádzajúcimi etnickými skupinami. Napríklad na emfyteutickom (zákupnom, šoltýskom) práve sa zúčastňovalo prevažne nemecké obyvateľstvo, preto sa nazýva aj nemecké právo; na valašskom práve zasa rumunské a a rus'ké (rozumej východoslovanské) obyvateľstvo. V kontexte s uvedeným je dôležité poznať aj podiel slovenského etnika a rozsah využitia domáceho obyvateľstva na osídľovaní na základe spomínaných foriem. O obraz o tejto skutočnosti spoľahlivo poskytuje jazyk a pomenovania rozličnej povahy používané v nadväznosti na hospodársky a ekonomický rozvoj miestneho prostredia a spoločnosti.

Do toho kontextu patrí aj používaná cirkevná terminológia spätá s konkrétnym byzantsko-slovanským konfesionálnym kontextom. Osobitne preto treba mať na zreteli, že dedičstvo byzantsko-slovanskej tradície sa v slovenskom kultúrno-historickom prostredí odráža v dvoch horizontoch: 1. v kontexte veľkomoravskej tradície, jej doznievania v rámci formujúceho sa Uhorského kráľovstva a 2. v kontexte spoločensko-hospodárskej politiky, jazykovo-kultúrnej a konfesionálnej situácie a tiež v súvislosti s kolonizačnými aktivitami na valašskom práve na Slovensku.

Byzantsko-slovanský konfesionálny horizont aj napriek vplyvom z latinského religiózneho prostredia pretrval najmä v Potisi a na južných svahoch karpatského oblúka, teda predovšetkým v geograficky východnej časti postveľkomoravského kresťanského kultúrneho horizontu. Pod tlakom politických okolností sa aj tu síce tvorili podmienky pre ťažiskový vzrast latinského konfesionálneho prostredia. Z viacerých prameňov cirkevnoslovanskej písomnej tradície zachovaných v prostredí východného Slovenska a bývalej Podkarpatskej Rusi sa predsa javí prirodzeným predpoklad, že slovanská cirkev istý čas pretrvala v spevoch, modlitbách, spiritualite a najmä v eremitskej tradícii.

Posilnenie slovanskej liturgickej zložky však možno významnejšie doložiť až prostredníctvom liturgických textov, ktoré sa na slovenskom území uplatňovali práve a najmä vďaka kontaktom s Bulharskom a Kyjevskou Rusou, a následne aj prostredníctvom valašskej kolonizácie. Miloš Marek v súvislosti s valašskou kolonizáciou v západných Karpatoch a na Slovensku uvádza, že kým na území Sedmohradska dominoval rumunský etnický element, v severovýchodných Karpatoch prebral štafetu živel rusínsky a s jeho postupom na západ sa na tomto procese čoraz výraznejšie podieľala domáca autochtónna slovenská zložka, pričom východoslovanské (rozumej *rus'ké*) etnikum v priebehu 14.-16. storočia vytvorilo na východnom Slovensku svoju sídliskovú základňu, ktorá sa takmer v nezmenenej podobe udržala podnes.¹⁸

Fakt, že domáce obyvateľstvo sa zapojilo do osídľovacieho procesu i do aktivít súvisiacich s byzantsko-slovanskou liturgickou tradíciou, možno doložiť aj v kontexte vzniku domáceho pomenovania *Rusnák / rusnák*, ktorého významová motivácia vyviera z etnického, ako aj konfesionálneho horizontu.

¹⁷ Žeňuch, P.: Slovensko-slovanské dimenzie duchovnej kultúry Slovenska. In Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplinske múzeum v Michalovciach / Институт славяноведения Российской академии наук / Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013, s. 11-30.

¹⁸ Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica Slovenská, 2006, s. 253. Hranicu medzi slovanskými a rusínskymi etnickými a jazykovými spoločenstvami dobre opísal Samo Cambel v práci Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Sv. Martin, 1906 a Ján Húsek v práci Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy s mapou a obrázky. Bratislava: Prúdy, 1925.

Pomenovanie *Rusnák* predstavuje západoslovanskú podobu etnonyma spätého s východoslovanským etnickým a jazykovým prostredím. Na jeho západoslovanskú podobu poukazuje prípona *-ák*. Táto prípona sa začala hojnejšie využívať pri tvorbe etnónym a obyvateľských mien v západoslovanskom a slovenskom jazykovom prostredí,¹⁹ kde nakoniec ako slovotvorná prípona aj prevládala. Svedčia o tom západoslovanské tvary používané na označenie etník ako *Slovák*, *Poliak* i ďalšie názvy ako *Lipták*, *Slezák*, *Serbak* (odvodené od pomenovania *Srb*, východoslov. *Serb*), *Prušiak*, *Záhorák*, ale aj *soták*,²⁰ *dolniak*, *hornák*, tiež pomenovania *Spišiak* popri *Spišan*, *Pražák* popri *Pražan*, *Moravák* popri *Moravan* a ďalšie. Mnohé takéto pomenovania vznikli ako etnónymá vyjadrujúce istú mieru exponencie, napríklad *Rusák*, *Moravák*, *Prusák*, na východe Slovenska *Serbak* a i.

Aj etnonymum *Slovák/Slovak* vzniklo tým, že sa k najstaršiemu slovotvornému kmeňu *Slov-* pridala prípona *-ak/-iak*, ktorá ako alternatívna prípona nahradila pôvodný sufix *-en-*, resp. *-ěn-*, alebo jej variant *-jan-*.²¹ Termín *Sloviak* (*Slovak*) je preto iba východoslovenskou nárečovou obmenou etnonyma *Slovák* a nemá žiadnu inú etnickú motiváciu. Ján Stanislav²² v tejto súvislosti uvádza príklady podobne utvorených vlastných mien, ktoré reziduálne zachovávajú párovú spoluhláskovú mäkkostnú koreláciu. Ide o podnes živé pomenovania nielen v okruhu východoslovenských nárečí, ale aj v ostatnom slovenskom etnickom a jazykovom priestore, napr. *Noviak*, *Suroviak*. Patria sem aj tvary ako *Skybjak*, *Babjak*, *Hutorjak*, *Starjak*, *Dzuriak* a ďalšie. V lexéme *Sloviak/Slovak* sa uplatňuje zmäknutý konsonant *v'*, ktorý v rámci mäkkostnej korelácie tvorí pár s nezmäknutou spoluhláskou *v*. Práve mäkkostná korelácia *b-b'*; *p-p'*; *m-m'*; *v-v'* sa spolu s mäkkými spoluhláskami *š'* a *ž'* uplatňuje vo východoslovenských nárečiach až podnes. Osobitne výrazne sa uvedená mäkkostná korelácia zachovala v sotáckej a užskej jazykovej oblasti,²³ kde sa pomenovanie slovenskej etnicity aj dnes vyjadruje termínom *Slovak*. Dokazuje to napríklad cyrilský historický spis *Dejiny novozákonnej cirkvi* uložený v knižnici Užhorodskej národnej univerzity, ktorého autorom je mukačevský cirkevný historik z 18. storočia Michal Bradač.²⁴ Osobitnú pozornosť venuje slovanskej liturgickej tradícii a byzantsko-slovanskému obradu. Na pomenovanie *Slovákov* používa termíny ako *ТОВТИ*, *СЛАВЫ* a tiež *СЛАВАНЕ*, ale aj *СЛОВАКИ*.²⁵

¹⁹ Pozri k tomu Doruľa, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1993 a Stanislav, J.: Zo života slov a našich predkov. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1950.

²⁰ O pomenovaní *soták* referoval J. Krška v príspevku „Soták – apelatívum, či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov“ na XIX. slovenskej onomastickej konferencii v Bratislave v roku 2014.

²¹ Doruľa, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1993.

²² Stanislav, J.: Zo života slov a našich predkov. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1950, s. 8.

²³ Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: SPN, 1963, s. 254 a nasl.

²⁴ Michal Bradač (1740-1815) bol významným gréckokatolíckym historikom. Bol bratom mukačevského vladkyu Jána (1767-1772). Vyučoval v užhorodskom kňazskom seminári a v období „zlatého veku“ úzko spolupracoval s osvietenkým gréckokatolíckym biskupom Andrejom Bačinským. V roku 1790 sa Michal Bradač stal košickým vikárom Mukačevskej eparchie a od roku 1809 aj generálnym vikárom Mukačevskej eparchie. V roku 2009 sa v knižnici Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity podarilo nájsť odpis výkladu dejín M. Bradača napísaný inou rukou.

²⁵ Иже намѣ днѣшъ нарицаѣмъ сѧ Руссіане, Полаки, Моравы, Чехи или Богемы, ТОВТИ СЛАВЫ, АЛБО СЛОВАКИ, Болгари, Иллѣры, Хорваты, Рацы, Сербы, Далматы и проч. вси единачу Племени сѧ; что языкъ всѣхъ едиъ языкъ, явствѣе и исторіографы исповѣдаѣмъ. ѿ сюдѧ также языкъ и вообще языкъ славенскій, такои сами: хотѧи по премногѣ мѣра страна руссіаны, со разными народами славяны, и разлѣчнѣи благочестіе владѣемы сѧ, единый словѣ СЛАВАНЕ именѣють сѧ. (...) Разрѣшѣніа крѣпкаго царства своего подѣлиа ѿ Оугровъ во началѣ вѣка 10го ѿнакожъ толь разположенный народъ, не весьма заглаженъ бы; ибо и днѣшъ великую часть оугорскаго царства держѧи во столице Пожонской или Прешбургской, Нѣтранской, Тренчанской, Тѣрчанской, Оравской, Лѣптовской и инѣи по вышней Оугрѣи велимъ число оѣбѣтающѣ. Сей единый и славенскій народъ имѧ СЛАВАНОВЪ безъ всякаго прилога содержѧи, и себе СЛОВАКАМИ называють. Text porovnaj aj v práci Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma– Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013, s. 113-114.

Obyvatelia Veľkej Moravy sami seba nazývali Словѣне; singulatívna podoba tohto kolektívneho etnonymu je Словѣнинъ. Toto pomenovanie je utvorené pomocou prípony -инъ k základu Словѣн-. Takým istým spôsobom vzniklo aj pomenovanie obyvateľov Poľska v tvare Полянинъ, pre obyvateľov bulharského cárstva sa používalo označenie Болгаринъ. Na označenie obyvateľov Kyjevskej Rusi sa v najstaršom období vývinu slovanských jazykov uplatnilo pomenovanie Русинъ, ktoré tiež vzniklo pomocou prípony -инъ deriváciou od slova Русь a predstavuje kolektívne etnonymum pre obyvateľstvo žijúce v hraniciach tohto ranofeudálneho štátu vo východoslovanskom priestore. Pomenovaním Русинъ sa v najstarších historických dokladoch označuje aj obyvateľstvo staroruského pôvodu, v latinských písomnostiach sa ustálil termín *Ruthenus*. Aj pre obyvateľov Uhorského kráľovstva sa v slovanských jazykoch tohto obdobia uplatnilo pomenovanie Угринъ. V slovanskom jazykovom prostredí vzniklo sufixáciou z kolektívneho pomenovania obyvateľstva Uhorska, ktorí boli rozličnej etnickej i jazykovej príslušnosti. Svedčí o tom prímeno kyjevsko-pečerského mnícha Mojžiša Uhorského (v cirkevnej slovančine **Моисей Оугринъ**), čo dokazuje, že tento slovanský svätec cirkvi byzantského obradu má svoj pôvod v Uhorsku. Pravdepodobne pochádzal z významného staroslovenského rodu a pohyboval sa v blízkom okruhu kyjevského kniežacieho dvora, ktorý tvorili urodzení predstavitelia domácej šľachty a honorabilita zo spriatelnených krajín, ku ktorej Mojžiš Uhorský istotne patrili. Zároveň bol jedným z predstaviteľov a zakladateľov mníšskeho života podľa studitskej reguly v Kyjevskej Rusi,²⁶ čo umožňuje predpokladať toto jeho vysoké spoločenské postavenie.

Pomenovanie Русинъ sa v slovanskom jazykovom prostredí používalo nielen na označenie príslušníka štátno-politického celku, ale vyjadrovalo aj príslušnosť jeho nositeľa k východoslovanskému jazykovému i etnicko-kultúrnemu prostrediu, ktoré sa sformovalo v spojení s Kyjevskou Rusou. Pomenovanie Русинъ (*Rusin*) tak predstavuje spoločné pomenovanie pre všetkých príslušníkov pochádzajúcich zo staroruského prostredia.²⁷ V tomto tvare sa podnes na Slovensku, najmä vo východoslovanskom nárečovom priestore používa aj ako označenie členov všetkých etníc východoslovanského pôvodu, ktoré sa nachádzajú za hranicami karpatského oblúka. Týmto termínom sa v živej ľudovej reči vo východoslovanskom nárečovom prostredí podnes označujú obyvatelia dnešnej Ukrajiny, Ruska i Bieloruska. Možno to doložiť na príklade z každodennej praxe, keď Slováci tzv. podomových obchodníkov prichádzajúcich z Ukrajiny s lacným tovarom (v rámci cezhraničnej spolupráce) volajú *Rusin*, *Rusinka*, porovnaj: „Prišla do nas (do valala) *Rusinka* z Ukrajiny, ta mi od nej kupila dvoji punčochi,“ alebo „*Rusinka* z Ukrajiny na pijacu predávala tote ľachi za paru korunki“ a iné.

V celom východoslovanskom jazykovom prostredí, s ktorým prichádzal do bezprostredného kontaktu východoslovanský (rus'ký) etnický element, už od 14.-15. storočia začalo prevládať pomenovanie *Rusnak*, resp. *Rusňak*. Tvar etnonyma *Rusnak* si postupne v západoslovanskom kultúrno-historickom prostredí na Slovensku a v príľahlej Podkarpatskej Rusi prisvojili aj sami starí Rusi, teda kolonizačný živel, ktorý prišiel do Uhorska, najmä však v severovýchodnej časti Slovenska. Usadlosti, ktoré vznikli pričinením tohto etnického elementu, dostali pomenovanie s prívlastkom *ruská*, *ruské*, napr. *Ruská Kajňa*, *Ruská Bystrá*, *Ruské Pekľany*, *Ruská Nová Ves*, *Ruská Poruba*, *Ruská Vola*, *Ruská Volová*, *Ruský Hrabovec*, *Ruský Potok*, alebo vo svojom jednoslovnom názve dediny obsahujú toto etnonymum, napríklad *Ruskov*, *Ruskovce*, *Rusovce*,

²⁶ Bugan, B.: Mojžiš Uhorský (Mojsej Uhrin) a jeho bratia v kontexte slovenských dejín. In Historický zborník 19, č. 2/2009, s. 137-146.

²⁷ Pozri k tomu štúdiu Чучка, П.: Етним русин та руснак і їх деривати в південнокарпатських говорах. In Наукові записки. No 18. Prešov 1993, s. 121-128. P. Čučka v tejto súvislosti poznamenáva, že v tomto pomenovaní sa okrem štátno-politickej príslušnosti vyjadrovala aj etnická identita.

Ruská; možno tu uvažovať aj o tom, či v slovenskom pomenovaní dediny *Oreské* nie je ukrytá maďarská podoba mena tohto východoslovanského etnika (maď. *Orosz*). V maďarskom jazykovom prostredí sa tento východoslovanský (*rus 'ký*) kolonizačný element označoval termínom *Orosz* (*Rus*). Svedčia o tom pomenovania osád ako Oroszfalu, Oroszvár, Oroszfalva a iné. Pomenovanie *Rusnak* na označenie ruského etnika sa používa aj v bulharčine.

Na Slovensku a v priľahlej Zakarpatskej Ukrajine, kde sa slovenské autochtónne obyvateľstvo už od 14.-15. storočia identifikovalo so svojim západoslovanským tvarom etnonyma *Slovák*, na označenie etnika východoslovanského pôvodu si utvorilo analogické pomenovanie *Rusnak* (*Руснакъ*). Pod priamym vplyvom západoslovanského prostredia a susediacej slovenčiny sa pomenovanie *rusnak* začalo používať nielen ako etnonymum na označenie pôvodného staroruského etnického elementu, ale aj na označenie spoločenstiev hlásiacich sa k byzantsko-slovenskej cirkvi.

V 17.-18. storočí do prostredia západných Karpát prišli presídlenci z Haliče, ktorí sami seba označovali pôvodným etnickým pomenovaním *Rusin* (*Русинъ*).²⁸ Jazyk týchto presídlencov z Haliče sa vo svojom základe ničím neodlišuje od jazyka už tu žijúceho etnika. Ide o rusínske nárečie, ktoré z jazykového hľadiska, patrí do ukrajinského jazykového areálu. Aj táto skupina ukrajinských nárečí zachováva nielen typické starobylé vývinové jazykové zmeny, ktoré sú vo všetkých východoslovanských jazykoch rovnaké, ale zároveň sa nimi odlišuje od západoslovanskej skupiny jazykov. Patrí sem napríklad tzv. „polnoglasie“ (-oro-, -olo-, -ere-; rus. a ukr. город, молоко; bielorus. горад, малако), ďalej napríklad spoluhláskami č a ž tam, kde je v západoslovanských jazykoch c a z/dz za pôvodné *tj, *dj (napr. rus. свеча, ukr. свіча, bielorus. свьяча - slov. svieca; rus. межа, печь - slov. meza, pec, čes. mez), ďalej je to napríklad dôsledné používanie epentetického /r/ po perných spoluhláskach v spojení s j (napr. bj, pj, mj, vj, porov. rus., ukr., blr. земля - slov. zem, čes. země, pol. ziemia). Patrí sem aj osobitný vývin spoluhláskovej skupiny kv-, gv- na začiatku slova pred b (slov. kvet, hviezda), z ktorých vo východoslovanských jazykoch vznikli spoluhláskové skupiny cv-, zv- (rus. цвет, звезда; ukr. цвіт, зізда). Rovnako sem patrí aj zjednodušenie spoluhláskovej skupiny -dl-, -tl- na -l-, ktorá je spoločná pre celý východoslovanský jazykový areál (мыло, сало, плела oproti slov. mydlo, sadlo, pletla) a ďalšie.²⁹ Tento rusínsky nárečový komplex patrí do ukrajinského jazykového areálu a nijako ho nemožno spojiť s niektorým zo slovenských nárečí vo východoslovenskom jazykovom priestore.³⁰

Treba zdôrazniť aj tú skutočnosť, že *ruské* obyvateľstvo na Slovensku netvorí kompaktné územie, lebo pri dedinách a osadách s ruským obyvateľstvom existujú aj osady autochtónneho slovenského obyvateľstva a tak sa spolu miešajú. Dokonca ani dnes známe rusínske oblasti v celej dĺžke Karpát neboli a podnes nie sú jazykovo jednoliate (svedčí o tom napríklad aj variácia podôb spisovných rusínskych jazykov na Slovensku, v Poľsku, v Maďarsku či tzv. *ruski jazyk* dolnozemských Rusnákov založený na dolnozemplínskom slovenskom nárečí a pod.). V slovenskom a rusínskom nárečovom prostredí východného Slovenska a v západných Karpatoch sa aj jazyk miestnych *Rusnákov* nikdy neoznačuje pojmom *rusínsky jazyk*. Slovenské obyvateľstvo, ba i sami Rusnáci tento svoj jazyk nazývajú *ruski jazyk*.

²⁸ Чучка, П.: Етніонім русин та руснак і їх деривти в південнокарпатських говорах. In Наукові записки. No 18. Prešov 1993, s. 121-128.

²⁹ O rozdieloch medzi slovenčinou a rusínsko-ukrajinským nárečovým areálom pozri aj Doruľa, J.: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov. In Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 152-158 a porovnaj tiež Večerka, R.: Charakteristiky súčasných slovanských jazykú v historickém kontextu, Praha: Euroslavica, 2009.

³⁰ Túto skutočnosť treba osobitne podčiarknuť najmä vzhľadom na najnovšie knižné práce, ktoré prezentujú nesystémový obraz o formovaní východoslovenského jazykového kontextu. Tejto problematike je venovaná napríklad aj monografická práca Чарский, В.: Русинский язык Сербии и Хорватии в свете языковых контактов. Лингвогенетический аспект. МО, Щелково: Издатель Маржотин П. Ю., 2011.

V roku 2007 pri realizovaní výskumov zameraných na zachytenie vplyvu jazykového vedomia dolnozemskej gréckokatolíckej (používajúcich ako spisovný jazyk dolnozemplínske nárečie) v predpísaných cirkevnoslovanských modlitbách a liturgických textoch sa nám podarilo zaznamenať výpovede respondentov, v ktorých dolnozemskí gréckokatolíci svoj jazyk označovali za *rus'ki jazik* a svoju vieru za *rus'ku viru*. V prostredí slovenských Rusínov sa podarilo tiež zaregistrovať čosi podobné, keď respondenti na otázku o konfesionalnej príslušnosti odpovedali, že sú *rusnaci*, ba aj o svojom jazyku hovorili ako o *rus'kom* jazyku, upozorňujeme, že nie o *rusínskom* jazyku (v niektorých ďalších lokalitách respondenti zjavne rusínskej národnosti na Slovensku uvádzajú, že hovoria *po rusnacky*).

Pojem *rusnak*, ako na to správne poukázala aj A. Plišková,³¹ má aj silný sociálny aspekt: táto skutočnosť sa dokonca spomína aj v úvode ku Kocakovej gramatike z roku 1788: *дабы і насъ мѣзерныхъ Руснаковъ не судили всѣ аки спростаковъ*. Vo všeobecnosti možno uviesť skutočnosť, že sociálne postavenie, či akýsi status dnešných Rusínov sa podnes vo vedomí obyvateľstva na Slovensku spája so stereotypom, resp. je založený aj na pozostatkoch akejsi „obradovej“ rivality – gréckokatolíck a rímskokatolíck (gréckokatolícka cirkev sa tradične vnímala ako cirkev *chlopov a popov*). Podnes sa aj preto v tomto kontexte stereotypne stotožňuje pojem *gréckokatolíck* s pojmom *rusnak* a v praxi sa tieto termíny prirodzene a plnohodnotne zamieňajú a používajú ako synonymá, čo umožňuje označovať za príslušníka východoslovanského jazykového prostredia (Rusína i Ukrajinca) všetkých veriacich cirkvi byzantsko-slovanského obradu bez rozdielu ich jazykovej identifikácie.

Touto otázkou sa zaoberali viacerí bádatelia, ktorí sa okrem dejín osídlenia a určovania hranice medzi ruským a slovenským obyvateľstvom venovali aj jazykovej otázke, napr. A. Petrov, J. Húsek, F. Pastrnek, V. Hnaťuk, J. Štolc a iní. Aj Samo Cambel počas svojich výskumných ciest po Zemplíne a v Užskej stolici navštívil oblasti, v ktorých sa identifikácia obyvateľstva byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície spájala s ruským etnikom. Dňa 27. júla 1898 S. Cambel navštívil aj obec Bežovce, kde zapísal rozprávanie od gréckokatolíka Ďura Halajčika a keďže na svojich cestách počul, že gréckokatolíckych a pravoslávnych veriacich nazývajú *rusnákmí*, usiloval sa zistiť, či sa ich dorozumievací jazyk nejako odlišuje od jazyka rímskokatolíkov či reformovaných veriacich. V snahe porovnať jazyk gréckokatolíkov a kalvínov sa 29. septembra 1904 opäť vrátil do Bežoviec, kde v hostinci, v prítomnosti rozprávača Ďura Halajčika a dvoch kalvínov, Michala Gajdoša a Michala Železa spolu prezreli text rozprávky zapísaný pred šiestimi rokmi, v roku 1898. Samuel Cambel takýmto spôsobom potvrdil, že v obci sa jazyk kalvínov nijako neodlišuje od jazyka príslušníkov tzv. ruskej viery, gréckokatolíkov, teda že po slovensky sa hovorí aj v obciach, kde žijú katolíci, gréckokatolíci, luteráni a kalvínski veriaci. Samo Cambel týmto svojím zistením vysvetlil skutočnosť, prečo sa mnohí gréckokatolícki veriaci a príslušníci byzantsko-slovanskej tradície (označovanej aj ako *ruská viera*), označujú za rusnákov, hoci sú etnickými Slovákmi a používajú slovenčinu, resp. jej miestnu nárečovú podobu ako základný komunikačný prostriedok. Práve S. Cambel na základe svojich nárečových výskumov v mnohých obciach na východnom Slovensku odmietol ako smerodajné kritérium náboženskú príslušnosť obyvateľstva, podľa ktorej sa má určovať etnická príslušnosť obyvateľstva východoslovanského regiónu. Ešte i dnes sa v ľudovom prostredí religiózna príslušnosť vníma ako prejav etnicity. Samo Cambel týmto svojím zistením vyvrátil ničím nepodložené tvrdenia, aby sa všetci veriaci byzantského obradu v strednom a južnom Zemplíne označovali za *rusnákov* a tiež reformovaní, kalvínski veriaci označovali iba za Maďarov. Z jeho jazykového výskumu vyplýva, že mnohí z nich používajú ako materinský jazyk práve východoslovanské nárečie.³²

³¹ Plišková, A.: *Language and National Identity: Rusyns South of Carpathians*. New York: 2009

³² Pozri k tomu Žeňuchová, K.: Samuel Cambel na pomedzí vedných disciplín. Zberateľské dielo Samuela Cambela v kontexte výskumu ľudovej prózy na Slovensku. Bratislava – Martin: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Matica

Pre zaujímavosť však možno uviesť aj zistenie počas nami realizovaných terénnych výskumov v prostredí slovenských a dolnozemsých gréckokatolíkov, kde sa opakovane interpretácia etnickej identity odvíjala od religióznej príslušnosti. Respondenti (išlo o gréckokatolíkov Slovákov) na otázku, *aké obyvateľstvo žije vo vašej farnosti (dedine)*, dávali zarážajúcu odpoveď: *Ta tu bývajú sami(e) rusnaci*. Keď sme sa ich však spýtali, aký jazyk používajú pri bežnej komunikácii, dostali sme odpoveď: *Ta mi tu Slovaci*, alebo *mi ňebešedujeme jak Rusnaci*. Vedomie spolupatričnosti gréckokatolíkov Slovákov v závislosti od ich jazykovej identity je neodškriepiteľný fakt. Z uvedeného vidno, že pojem *rusnak* má popri etnickom a jazykovom význame práve náboženskú konotáciu. Aj preto sa podnes vytrvalo a stereotypne stotožňuje pojem *gréckokatolík* s pojmom *rusnak* a v praxi sa tieto pojmy zamieňajú a používajú ako synonymá.

Na mnohých príkladoch pozorovaní uplatňovania sa jazykového vedomia používateľov liturgického cirkevnoslovanského jazyka možno pochopiť, že príslušnosť k byzantsko-slovanskej religióznej tradícii nie je a nemôže byť určujúcim znakom etnickej identity. Aj preto sa všetky nárečové spoločenstvá Slovákov (Šarišania, Spišiaci, Zemplínčania i sotáci), Rusínov či Ukrajincov (Lemkovia, Bojkovia, Verchovinci, Huculi, Dolyňania) identifikujú v súlade so svojím jazykom.

Veriaci byzantského obradu vrátane diaspóry dolnozemsých gréckokatolíkov v Báčke, ktorí používajú slovenské nárečie šariško-zemplínskeho typu ako spisovný jazyk, svoju religióznu identitu odvodzujú od svojej *ruskej* (rozumej *byzantsko-slovanskej*) cirkvi. Práve táto dolnozemsá skupina gréckokatolíkov, ktorá používa východoslovenské nárečie, podobne ako všetci gréckokatolíci na východnom Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine, sa za Rusnákov, Rusínov či dokonca za Rusov pokladajú iba z titulu svojho vierovyznania, a teda bez ohľadu na to, či skutočne používajú jazyk východoslovenského (ukrajinského) typu, ktorý sa od východoslovenských nárečí významne odlišuje jazykovými znakmi.³³ Títo dolnozemskí gréckokatolíci používajú liturgickú cirkevnú slovančinu, ktorá sa z fonetického hľadiska ničím neodlišuje od cirkevnej slovančiny slovenských gréckokatolíkov na Spiši, v Šariši a na Zemplíne. Fonetická rovina cirkevnej slovančiny slovenských a dolnozemsých veriacich byzantsko-slovanského obradu sa však výrazne odlišuje od fonetickej roviny liturgickej cirkevnej slovančiny, ktorú v súlade so svojím jazykovým vedomím používajú rusínski a ukrajinskí veriaci cirkvi byzantského obradu.

Slovenskí i rusínski veriaci z prostredia gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku, pokladajú však slávenie liturgie v liturgickom cirkevnoslovanskom jazyku za prejav dedičstva a kontinua vlastnej konfesionálnej identity a liturgickú cirkevnú slovančinu vnímajú ako jazyk, ktorý sa v tomto prostredí zachoval a uplatňuje od „nepamäti.“

Rusnák – označenie pre konfesionálnu príslušnosť

Okrem pomenovaní spätých s etnickou identitou sa označenie *rusnák* používa aj vo význame, ktorým sa označuje konfesionálna príslušnosť k cirkvi byzantsko-slovanského obradu. S týmto významom sa úzko spája aj označenie *ruska vira*, ktorým sa pomenúva viera (*fides* a tiež *confessio*) príslušníkov cirkvi byzantského obradu (pravoslávnych i gréckokatolíkov) v slovenskom prostredí. V užšom a prenesenom význame sa pojmom *ruska vira* označuje obrad (*ritus*) veriacich konštantínopolskej tradície v slovanskom prostredí už v postveľkomoravskom období.

Už *Dalimilova kronika* zo začiatku 14. storočia poskytuje údaj o Metodovi ako o arcibiskupovi, ktorý slávil obrady v slovanskom jazyku. V kronike sa hovorí o tom, ako Bořivoj zasadol

slovenská 2009 a tiež Žeňuchová, K.: Jazykovedec na cestách za poznaním reči Zemplínčanov. In Historické príbehy od schengenskej hranice II. Príbehy zo Zemplína. – Michalovce: Mgr. Eva Bučková, 2012, s. 105-114.

³³ Štolc, J.: O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii. In: Nový život. Časopis pre literatúru a kultúru. 1965, 17, 4, s. 333-342.

po otcovej smrti na kniežací stolec v Čechách. V tom čase bol Svätopluk vládcom na Morave a české knieža mu bolo podriadené, preto mu Svätopluk nariadil prijať krst od Metoda, moravského arcibiskupa, ktorého Dalimil vo svojej veršovanej kronike označuje za *Rusína*: „Ten arcibiskup Rusín bieše, mši slovensky slúžieše,“ čo, pravda, neznamená jeho etnickú rusínsku príslušnosť. Práve v tom čase, keď vznikala Dalimilova kronika, boli rozšírené predstavy o bulharsko-ruskom pôvode byzantskej vzdelanosti v slovanskom kontexte. Latinský západ však byzantsko-slovanskú cirkev pokladal za heretickú či sektársku. Práve v tomto treba hľadať vysvetlenie Dalimilovho označenia Metodovej konfesionalnej príslušnosti. Dalimilova kronika vznikla začiatkom 14. storočia, teda v období, keď sa v Uhorsku šírila valašská kolonizácia a opätovne do nášho priestoru prenikala byzantská cirkev z východoslovanského (rus'kého) prostredia. Označenie Metoda za Rusína teda znamenalo jeho religióznu, obradovú, byzantsko-slovanskú identitu.³⁴

Príslušníkov byzantskej tradície v Uhorsku neznámy autor cirkevnoslovanského hermeneutického spisu z konca 18. storočia, ktorý obsahuje výklady o pôvode a vzniku a o prekladoch a používaní kanonických biblických kníh, rozdeľuje na *Slaveno-Rosijanov* a *Slaveno-Uhrov*. Ide o spis, v ktorom sa okrem iného vysvetľuje aj pôvod svätého Písma, význam a dôležitosť štúdia hebrejského, gréckeho i latinského jazyka pri prekladaní z pôvodiny do slovanských jazykov. Zároveň sa v súvislosti s prekladaním Biblie kladie dôraz na byzantskú tradíciu a jej miesto pri vzniku slovanského písomníctva a pri rozvoji slovanskej kultúry a spoločnosti v Uhorsku. Rozdeľuje slovanské obyvateľstvo byzantského obradu v Uhorsku na *Slaveno-Rosijanov* a *Slaveno-Uhrov*, ktorí dodržiavajú bohoslužobné obrady východnej cirkvi a pri liturgických sláveniach používajú aj *Konštantínov preklad svätého Písma*. Termínom *Slaveno-Rosijane* (СЛАВЕНО-РОСИАНЕ) označuje Slovanov, ktorí sú ruského, východoslovanského pôvodu (v Uhorsku to boli najmä Rusíni, Ukrajinci, Rusi). Ostatných veriacich byzantskej cirkvi v Uhorsku, ktorí sú slovanského pôvodu, autor hermeneutického spisu označuje termínom *Slaveno-Uhre* (СЛАВЕНО-ΟΥГРЕ).³⁵ Autor hermeneutického spisu pod označením *Slaveno-Uhre* rozumie aj slovenských príslušníkov byzantsko-slovanskej tradície v Uhorsku.³⁶ V tejto súvislosti pripomínáme, že na označenie pravoslávnych Srbov sa v cyrilských rukopisoch v tomto regióne používa označenie РАЦЫ, СЕРБЫ.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje aj rukopisný výklad o svätej liturgii i o tom, prečo sa spieva, prečo sa čítajú hodinky a prečo sa slúži v slovanskom jazyku, ktorý je súčasťou rukopisnej knihy kázni a výkladov k životom svätých od kňaza Ihnatija z polovice 17. storočia. Rukopis je uložený v pozostalosti etnografa, jazykovedca a bibliografa Hiadora Stripského (pseud. Beloň Rusínsky, Bileňkij) v archíve Spolku svätého Vojtecha v Trnave.³⁷ Na prvom liste rukopisu sa nachádza datovanie v maďarčine (ide o rukopisnú poznámku Hiadora Stripského): *Ignatij pap prédikációi Úrmezö (Máramaros) 1660 körül*.

³⁴ Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии, / *Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. IV, Roma – Bratislava – Košice 2013, s. 30.

³⁵ Na inom mieste sa k tým Slovanom, ktorí používajú Konštantínov preklad Písma, okrem „Slaveno-Rosijanov“ pripočítavajú aj Chorváti (zjavne tu ide o glagolášov, ktorí však slávia liturgiu podľa latinskej obradovej tradície, no používajú slovanský jazyk a svoje liturgické texty zapisujú mladšou, hranatou formou hlaholiky; v texte sa uvádzajú ako nasledovníci starobylej cirkevnej tradície).

³⁶ V diele Краткая география съ особенным вниманием на Угорщину. Для первоначального обучения. Издание Общества св. Василия Великого (Унгваръ: Въ печатнѣ вдовы Карла Ёгера, 1870, s. 34-35) sa v súvislosti s opisom slovanských národov v Uhorsku o pomenovaní Slovákov uvádza: „Славяне съверо-западной гористой части Угорщины называются словаками и говорятъ угро-словенскимъ нарѣчiemъ“ (citované podľa Duličenko 2008, 143).

³⁷ Pozostalosť okrem tohto rukopisu zahŕňa aj ďalší archívny materiál dotýkajúci sa problematiky slovensko-rusínsko-maďarských vzťahov predovšetkým v oblasti etnografie, folkloristiky a pamiatok písomníctva staršieho obdobia našich kultúrnych dejín.

V súvislosti so slávením liturgie v slovanskom jazyku sa v texte ponaučenia uvádza, že na slávení liturgie sa zúčastňujú jednoduchí ľudia, ktorí však nielenže nerozumejú liturgickému gréckemu, latinskému či hebrejskému jazyku, ale často už nerozumejú ani slovanskému liturgickému jazyku. Konštatuje, že jednoduchý jazyk ľudu sa odlišuje od písaného liturgického jazyka, od ktorého sa vzdialil, odlúčil. Ukazuje to na príkladoch, keď argumentuje, že Slovania dávno nazývali telo trupom, palec prstom a muža otrokom (словѣни тѣло звали трꙋпомъ а палець прѣтъ: а мꙋщину ѡтрокъ). Veriaci východnej (slovanskej) cirkvi však podnes slávia liturgiu v slovanskom jazyku (рꙋсѣнакы словѣскимъ языкомъ сꙋзжѣхъ бѣжию сꙋзжѣ то и доднѣ такъ чинѣа). Svoj liturgický jazyk však nazývali *bulharským* jazykom, ktorému vtedy dobre rozumeli, kým sa od neho jednotlivé slovanské nárečia nevzdialili. Jasne sa tu odráža ovplyvnenie tradíciou o bulharskom pôvode byzantsko-slovanskej kultúry i jazyka v prostredí byzantsko-slovanskej liturgickej praxe v Karpatoch. Autor spisu ďalej dodáva, že teraz, hoci všetci Slovania byzantskej tradície už používajú rovnaké slovanské písmo, predsa slovanskému jazyku nerozumejú, dokonca mu nerozumejú ani sami Bulhari, ani Chorváti, ani Rusi (ktorých nazýva мѡковѣтъи) a nerozumejú mu ani naši *Rusnaci*. Dodáva k tomu tiež, že len vtedy bude môcť jednoduchý veriaci porozumieť cirkevnému jazyku, keď sa ho bude učiť tak, že bude čítať sväté Písmo, lebo iba v ňom ostal tento starý slovanský jazyk uchovaný v úplnosti. Jedným dychom autor spisu dodáva, že práve jednoduchí ľudia už hovoria iba svojim nárečím. Analógiu k situácii vo svojej cirkvi vidí po celom svete, kde rozličné národy slúžia liturgiu po hebrejsky, grécky, v latinčine, chaldejským jazykom, ba i v slovanskej reči. Preto aj Tridentský koncil, ako to interpretuje spomínaný výklad, nedovolil sláviť obrady inými prostými (ľudovými) jazykmi, iba takými jazykmi, ktoré sa v cirkvi stáročiami utvrdili a ustálili. Takým ustáleným jazykom je podľa neho aj slovanský liturgický jazyk.

O konfesionálnej identite veriacich byzantskej cirkvi na Slovensku svedčí množstvo lexikálnych prevzatí z cirkevného prostredia. Do skupiny slov prevzatých z okruhu cirkevno-slovanskej bohoslužobnej tradície v karpatskom priestore patria napríklad všeobecne známe výrazy a termíny na označenie bohoslužobných obrazov, liturgických textov, odevov kňaza i miništrantov i označenia z oblasti obradovej, liturgickej či konfesionálnej praxe. Iné lexémy prenikli do miestneho jazyka tak, že popri pôvodnom význame získali aj nový význam, napríklad v slovenskom jazykovom priestore sa slovo *križma* (s významom ,biela košeľa, resp. súkno, do ktorého sa pri krste zavinie novopokrstený') používa vo význame ,dar, podarúnok, ktorý krstný rodič venuje svojmu krstňaťu pri krste, alebo po dovŕšení určitého veku.' V niektorých regiónoch sa prevzatie *križmy* od krstných rodičov spája s prvou svätou spoveďou krstného dieťaťa, inde sa *križma* ako dar krstných rodičov odovzdáva na hostine po samom akte pokrstenia a pod. Ďalším takým termínom je slovné spojenie *Boža mira*, ktorým sa v slovenskom jazykovom okruhu pomenúva *myrha* (vonná živica), ktorá sa pri slávení bohoslužobných obradov vkladá do kadidelnice pri okiadaní chrámu, ikon i veriacich. Do miestneho nárečového úzu slovenských gréckokatolíkov prenikla z cirkevnej slovančiny aj lexéma *proskurka*, ktorá označuje posvätený a rozdrobený chlieb na večieri v rámci litie v predvečer sviatku. *Proskurki* potom po liturgii sviatku rozdáva miništrant alebo kňazom určený veriaci počas myrovania (*mirovaňe*). Pojmom *mirovaňe* sa označuje pomazávanie veriacich svätým olejom. Pomenovanie *mirovaňe* je odvodené od svätého voňavého oleja, ktorý sa nazýva *myro*. Najstarším prevzatím z liturgického jazyka byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície je pravdepodobne termín *služba*, ktorý je zaznamenaný aj v rozličných veľkomoravských pamiatkach. Podnes v miestnom prostredí sa všetky slávenia liturgií a bohoslužieb (*večureň*, *utredňa/utridňa*, *liturgia*) označujú termínom *služba*. V nárečových slovných spojeniach typu *idzem do službi*, *vracilam še zos službi*, *bula mi na službe* sa termínom *služba* označu-

Z výskumov venovaných používaniu liturgickej cirkevnej slovančiny v slovenskom i rusínskom priestore bývalej Mukačevskej eparchie vidno, že všetci používatelia liturgického cirkevno-slovanského jazyka ukrajinskej redakcie používajú takú podobu, v ktorej sa odráža ich jazykové vedomie. Aj preto v prostredí historickej Mukačevskej eparchie platí, že existuje niekoľko variantov miestneho liturgického cirkevno-slovanského jazyka. Každý jeden takýto variant možno pokladať za výsledok prirodzeného vývinu a platí to aj v slovenskom jazykovom prostredí, kde sa cirkevná slovančina ako liturgický jazyk podnes prirodzene prejavuje v tom, že do cirkevnej slovančiny prenikajú predovšetkým fonetické, menej morfológické osobitosti z nárečia používateľa. Všeobecne sa konštatuje, že v karpatskom prostredí sa vlastná redakcia cirkevnej slovančiny nerozvinula, ale používa sa haličsko-ukrajinský typ cirkevnej slovančiny, resp. podkarpatsko-ukrajinská subredakcia cirkevnej slovančiny.³⁹ Pre slovenské jazykové prostredie však táto premisa neplatí bezvýhradne, lebo pod tlakom jazykového vedomia slovenských používateľov do cirkevnej slovančiny prenikajú prvky slovenského jazykového prostredia. Podkarpatsko-ukrajinský variant ukrajinskej liturgickej cirkevnej slovančiny sa uplatňuje iba v ukrajinskom a rusínskom jazykovom prostredí, teda používa ju obyvateľstvo hovoriace po rusínsky a ukrajinsky.⁴⁰ Aj prejavy slovenského jazykového vedomia v cirkevnej slovančine haličsko-ukrajinskej redakcie sa dajú potvrdiť predovšetkým na fonetickej i morfológickej úrovni. Nahrávky liturgií i najčastejšie používaných modlitieb v cirkevnej slovančine v prostredí slovenských veriacich byzantsko-slovanského obradu, ktoré máme zachytené z terénnych výskumov z rokov 1999-2007 z východného Slovensku, svedčia o prenikaní jazykového vedomia slovenských používateľov.⁴¹ Uvedieme tu aspoň niektoré osobitosti variantu podkarpatsko-ruského podtypu haličsko-ukrajinskej redakcie liturgickej cirkevnej slovančiny, ktorú používajú súčasní slovenskí veriaci; je to napríklad nerozlišovanie predného [i] a zadného [y] pri realizácii hlások označených grafémami и, ѡ, і, ї, в; prevažuje systematická palatalizácia hlások *l, n* pred fonémami [i] a [e] označovanými cirkevno-slovanskou grafémou и а е (niekedy dochádza k zmäkčeniu aj spoluhlások *d, t* pred fonémami [i] a [e], najmä vtedy, keď sa použitá lexéma nepodobá na slovo blízke nárečového prostrediu). V cirkevno-slovanských nahrávkach možno doložiť zmenu *ѣ* na mäkkiace [i], zmena *ѣ* na [e] sa takmer pravidelne vyskytuje v zámenách typu *ѣбѣѣ, сеѣѣѣ* – [tebe], [sebe]. Vo všetkých nahrávkach možno sledovať uplatňovanie prízvuku na penultime v zhode s praxou vo východoslovenských nárečiach. Možno doložiť aj používanie *-l-ového* zakončenia v participiu

41 Žeňuch, P.: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Veda, 2002 a tiež Žeňuch, P.: *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku*. In Doruľa, Ján (ed.): *Slovensko-rusinsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 231-274

préterita namiesto cirkevnoslovanskej prípony *-ѣ*, ďalej uplatňovanie prípony *-oho* namiesto cirkevnoslovanskej prípony *-aro*, neexistenciu morfémy *-тѣ* pri tematických slovesách v 3. osobe singuláru v prítomnom a budúcom čase, s čím súvisí aj štylistická nediferencovanosť medzi 3. osobou prézenta singuláru realizovaného bez časovacej morfémy *-тѣ* a 3. osobou aoristu singuláru zakončeného na *-ѣ*. K ďalším prejavom patrí aj nahradzovanie významovo i zvukovo blízkej cirkevnoslovanskej lexémy výrazom z nárečovej oblasti a pod. Takéto zmeny možno sledovať aj v cyrilských písomných prameňoch, ktoré vznikali v priestore historickej Mukačevskej eparchie od najstarších čias.⁴²

Etnicky a jazykovo slovenské spoločenstvo veriacich byzantského obradu svoj materinský jazyk (nárečie) nikdy nevnímalo ako prekážku pri identifikácii s byzantsko-slovanským obradom. Tento stav je porovnateľný aj s používaním biblickej češtiny v prostredí slovenských protestantov. Zjednocujúcim znakom identity národa je totiž hovorená podoba jazyka a tou bola a je slovenčina, ktorou sa bolo možné dorozumieť vo všetkých oblastiach každodenného života. Používala sa vo všetkých nárečových podobách, v ktorých prešla rozličnou mierou kultivácie do podoby kultúrneho či kultivovaného nadnárečového útvaru.⁴³ Aj vplyv slovenského jazykového prostredia i jazykového vedomia slovenských používateľov na liturgický jazyk (či už ide o cirkevnú slovančinu východoslovanského, resp. podkarpatsko-ukrajinského typu u gréckokatolíkov alebo napríklad o biblickú češtinu u protestantov) je jasným dôkazom identity slovenských veriacich so svojim religióznym prostredím.⁴⁴

Záver

Praktický život veriaceho sa identifikuje s príslušnosťou k cirkvi a obradu. Obrad je vonkajšia forma prejavu religióznej i kultúrnej identity. Kresťanskú kultúru možno vnímať ako skutočnosť, ktorá sa neopiera iba o súbor všeobecne platných hodnôt, etických princípov či vonkajších prejavov, ako to napokon vidno v prvoplánovom pohľade na identitu veriaceho v etnicky diverzifikovanom systéme. Pochopenie identity a jednoty v kontexte obradových, právnych, teologických, jazykových i etnických hodnôt a rozdielov možno objektívne vnímať iba na základe systémového poznávania súboru javov, ktoré sa opakujú vo všetkých skúmaných spoločenstvách veriacich. Fungovanie žiadneho spoločenstva, teda ani cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku, sa nekoordinuje prostredníctvom administratívnych, právnych alebo dogmaticko-religióznych princípov. Je to predovšetkým živý organizmus ľudí, pre ktorých je najdôležitejšia tradícia, konfesionalita, duchovnosť a vedomie príslušnosti k vlastnej jazykovej a národnej jednotke. Sú to neoddeliteľné zložky povedomia nositeľov kultúry a tradície založenej na byzantsko-slovanskom obrade. Aj preto v rámci spoločenstva veriacich funguje krehká rozmanitosť jednoty.

Príslušníci byzantsko-slovanského obradu v priestore historickej Mukačevskej eparchie bez rozdielu etnického a jazykového pôvodu liturgickú a konfesionálnu identitu odvodzujú od pomenovania *rusnak*. V ňom je zahrnutá príslušnosť k *rus'kej* (rozumej *byzantsko-slovanskej*) cirkvi a *rus'kej* viere. Používanie cirkevnej slovančiny ako liturgického jazyka je prirodzenou a neod-

⁴² Tichý, F.: Československé písně v Moskevském zpěvníku. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, 1931; Žeňuch, P.: Znovuobjavený Šarišský spevník zo začiatku 18. storočia vo svetle etnicko-konfesijných pomerov v karpatskom priestore. In *Slavica Slovaca*, 2006, roč. 41, č. 2, s. 136-169; Žeňuch, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107; Žeňuch, P.: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144.

⁴³ Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava : SPN, 1983.

⁴⁴ Žeňuch, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107.

deliteľnou súčasťou tejto konfesionalnej identity. Preto písomné pamiatky zapísané cyrilikou svedčia o jej kontinuálnom používaní a o účasti slovenského i východoslovanského (rozuměj *rus'kého*) etnického a jazykového horizontu pri ich vzniku a uplatňovaní sa v kontexte miestnej cirkvi byzantsko-slovanského obradu v historickej Mukačevskej eparchii.

Kultur-Stereotype in byzantinisch-slawischem konfessionellem Gebiet in der Slowakei

Peter Žeňuch

Die traditionelle christliche Religiosität mit ihren nationalen, konfessionellen sowie sprachlichen Einzigartigkeiten stellt einen beständigen und gültigen Wert dar. Sie wird als eine stabilisierende und aktuelle Form der kulturellen Gemeinschaftsidentität angesehen und ihre Besonderheit liegt in der natürlichen Synergie des Individuums in mannigfaltigen regionalen, nationalen und gebietlichen Paradigmen, die die Verbundenheit des Einzelnen mit der konkreten kulturellen, konfessionellen und gesellschaftlichen Schicht oder Entität maßgeblich prägen. Im mitteleuropäischen Umfeld, dessen fester Bestandteil die Slowakei ist, resultieren diese Gegebenheiten aus konkreten zwischensprachlichen, zwischenethnischen, interkonfessionellen und interkulturellen Beziehungen. Diese Besonderheiten können aus älteren und neueren Schichten der nationalen Kultur verstanden werden, wobei diese Kultur das slowakische Umfeld in Korrelation oder in der wechselseitigen Beziehung zwischen dem lateinischen und byzantinisch-slawischen Kulturhorizont (Tradition) geprägt hat. Somit bildete wahrhaftig die intensive und dauerhafte Kommunikation der byzantinisch-slawischen religiös-kulturellen Tradition mit dem überwiegenden Einfluss des lateinischen religiös-kulturellen Umfelds die einzelnen Bestandteile der Struktur der slowakischen kulturellen Identität. Und so zieht sich der Kulturkorridor der Wirkung der beiden Traditionen auch durch das Gebiet der Slowakei, mit einer fließenden Anknüpfung in der heutigen Oblast Transkarpatien in der Ukraine, im nordwestlichen Teil Rumäniens (Marmarosch/Maramureş), im nordöstlichen Gebiet des heutigen Ungarn und im südöstlichen Polen. Diese Region wird auch als Karpatische Region bezeichnet. Die Erforschung der Kulturprozesse im karpatischen Gebiet ist wie ein Mosaik aus traditionell vielfältigen Beziehungen zwischen den jeweiligen beteiligten Kulturen, Sprachen und nationalen Traditionen. Diese sogenannten Realien sind ein wertvoller Beweis für das Milieu und die historischen Momente der Entwicklung des kulturellen Gedächtnisses, das sich in der geistigen und materiellen Kultur, in der Geschichte und Sprache, sowie im Schriftgut, in der volkstümlichen Tradition, die unsere Gesellschaft schon von Beginn an kultiviert haben.

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

Fonologický systém spisovnej macedónčiny v širšom kontexte južnoslovanských jazykov¹

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Phonological system of standard Macedonian from typological point of view in broader context with southern-slavonic languages. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 138-147 (Bratislava).

In this text we introduce the description of phonological system of standard Macedonian from typological point of view from broader context with southern-slavonic languages (Bulgarian, Serbian and Croatian), but also with languages of Balcan language union (Greek, Turkish, Albanian and Aromanian language). Without this broader comparative procedure it would not be possible to explain many special features in the sound system of standard Macedonian, in which development tendencies were overlapped, conditioned by border position of the language as well as by numerous inter-language contacts with Slavonic and nonslavonic languages.

Phonological system, standard Macedonian, Slavonic languages, languages of Balcan language union.

1. Spisovná macedónčina sa v slavistike dlho pokladala za najmladší slovanský spisovný jazyk. Bola kodifikovaná v roku 1944 na základe centrálnych západomacedónskych nárečí ležiacich v poriečí rieky Vardar. Vznik spisovnej macedónčiny priam poeticky charakterizoval jej zakladateľ Krste Petkov Misirkov vo svojom spise *За македонските работи* (1903): „ако македонецот от северна Македонија подаит рака на својот брат од јужна Македонија и македонецот од источна Македонија подаит рака на тој од западна. Подадените раци ќе се прекрстат околу Прилеп–Битол’а.“²

Kodifikácia macedónčiny má priamy súvis s konštituovaním nezávislej Macedónskej republiky 2.8.1944, ktorá sa ako novovzniknutá republika stala súčasťou Juhoslovanskej federatívnej ľudovej republiky, premenovanej začiatkom šesťdesiatych rokov na Socialistickú federatívnu republiku Juhoslávia (1963). SFRJ sa skladala zo šiestich federatívnych republík: Slovinská socialistická republika, Chorvátska socialistická republika, Socialistická republika Bosna a Hercegovina, Čiernohorská socialistická republika a Macedónska socialistická republika. Na území Srbska boli aj dva autonómne kraje: Vojvodinský socialistický autonómny kraj a Kosovský socialistický autonómny kraj.³ Úradným jazykom spájajúcim všetky národy a národnosti v tejto federatívnej republike bol srbochorvátsky jazyk. Situácia sa zmenila začiatkom deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, keď sa osamostatnili štyri republiky: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina a Macedónsko. To spôsobilo rozpad srbochorvátskeho jazyka na dva samostatné spisovné jazyky: chorvátsky (1991) a srbský (1991) a konštituovanie dvoch nových spisovných

* Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, Ul. 17. novembra č. 15, 080 78 Prešov.

¹ Text je výstupom z výskumného projektu VEGA MŠ SR č. 1/0072/14 (2014 – 2016) *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike*.

² Порог. Конески, Б.: Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II. Скопје: Култура 1976, s. 75.

³ Podrobnejšie: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Juhoslavia>; Horák, E.: Osobitosti kodifikácie spisovnej macedónčiny. In: *Slavica Slovaca*, 45, 2010, s. 124–125.

jazykov, ktoré sa v súčasnosti zaraďujú k tzv. slovanským spisovným mikrojazykom: bosnian-sky (1995) a čiernohorský jazyk (2007). Spisovná macedónčina po vyhlásení nezávislosti Macedónskej republiky (1991) získala status štátneho jazyka. Na návrh Grécka bolo Macedónsko prijaté do OSN pod názvom Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (FYROM: Former Yugoslav Republic of Macedonia). Ako vidno, divergentný vývin slovanských jazykov v súčasnosti v najväčšej miere zasiahol južnoslovanskú jazykovú vetvu.⁴

1.1. Spisovná macedónčina patrí spolu so spisovnou bulharčinou do východnej skupiny južnoslovanskej jazykovej skupiny. Obidva jazyky predstavujú blízko príbuzné jazyky a z hľadiska morfolologickej typológie sa radia k analytickému typu jazykov, v ktorom zaniklo skloňovanie a vzťahy medzi slovami sa vyjadrujú pomocou členov, predložiek a spojok. Z hľadiska fonologickej typológie patria k odlišným jazykovým typom.⁵ Kým bulharčina patrí ku krajnému konsonantickému typu s jednoduchým vokalizmom (6 vokálov) a rozvinutým konsonantizmom (39 konsonantov), macedónčina má najjednoduchší fonologický systém zo všetkých slovanských jazykov, ktorý pozostáva z 31 foném (5 vokálov a 26 konsonantov). Je to podmienené tým, že pre bulharský fonologický systém je charakteristická konsonantická mäkkostná korelácia, čiže rozlišovanie tvrdostno-mäkkostných protikladov vo väčšine artikulačných radov spoluhlások, kým v spisovnej macedónčine sa zachovali iba zvyšky konsonantickej mäkkostnej korelácie / л-љ, н-њ, к-ќ, г-ѓ/, preto macedónsky konsonantický podsystem obsahuje až o 13 konsonantov menej než bulharský podsystem.

Prvá klasifikácia slovanských jazykov z hľadiska fonologickej typológie, ktorú formuloval A. Isačenko (1939/1940, 1963), sa opiera o prítomnosť/neprítomnosť troch základných prozodických dištingtívnych vlastností: intonácia (akúťová a cirkumflexová), kvantita a prízvuk. A. Isačenko vyčleňuje štyri základné typy (s ôsmimi podtypmi) slovanských jazykov: **1. polytonické jazyky s melodicým prízvukom** 1.1. na krátkych a dlhých slabikách (srbský a chorvátsky jazyk), 1.2. na dlhých slabikách (čakavské dialekty, spisovná slovinčina a väčšina slovinských dialektov), **2. monotonické jazyky s tzv. voľnou kvantitou**: 2.1. kvantita je na ktorejkoľvek slabike slova bez obmedzenia (čeština), 2.2. využívanie kvantity je obmedzené tzv. rytmickým zákonom, podľa ktorého nemôžu za sebou nasledovať dve dlhé slabiky (spisovná slovenčina a stredoslovenské dialekty), 2.3. jazyky s obmedzenou kvantitou, ktorá sa môže vyskytovať iba na jednej slabike slova [v slovinských dialektoch, v ktorých sa nerozlišuje melodicá korelácia ani na dlhých slabikách a v ktorých sa zachovali iba etymologické dĺžky (napr. Primorie a Štajersko)], **3. monotonické jazyky s tzv. dynamickým prízvukom**, ktoré rozlišujú podsystem prízvučných i neprízvuchných vokálov (východoslovanské jazyky a bulharčina), **4. monotonické jazyky bez prozodických dištingtívnych vlastností so stálym prízvukom**: 4.1. na prvej slabike slova (horná lužická srbčina, dolná lužická srbčina) a 4.2. na predposlednej slabike slova (poľština, východoslovenské nárečia a niektoré dialekty na Gemi a na Liptove) (A. Isačenko, 1963, s. 110-111).

⁴ Porov. Dudášová-Kriššáková, J.: Fonologický systém spisovnej rusínčiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. In: Slavica Slovaca, 2013, roč. 48, č. 2, s. 96-118.

⁵ Ako je známe, v bulharskej jazykovede sa spisovná macedónčina pokladá za regionálnu písanú formu spisovnej bulharčiny. Toto svoje stanovisko bulharskí jazykovedci zdôvodňujú tým, že macedónčina vznikla deklaratívne politickým aktom ako jazyk konštituovanej Macedónskej republiky. Nárečia, na základe ktorých bola kodifikovaná spisovná macedónčina, podľa ich stanoviska patria medzi západobulharské nárečia. Tento región sa v Bulharsku pokladá za kolísku bulharskej kultúry, preto sa status spisovnej macedónčiny v Bulharsku spochybňuje. Bulharskí jazykovedci svoje stanovisko k spisovnej macedónčine vyjadrili v texte Единство на българския язык в миналото и днес (In: Български език, 28, 1978, s. 1-43), z ktorého vychádzajú autori všetkých základných bulharistických prác. Porov. Horák, E.: Vzťahy a súvislosti medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi. In: Slavica Slovaca, 35, 2000, s. 151; Horák, E.: Spisovná bulharčina a spisovná macedónčina (vzájomné vzťahy a súvislosti). In: Slavica Slovaca, 36, 2001, s. 55; Horák, E.: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, s. 107-114.

1.2. A. Isačenko predstavil slavistickej verejnosti klasifikáciu slovanských jazykov z typologického hľadiska v prvom ročníku slovenského lingvistického časopisu *Linguistica Slovaca* (1939-1940, s. 64-76). Text štúdie vyšiel po nemecky a o niekoľko rokov neskôr v ruskom preklade v moskovskom zborníku *Novoje v lingvistike* (III, 1963, s. 106-121). Išlo o preklad pôvodného nemeckého textu do ruštiny, ktorý nebol doplnený a aktualizovaný, preto v obidvoch textoch štúdie macedónčina chýba v typologickej analýze. Spisovná macedónčina, ako sme uviedli, bola kodifikovaná až v roku 1944, čiže o päť rokov neskôr než bola uverejnená štúdia. Iste bude užitočné pozrieť sa na fonologický systém macedónčiny cez prizmu fonologickej typológie a začleniť ju do klasifikácie slovanských jazykov na základe kritérií, ktoré A. Isačenko rozpracoval v intenciách fonologického zákona o inkompatibilitate polytonie a konsonantickej mäkkostnej korelácie formulovaného R. Jakobsonom.⁶

Spisovná macedónčina patrí k monotonickým jazykom s tzv. dynamickým prízvukom, ktorého hlavnou zložkou je sila. Keďže spisovný jazyk bol kodifikovaný na základe západomacedónskych dialektov, v ktorých v neprízvučných slabikách redukcia nenastáva, podobný stav je tiež v spisovnej macedónčine. Oslabená artikulácia samohlások stredného radu **o > u**, **e > i** je však charakteristická pre dolnovardarské a juhovýchodné macedónske nárečia, ktorá v niektorých prípadoch vedie k úplnému zániku hlásky, napr.: пул'винта (spis. поло'вината), жента (spis. ,жената), детто (spis. ,детето), ,месиц (spis. ,месец). (Pogov. B. Koneski, 1976, s. 88).

Podľa spisovnej normy pravidiel výskytu prízvuku v macedónčine sú pomerne jednoduché. V dvojslabičných a trojslabičných slovách sa prízvuk vyskytuje na prvej slabike počítajúc od konca slova. Vo viacslabičných slovách je prízvuk na tretej slabike, napr.: ,татко, ,татковци, тат'ковците, татко'вината, ,книга ,маса, ,ножици, ,тетрадка, про'клетница, конду'рација, до'горува, разгле'дуване.⁷ Podľa B. Koneského „третосложниот акцент е еден од најглавните белези што го одликуваат нашиот литературен јазик меѓу другите јужнословенски литературни јазичи. Тој е оној жив дах што му дава на нашето зборување посебно звучење.“ (1976, s. 139–140).

Opierajúc sa o tieto fakty môžeme macedónčinu charakterizovať ako monotonický jazyk s dynamickým prízvukom, ktorý má dištinktívnu funkciu; v neprízvučných pozíciách však nenastáva redukcia. Tento typ prízvuku sa nevyskytuje v žiadnom inom slovanskom jazyku okrem spisovnej macedónčiny. B. Koneski zdôrazňuje, že prízvuk v slovných spojeniach môže padať na inú než na tretiu slabiku, lebo slovo a určitý člen alebo slovo a predložka či proklitika a enklitika tvoria jeden rytmický celok. Preto je dôležité poznať výnimky z tohto pravidla o prízvukových pomeroch, podľa ktorých môže byť prízvuk aj na inej než na tretej slabike slova. Tento fakt súvisí s tým, že prízvuk v spisovnej macedónčine má dištinktívnu funkciu. „**Акцентот на нашиот литературен јазик**, а тоа е и западномакедонскиот акцент, треба да се разгледува не само во врска со прашањето на кои слогови паѓа во отделните зборови, ами уште повеќе во врска со тоа какво е неговото место во различните зборовни споеви во реченицата, зашто тој **е изразито смисловен акцент**. Само во зборовите отделно змени неговото место е чисто механички условено: во зборовните состави тоа се определува од потребите на изразувањето нивното значење.“ (1976, s. 139). Napr.: годи'нава (< година-ова 'toho roku') ~ го'дина-ва 'ten rok' (tvar podstatného mena ženského rodu s určitým členom, ktorý s ním splýva do jedného slova), зи'мава

⁶ Jakobson, R.: Ueber die phonologische Sprachbünde. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague, 4, 1931/32, s. 232-238.

⁷ Opierame sa o údaje z týchto gramatik spisovnej macedónčiny: Koneski, B.: Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I. Скопје: Култура 1976, с. 11-210; Koneski, B.: Историска фонологија на македонскиот јазик. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 2001. 169 с; Паноска, Р. – Џукески, А.: Македонски јазик за странци. Почетен курс. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“. Семинар за македонски јазик, литература и култура 1977; Dalewska-Greń, H.: Języki słowiańskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1997. 665 s.

(< зима-ова 'tej zimy') ~ 'зима-ва 'та зима', ле'тово (< лето-ово 'toho leta') ~ 'лето-во 'to leto' (tvar podstatného mena stredného rodu s určitým členom). V takýchto prípadoch sa odporúča, aby sa v texte označovalo miesto prízvuku, napr.: годинáва, зимáва, летóво. Го́динава беше родна. Го́динава (или оваа година) имаше многу род. (B. Koneski, 1976, s. 144-145).

Macedónsky prízvuk na tretej slabike slova treba podľa názoru B. Koneského (1976, s. 23) hodnotiť v širšom kontexte jazykov balkánskeho jazykového zväzu. Autor sa domnieva, že vymedzenie miesta prízvuku na posledné tri slabiky patrí k starým charakteristickým črtám neslovanských balkánskych jazykov: gréčtiny, rumunčiny a albánčiny. Proces formovania akcentologických typov v macedónčine podľa neho prebiehal v čase prestavby prozodického systému zdedeného z praslovančiny a zároveň súvisel s transformáciou gramatickej štruktúry macedónčiny. „Установувањето на современите акцентски типови во македонскиот јазик не може да се замислува надвор од оние коренити граматички промени, каква што е во прв ред трансформацијата на синтетичката во аналитичка деклинација“ (Koneski, 2001, s. 21).

1.3. Vokálny podsystém spisovnej macedónčiny pozostáva z piatich vokálov: /a, o, y, e, и/. Podľa horizontálneho pohybu jazyka sa členia na **predné (вокали од преден ред) /и, е/** a **zadné vokály (вокали од заден ред) /а, о, у/**. Je to najjednoduchší systém vokálov zo všetkých slovanských jazykov, napr.: син < *synъ, риба < *ryba, крив < *krivъ, крик < *krikъ, свеќа < *světja, меѓа < *medja, често < *često, тежок < *těžъкъ, месец < *měsěсъ, венец < *věньсь, лакот < *ōlkътъ, злато < *zolto, остар < *ostъrъ, добар < *dobъrъ, јаблоко < *jablъko, солза < *sъlza, сонце < *sъlъnce < *sъlъnъce, грло < *grъlo < *gъrdlo, крв < *krъvъ, сон < *sъnъ, сладок < *sol-dъкъ, рекол < *reklъ, луѓе < *ludje < *lъdъje, мува < *mъsa, (lit. musъ, lot. mûsa/muša), пусти < *prustъjъ, игра < *jъgra, маќа < *mъka, машини < *mъžъskъjъ, магла < *mъgla, 'рбет < *chъgъbътъ.⁸ Ide teda o klasický trojuholníkový vokálny podsystém, ktorý poznáme aj z iných jazykov sveta a na základe ktorých môžeme jednotlivé hlásky charakterizovať z artikulačného hľadiska takto: /и / vysoký vokál predného radu, /е/ stredný vokál predného radu, /у/ vysoký vokál zadného radu, /о/ stredný vokál zadného radu/, /а/ nízky vokál zadného radu. Ako z uvedenej charakteristiky vyplýva, v spisovnej macedónčine sa podľa posunu jazyka v horizontálnom smere vymedzujú iba dva rady: predný a zadný rad. To je spoločný jav so spisovnou bulharčinou, kde sa vokály podľa posunu jazyka v horizontálnom smere tiež členia na **predné /и, е/** a **zadné /ъ, у, о, а/**.

2. **Druhá typologická klasifikácia** vychádza z charakteristiky konsonantických systémov slovanských jazykov a opiera sa o prítomnosť/nepřítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie. (A) Najväčšiu skupinu predstavujú tie slovanské jazyky, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady spoluhlások vo väčšine artikulačných radov. Sú to jazyky patriace ku tzv. krajnému konsonantickému typu, pre ktorý je charakteristický rozvinutý konsonantizmus a pomerne jednoduchý vokalizmus: bieloruština (6:39), bulharčina (6:39), ruština (6:37), dolná lužická srbčina (7:35), horná lužická srbčina (7:32), rusínčina (7:32), ukrajinčina (6:32) a poľština (6:31). (B) Do druhej skupiny patria jazyky, v ktorých sa zachovali zvyšky pôvodnej konsonantickej mäkkostnej korelácie v artikulačnom rade dentál: slovenčina /d – d', t – t', n – ň, l – l'/ a čeština /d – d', t – t', n – ň/. Pomer počtu vokálov a konsonantov je v týchto dvoch jazykoch pomerne vyrovnaný, na základe čoho ich A. Isačenko zaradil medzi tzv. prechodný typ: slovenčina (15:27), čeština (13:26). Do tretej skupiny patrí podľa A. Isačenka slovinčina (ľubl'anská výslovnosť), v ktorej sa vôbec nevyskytujú mäkké konsonanty, keďže pôvodné mäkké ň, l' podľa hli depalatalizácii: ň > in, l' > l. Preto spisovná slovinčina má veľmi jednoduchý konsonantický systém pozostávajúci z 21 foném.

⁸ Трофимович, К. К.: Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика. Львів: Видавництво Львівського університету 1960, стор. 44-48.

Ako vidno, A. Isačenko spisovnú macedónčinu neuvádza vo svojej typologickej klasifikácii slovanských jazykov, pretože jeho štúdia *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen* (LS 1939-1940) bola publikovaná v čase, keď tento spisovný jazyk ešte len čakal na svoju kodifikáciu (1944). Aké je teda miesto spisovnej macedónčiny v klasifikácii slovanských jazykov z hľadiska fonologickej typológie? Pomerne pestrá situácia je najmä v južnoslovanskej skupine, v ktorej jestvujú popri sebe tri fonologické typy: (1) krajný konsonantický typ s rozlišovaním konsonantickej mäkkostnej korelácie [bulharčina (6 V : 39 K), (2) krajný vokalicový typ s rozlišovaním melodické korelácie na krátkych i dlhých vokáloch [srbčina/chorvátčina (20 V : 25 K)], resp. na dlhých vokáloch [slovinčina (20 V : 21 K)]⁹ a (3) konsonantický typ s pomerne jednoduchým konsonantizmom, v ktorom sa zachovali zvyšky konsonantickej korelácie [macedónčina (5 V : 26 K)]. Preto je v spisovnej macedónčine percentuálny pomer vokálov (16,13%) a konsonantov (83,87%) jednoznačne v prospech konsonantov, na základe čoho zaraďujeme tento južnoslovanský jazyk k jazykom krajného konsonantického typu, aj keď s poznámkou, že v priebehu vývinu v uvedenom jazyku zanikla konsonantická mäkkostná korelácia ako hlavný atribút jazykov krajného konsonantického typu.

Pre porovnanie uvidíme aktualizovaný prehľad jazykov krajného konsonantického typu, ktorý predkladáme na základe nášho výskumu: (1) bieloruština (6 V: 39 K), (2) bulharčina (6 V: 39 K), (3) ruština (6 V: 37 K), (4) dolná lužická srbčina (7 V: 35 K), (5) horná lužická srbčina (7 V: 32 K), (6) rusínčina (7 V: 32), (7) ukrajinčina (6 V: 32 K), (8) poľština (6 V: 31 K), (9) macedónčina (5 V: 26 K). Ako z uvedeného vyplýva, v macedónčine sa vyskytuje najnižší počet konsonantov, ale aj vokálov. Preto k typologickej charakteristike macedónčiny treba doplniť, že tento južnoslovanský jazyk sa na základe uvedených údajov zaraďuje na spodný okraj krajného konsonantického typu s málo rozvinutým konsonantizmom a jednoduchým vokalizmom.

2.1. V konsonantickom podsysteme spisovnej macedónčiny sa vyskytuje 26 spoluhlások: /п – б, т – д, к – г, ц – с [dz], ч – ц [dž], ќ [č] – ф [dž],¹⁰ ф – в, с – з, ш – ж, х; р, л, љ, м, н, њ, ј/. Pre vývin macedónskeho jazyka od najstarších čias až po súčasnosť je charakteristická tendencia k depalatalizácii konsonantov, ktorá napríklad spôsobila v súčasnej macedónčine funkčné obmedzenie mäkkého /њ [ň]/, a v niektorých dialektoch aj mäkkých /ќ [č], ф [dž]/ (B. Koneski, 2001, s. 88, 103).¹¹ V macedónčine sa zachovali štyri mäkké konsonanty /њ, љ, ќ, ф/, ktoré sa môžu vyskytovať pred vokálmi predného i zadného radu, napr.: кука (sg.) – куки (pl.), лага – лаги

⁹ Podľa údajov A. Isačenka sa v spisovnej slovinčine vyskytuje 18 vokálov: 7 dlhých foném so stúповou intonáciou, 5 dlhých s klesavou intonáciou (do tejto množiny nezarátaва vokál ə) a 6 krátkych, na ktorých sa nerozlišuje polytónia. (1963, s. 111). V učebniciach súčasnej spisovnej slovinčiny sa obyčajne uvádza vokalicový systém s dynamickým prízvukom pozostávajúci z 19 vokálov: 7 dlhých prízvukných samohlások, 6 krátkych prízvukných (vrátane ə) a 6 krátkych neprízvukných samohlások (Petr, J.: Základy slovinštiny, Praha 1971, s. 109; Hosna-Jahič, J.: Slovenščina za Slovake, Bratislava 1995, s. 28-29). O príčinách a odlišnom postupe pri opise vokalicového podsystemu v minulosti i súčasnosti sa vyjadríme v osobitnej štúdiu.

¹⁰ Mäkké fonémy v macedónčine ќ, ф sú striednicami za psl. skupiny *tj, *ktj, *dj a spolu s konsonantmi ц, с, ч, ц tvoria artikulačný rad afrikát (преградно-теснинските согласки, африкати). V srbčine im zodpovedajú striednice ђ [č], ѣ [dž], porov: свеќа : свеђа, ноќ : нођ, међа : међа. Uvedené grafémy vyskytujúce sa v srbských menách, priezviskách a názvoch miest treba pri transliterácii do macedónskej cyriliky nahradiť grafémami ќ, ф, napr.: Марковиќ, Госпиќ, Ловќен, Ѓаково, Наф, Гуриќ. Ale slovinské, ruské a poľské priezviská končiace sa na sufix -ič sa do macedónskej cyriliky prepisujú ako -ич, napr.: Кидрич, Томшич, Станќјевич, Марковић, Мицќјевич (B. Koneski, 1976, s. 101, 109).

¹¹ V spisovnej macedónčine sa mäkké њ nemôže vyskytovať v pozícii na začiatku slova (s výnimkou slov cudzieho pôvodu), na konci slova (s výnimkou slov коњ, сињ, resp. троњ a vlastných mien Лошињ, Сињ, Казањ). (Výslovnosť slov typu камен, кремен, пламен, прстен, лимон sa pokladá za nářečovou, lebo spisovná výslovnosť je s tvrdým –п, napr.: камен, кремен, пламен, прстен, ремен, лимон, слон). Proces depalatalizácie uvedených mäkkých konsonantov je charakteristický najmä pre macedónske nářečia, ktorý v niektorých prípadoch vedie k ich zániku, napr.: носење > носејње > носејне, куќа > кујќа > кујча, цвеќе > цвејке > цвејче, луѓе > лугје > лугје (Prilepsko, Bitolsko, Ochridsko). Zmena ќ > ч, ф > ц je podľa B. Koneského jeden z najmladších fonetických procesov v macedónskom jazyku. (B. Koneski, 2001, s. 104-105; 1976, s. 113).

(pl.), куќа (sg.) – куќи (pl.), лаѓа (sg.) – лаѓи (pl.), браќа, веќе, меќава, луѓе, преѓе, саѓи, врата – враќе, ограда – ограѓе трн – трње – трња, ремен – ремење – ремења, беља – бела, Кољо – коло, лице, лето, поле, колено, љуби, љубов, Љубен, Љубица.

V spisovnej srbsčine/chorvátčine podobne ako v macedónčine sa v konsonantickom podsysteme tiež vyskytujú štyri mäkké spoluhlásky /њ, љ, ђ, ѣ / **њ, љ, ѣ, дз**/. Ide o paralelné javy v uvedených južnoslovanských jazykoch, ktoré sa však líšia vo vymedzení miesta mäkkých konsonantov z hľadiska fonologickej typológie. Kým srbsčina/chorvátčina patrí k polytonickým jazykom s melodickou koreláciou, v ktorom sa rozlišuje stúpavá a klesavá intonácia na krátkych a dlhých slabikách, spisovná macedónčina patrí k monotonickým jazykom s dynamickým prízvukom, ktorý má dištingtívnu funkciu. Pre monotonický typ jazykov je charakteristická konsonantická mäkkostná korelácia, ktorá sa rozlišuje buď vo väčšine artikuláčnych radov, buď v obmedzenej miere. Macedónčina patrí k druhému podtypu jazykov konsonantického typu, v ktorom sa zachovali iba zvyšky konsonantickej mäkkostnej korelácie, pretože proces depalatalizácie pôvodných mäkkých konsonantov zasiahol väčšinu artikuláčnych radov spoluhlások. Opierajúc sa o prvý fonologický zákon – o inkompatibilitu konsonantickej mäkkostnej korelácie a polytonie jazykov – môžeme konštatovať, že z fonologického hľadiska je korektné, keď v spisovnej srbsčine/chorvátčine hovoríme o výskyte mäkkých spoluhlások v konsonantickom podsysteme, kým v spisovnej macedónčine tieto štyri mäkké konsonanty sa udržali ako zvyšky pôvodnej konsonantickej mäkkostnej korelácie.

2.2. Na základe dištingtívneho príznaku –vokálnosť/+konsonantnosť sa konsonanty v spisovnej macedónčine delia na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria sonóry /р, л, љ, м, н, њ, ј/, pre ktoré sú charakteristické obidve dištingtívne vlastnosti +vokálnosť a +konsonantnosť. Vlastnosť +vokálnosť (V) patrí do porovnávacieho základu foném, preto sonórne spoluhlásky nepodliehajú znelostnej neutralizácii, čiže vlastnosť vokálnosti je v macedónčine neneutralizovateľná. Vlastnosť –vokálnosť/+konsonantnosť (V° – C) je charakteristická pre šumové konsonanty /п – б, т – д, к – г, ц – с [dz], ч – џ [dž], ќ – ѣ – ф [dž], ф – в, с – з, ш – ж, х /. Na základe dištingtívneho príznaku +znelosť/-neznelosť (Vc – Vc°) (angl. voice) sa šumové konsonanty v macedónčine delia na znelé / б, д, г, с [dz], џ [dž], ф [dž], в, з, ж/ a neznelé /п, т, к, ц, ч, ќ [č], ф, с, ш, х/. Vlastnosť +znelosť (Vc) je vlastnosťou korelačného príznaku a je neutralizovateľná. Znelé a neznelé šumové spoluhlásky tvoria znelostnú koreláciu / п – б, т – д, к – г, ц – с [dz], ч – џ [dž], ќ – ѣ – ф [dž], ф – в, с – з, ш – ж/, ktorá pozostáva z ôsmich dvojíc. Jedna šumová spoluhláska má status nepárovej nezneléj /х/.

V macedónčine sonóra [r] môže plniť slabičnú funkciu v postavení medzi dvoma spoluhláskami, napr.: **грло** < *grlo < *gr̥(d)lo, **греб** < *gr̥b < *gr̥rbъ, **тврдо** < *tv̥r̥do < *tv̥r̥do, **крв** < *kr̥vъ. Keďže výskyt slabičného r̥ v macedónčine je podmienený pozične, nemá platnosť samostatnej fonémy, ale ide o alofónu sonórneho konsonantu /r/. Na rozdiel od slovenčiny, kde sa slabičné r̥, j nemôže vyskytovať v pozícii na začiatku slova (napr.: hrdza, ortuť, hmla), v macedónčine sa slabičné r̥ môže vyskytovať aj v pozícii na začiatku slova pred spoluhláskou, čo sa v písme označuje apostrofom, napr.: 'рж < *r̥žъ, 'рѓа < *r̥gdja, 'рбет < *r̥h̥g̥bъtъ, 'рска, 'рнка, 'рга. Rovnako sa slabičné r̥ označuje apostrofom v pozícii po sufixe končiacom sa na samohlásku, napr.: при'ржи, за'рже, на'рга. Ak sa však prefix končí na spoluhlásku, vtedy sa apostrof nepíše, napr.: срже, срска. Apostrofom sa však neoznačuje osobitný zvuk pred začiatočným **г**.¹²

Avšak slabičné j sa v macedónčine nevyskytuje, pretože v pôvodných skupinách *t̥lt̥, *t̥lt̥, *t̥lt̥, *t̥lt̥ tvrdý a mäkký jer sa vokalizovali, napr.: столб < *st̥l̥bъ < *st̥l̥bъ, сонце < *s̥l̥n̥ce < *s̥l̥n̥ce, јабољко < *jabl̥ko, солза < *sl̥za.¹³ Paralelný jav sa vyskytuje aj v srbsčine/chor-

¹² Б. Конески, с. д. 1976, s. 88-89; Н. Dalewska-Greń, с. д. 1997, s. 88-89; Р. Паноска – А. Цукески, с. д. 1977, s. 14.

¹³ К. К. Трофимович, с. д. 44-48.

vátčine a slovinčine, pretože aj v týchto jazykoch západnej podskupiny sa vyskytuje slabičné *r* (srb. брз, трг, крв, брвно, slovin. brz, hrt, črtati, krt, krst), kým pôvodné slabičné **l* podľašlo zmenám: v srbčine/chorvátčine **l* > *u*, napr.: сунце, туст, суза, буха, v slovinčine **l* > *ol* [ou], napr.: stolp, holm, poln, žolt, goltati, solza.¹⁴

V pozícii na absolútnom konci slova sonóry *r*, *l* v macedónčine nemôžu plniť slabikotvornú funkciu, preto sa do pôv. pobočnej slabiky vkladajú vkladné hlásky, napr.: (*dobъrъ >) добар, (*ostъrъ >) остар, (*vѣtrъ >) ветар, (*reklъ >) рекол, (*svѣtlъ >) светол. V tvaroch s určitým členom (tzv. членуваната форма) vkladné *a* vypadáva, napr.: ветар – ветрот, ветрови, бодар – бодриот, бодра, бодро, бодри, добар – добриот, добра, добро, добри. Vkladné *a* zaniká tiež v tvaroch slov cudzieho pôvodu na **-изам** pri spojení s členom, napr.: комунизм – комунизмот, идеализам – идеализмот. V uvedených tvaroch substantív a adjektív bez člena *a* s členom nastáva alternácia typu V/0.

V slovenčine sa sonóry na absolútnom začiatku a konci slova nevyskytujú (okrem neslabičného *u* ako kombinátorného variantu pernozubného *v*), pretože tzv. pobočné slabiky typu ***padl**, ***sedm**, ***pěšň**, ***mša**, ***rdzä** boli v priebehu historického vývinu odstránené vsúvaním vkladného vokálu alebo predsúvaním vokálu alebo konsonantu, ktorý sa stal nositeľom slabičnosti, prípadne sonóra sa dostala do slabičnej pozície, napr.: **padol**, **sedem**, **pieseň**, **omša**, **hrdza** (E. Pauliny 1963, s. 129-136). V pozícii uprostred slova medzi dvoma spoluhláskami sonóry [*r*, *r*; *l*, *l*] plnia slabikotvornú funkciu, napr.: hrdlo, krv, kŕmiť, vŕba, slnko, vlk, vĺca, stĺp.

2.3. Znelostná korelácia sa v macedónčine pokladá za základnú konsonantickú koreláciu, ktorá sa rozlišuje v systéme šumových konsonantov: / **п – б**, **т – д**, **к – г**, **ц – с** [**dz**], **ч – u** [**dž**], **ќ [č] – ř [dž]**, **ф – в**, **с – з**, **ш – ж**/. Hláska / **x** [**ch**]/ je nepárový neznely konsonant, čiže nie je súčasťou konsonantickej znelostnej korelácie. B. Koneski sa domnieva, že tento fakt podmienil tendenciu k zániku konsonantu /**ch**/, resp. k jeho zámene inými konsonantmi, čím sa eliminoval asymetrický charakter konsonantického systému. Zánik hlásky /**ch**/ je do istej miery charakteristický pre srbský/chorvátsky jazyk, niektoré bulharské nárečia, balkánske románske dialekty a albánčinu. Ide o pomerne dlhodobý jav, ktorý zasiahol časť jazykov balkánskeho jazykového zväzu a ktorého začiatok spadá do 16. stor. V dôsledku mimojazykových faktorov sa zvyšuje počet slov, ktoré prenikli do spisovnej macedónčiny zo slovanských jazykov (napr. z ruštiny zo srbčiny so štylistickým kvalifikátorom knižný), resp. v rámci procesu internacionalizácie lexiky. Podľa B. Koneského sa v dôsledku tohto obohacovania lexiky hláska **ch** sekundárne vrátila do konsonantického systému macedónčiny v podobe slov cudzieho pôvodu alebo cudzích mien a názvov, napr.: приход, храброст, успех, херој, исхрана, хектар, харинга, хигиена, хемија, прохибиција, егзархија, Хималаи, Хајндрих Хајне (B. Koneski, 2001, s. 92-96).

Konsonant **ch** v macedónčine podľašol trom zmenám: (1) **ch** > **0**, napr.: леб „chlieb“, убав (bulh. хубав) „pekný“, оди „chodit“, ладно „chladno“, армоника „harmonika“, виор „víchor“, меур „mechúr“, стреа „strecha“, викаа, зедоа (tvary 3. os. pl. min. času); (2) **ch** > **v** (v pozícii uprostred *a* na konci slova), napr.: мува „muchá“, кожув „kožuch“, сув „suchý“, глув „hluchý“, страв „strach“, бев – бевме – бевте, викав – викавме – викавте (tvary 1. os. sg. a 1. aj 2. os. pl. min. času); (3) **chv** > **f**, napr.: фали, фалба, фрла, фрли, фати, зафати, префака.¹⁵

2.4. Fonémy /**f**/ – /**v**/ v spisovnej macedónčine sú párové spoluhlásky a zaraďujú sa medzi submnžinu šumových konsonantov. Navzájom sa líšia prítomnosťou/nepřítomnosťou dištinkatívnej vlastnosti znelosť: /**v**/ (Vc, +znelosť), /**f**/ (Vc°, -znelosť). Vlastnosť znelosti je vlastnosťou

¹⁴ Slabičné [*r*] sa vyskytuje aj v spisovnej srbčine/chorvátčine *a* jeho výskyt podobne ako v macedónčine je podmienený pozíciou. Slabičnú funkciu môže plniť iba v pozícii na začiatku slova alebo v pozícii medzi dvoma konsonantmi, preto ho nezaraďujeme medzi vokály, napr.: rđa, zardati, pršt, křv, vřstva. Ide o spoločný jav v uvedených južnoslovanských jazykoch.

¹⁵ B. Koneski, c. d. 1976, s. 118-119.

korelačného príznaku, preto je neutralizovateľná, napr.: овца [офца], чавка [чафка], дојдов – дојдовте [дојдоф – дојдофте] (v tvaroch minulého času nastala zmena **ch** > **v**, ktoré sa v neutralizačných pozíciách mení na svoj neznely protiklad /v/[f]). V uvedených pozíciách je výskyt /f/ podmienený hláskovým okolím: asimilácia **v** [f] nastáva v pozícii pred neznelou spoluhláskou, resp. na konci slova pred pauzou, pričom neznelé **f** sa v týchto neutralizačných pozíciách hodnotí ako pozičný variant (alofóna) znelého /v/. Fonéma /f/ má v konsonantickom systéme macedónčiny status fonémy, ktorá má okrajové postavenie. Z domácich slov sa vyskytuje iba v slovách, v ktorých v pozícii na začiatku slova pôvodná skupina **chv-** podľahla zmene na **f**, napr.: фали, фалба, пофалба, фрла, префрла, фати, префака. Tretím zdrojom, ktorým sa posilňuje systémové postavenie konsonantu **f**, sú slová cudzieho pôvodu prevzaté najčastejšie z gréčtiny, resp. cudzie vlastné mená a názvy, napr.: филцан, фитилъ, фустан, фес, кафе, кафез, софра, Софре, Филип, Рафе, филозофија, физиономија, профил, фабриката.¹⁶ V dôsledku uvedených okolností nový protiklad **v – f** sa stal súčasťou znelostnej korelácie ako základnej konsonantickej korelácie charakteristickej pre spoluhláskový podsystém macedónčiny.

2.5. V súčasnej macedónskej jazykovede sa zdôrazňuje, že pri štúdiu macedónskeho jazyka treba brať do úvahy aj jazykové kontakty so slovanskými (so srbským a bulharským jazykom) a neslovanskými jazykmi (s gréckym, tureckým, albánskym a arománskym jazykom). Tieto dlhodobé a mnohopočetné jazykové kontakty sa odrazili aj vo fonologickom systéme spisovnej macedónčiny, v ktorej sa vyskytujú viaceré osobitosti. Pri reflexoch za psl. skupiny ***tj, *ktj, *dj** > **ќ [ć], ř [dź]**, ktoré patria k najvýraznejším osobitostiam macedónskeho jazyka, sa v slavistickej literatúre najčastejšie poukazuje na istú príbuznosť so srbskými striednicami **ћ [ć], ђ [dź]**. B. Koneski je toho názoru, že pri upevňovaní miesta týchto semiokluzív v starej macedónčine zohrali významnú úlohu z fonetického hľadiska aj prevzatia z gréčtiny s mäkkým **k', g'** (v pozícii pred vokálmi predného radu), ktoré treba pokladať za začiatok výskytu týchto konsonantov v nezávislých pozíciách, čiže pri konštituovaní týchto konsonantov ako osobitných foném. Významný zdroj týchto prevzatí predstavujú staré toponymické názvy na území Grécka a Albánska (1976, s. 106-110).

Pri konštituovaní hlásky **u** [dž] ako osobitnej fonémy v starej macedónčine významnú úlohu zohrali turecké prevzatia, napr.: цамџа, оџа, оџак, алџаџија. Tým sa posilnila znelostná korelácia macedónčiny o novú korelačnú dvojicu **č – dž**.¹⁷ Fonéma **dž** má však v súčasnej macedónčine okrajové postavenie a vyskytuje sa iba v obmedzenom počte slov, napr.: цџака, изџџака, цџара, наџџара, колџија, анџија, тутунџија, фудбалџија, калаџиџија, манџа, тунџа, цунџуле, Мурџо, Мерџан.

Druhým dôležitým prameňom šírenia mäkkých polozáverových konsonantov **ќ, ř** boli početné slová tureckého pôvodu so spojeniami typu **kö, ky, gö, gy**, ktoré sa v starej macedónčine vyslovovali ako **ќо, ќу, řо, řу**, čím sa upevnila ich pozícia a podstatne sa zvýšila frekvencia ich výskytu, napr.: ќоп, ќыќуп, řол, řувеч. To zároveň prispelo k tomu, že neskôr sa zmenil fonologický status týchto hlások: najprv to boli pozične podmienené varianty (alofóny) foném **k, g** v pozícii pred vokálmi predného radu a neskôr tieto hlásky splynuli s afrikátami **ќ, ř** (striednicami za psl. skupiny <>) ***tj, *ktj, *dj**, v dôsledku čoho uvedené hlásky získali status osobitných foném.¹⁸ Po konštituovaní nového protikladu **ќ – ř** sa upevnila znelostná korelácia, ktorá sa v macedónskej fonológii pokladá za základnú konsonantickú koreláciu. Najvyššiu frekvenciu má konsonant **ќ**, ktorý sa vyskytuje v častici **ќе** pri tvorení analytického budúceho času a ďal-

¹⁶ Konsonant **v** sa vynecháva v postavení pred **s, z**, napr.: зема, земе, зеде, зел, замен, заемно, заемност, сѐ, сето, сеопфатен, сосема. V spisovnej macedónskej výslovnosti sa uprednostňujú tvary zámena тоа (porov. bulh. това), a zámených výrazov vo funkcii predložiek, spojok, resp. prísloviek, napr.: затоа, потоа, меѓутоа.

¹⁷ V starej macedónčine v konsonantickom systéme sa pôvodne vyskytovalo iba neznelé **č** v artikulačnom rade afrikát a hláska **dž** bola pôvodne iba pozičným variantom neznelého **č** v pozícii pred znelou spoluhláskou.

¹⁸ Podrobnejšie B. Koneski, c. d., 1976, s. 120–123.

ších slovesných tvarov od sloves dokonavého i nedokonavého vidu, napr.: ќе викам, ќе читам, ќе прочетувам, ќе пишувам, ќе напишам.

K osobitostiam macedónskeho jazyka patrí tiež znělý konsonant **s [dz]**, ktorý sa pokladá za periférnu hlásku s obmedzenou frekvenciou výskytu. Vo väčšej miere sa vyskytuje v macedónskych nárečiach (napr. v ochridskom dialekte), v ktorých sa vyskytuje pri tvorení množného čísla substantív a adjektív, napr.: благ – блиси, полог – полиси, белег – белеси, нога – носе. Кým v spomínanom ochridskom dialekte ide o alternáciu **g/dz**, v spisovnej macedónčine nastáva alternácia **g/z**, napr.: полог – полизи, белег – белези. Aj v ďalších slovách sa v spisovnom jazyku vyskytuje konsonant **z**, hoci v nárečiach sa vyskytujú slová s konsonantom **dz**, napr.: земја, езеро, солза – солзи, молзе, бронза, бензин.

Fonéma **dz** sa vyskytuje aj v pozícii pred konsonantmi **v, r**, napr.: свезда, свеп, свертво, се свери, свони, свонец, освива се, осве се, спчки, спчала а под. Výlučne sa vyskytuje **dz** v pozícii po **n**, napr.: јанса – јанси, ганса се, сенса, пансур, толкунса. Nikdy sa nevyskytuje v pozícii na konci slova (porov. B. Koneski, 1976, s. 111–112).

3. V texte sme predstavili fonologický systém spisovnej macedónčiny z typologického hľadiska v širšom kontexte s južnoslovanskými jazykmi, ale aj s jazykmi balkánskeho jazykového zväzu. Bez tohto širšieho komparatívneho i konfrontačného kontextu by sa nedali vysvetliť mnohé osobitosti v zvukovom systéme spisovnej macedónčiny, v ktorom sa prekrývali vývinové tendencie podmienené jednak okrajovou polohou jazyka, jednak početnými medzijazykovými kontaktami so slovanskými i neslovanskými jazykmi. „Тука ни се открива само еден вид на многусраната јазична интерференција, толку карактеристична за македонскиот терен, што македонскиот јазик можеме со право да го сметаме за во најголема мера балканизирани јужнослов. јазик. Грчкиот јазик дејствувал на овој терен како јазик со престиж, при што неговото дејство се вршело како преку писменоста, така и преку секојдневната комуникација. Подоцна на грч. му се придружил и тур. јазик, чие дејство меѓутоа се реализирало скоро исклучиво по устен пат. Ситуацијата се усложнувала и со постојаниот контакт со аром. и алб. јазик во западна Македонија, во доста издначени социјални услови при кои живеело разнојазичното население.“ (B. Koneski, 2001, s. 1-2).

Literatúra

- Бернштейн, Самуил Борисович: Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва: Издательство Академии наук СССР 1961. 350 стр.
- Dalewska-Greń, Hanna: Języki słowiańskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1997. 665 s.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovien-sis. Monografia 27. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2001. 187 s.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešo-viensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologic-kého hľadiska v širšom (západo)slovanskom kontexte. In: Slavica Slovaca, 45, 2010, s. 115-123.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom slo-vanskom kontexte. In: Slavica Slovaca, 47, 2012, s. 3-18.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Fonologický systém spisovnej srbčiny a chorvátčiny z typologického hľadis-ka. In: Slavica Slovaca, 48, 2013, s. 109-117.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia: Fonologický systém spisovnej rusínčiny z typologického hľadiska v širšom slo-vanskom kontexte. In: Studium Carpato-Ruthenorum. 2013. Штудії з карпаторусиністики. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові. Інститут русинського языка і культури 2013, s. 96-118.
- Единство на българския язык в миналото и днес . In: Български език, 28, 1978, s. 1-43.
- Honzak-Jahič, Jasna: Slovenščina za Slovake. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava Filozofická fakulta 1995.
- Horák, Emil: Vzťahy a súvislosti medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi. In: Slavica Slovaca, 35, 2000, s. 150–154.

- Horák, Emil: Spisovná bulharčina a spisovná macedónčina (vzájomné vzťahy a súvislosti). In: *Slavica Slovaca*, 36, 2001, s. 54–63.
- Horák, Emil: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: *Slavica Slovaca*, 39, 2004, s. 107–114.
- Horák, Emil: Osobitosti kodifikácie spisovnej macedónčiny. In: *Slavica Slovaca*, 45, 2010, s. 124–128.
- Horálek, Karel: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha: Československá akademie věd 1962. 535 s.
- Isačenko, Alexander Vasilievič: Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. In: *Linguistica Slovaca*. I., 1939 – 1940, s. 64–76.
- Исаченко, Александр Васильевич: Опыт типологического анализа славянских языков. In: *Новое в лингвистике*. III. Москва: Издательство иностранной литературы 1963, с. 106–121.
- Jakobson, Roman: Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 4, 1931, s. 232–238.
- Jakobson, Roman: Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. In: *Travaux de Cercle linguistique de Prague*, 4, 1931/32, s. 164–183.
- Конески, Блаже: Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II. Скопје: Култура 1976.
- Конески, Блаже: Историска фонологија на македонскиот јазик. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 2001. 169 с.
- Kráľ, Ábel – Sabol, Ján: *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, s. 390 s.
- Леконцева, Маргарита Ивановна: Типология структур слога в славянских языках. Москва: „Наука“ 1968. 224 стр.
- Lotko, Edvard: Ke konfrontaci příbuzných jazyků. In: *Slavia*, 68, 1999, s. 75–82.
- Mistrík, Jozef et al: *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Veda 1933. 515 s.
- Ondruš, Šimon – Sabol, Ján: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.
- Паноска, Ружа – Цукески, Александар: Македонски јазик за странци. Почетен курс. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“. Семинар за македонски јазик, литература и култура 1977.
- Pauliny, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 253 s.
- Petr, Jan.: *Základy slovinštiny*. Praha: Universita Karlova 1971. 140 s.
- Скаличка, Владимир: О современном состоянии типологии. In: *Новое в лингвистике*. III. Сост., ред. и вступительные статьи В. А. Звегинцева. Москва : Издательство иностранной литературы 1963, s. 19–35.
- Трофимович, Константин Константинович: Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика. Львів: Видавництво Львівського університету 1960. 228 s.
- U základů pražské jazykovědné školy. *Prameny české a slovenské lingvistiky*. K vydání připravil J. Vaček. Praha: Academia 1970. 83 s.
- <http://sk.wikipedia.org/wiki/Juhoslávia>

Phonological system of standard Macedonian from typological point of view in broader context with southern-slavonic languages

Júlia Dudášová-Kriššáková

Standard Macedonian together with standard Bulgarian belong to eastern group of southern-slavonic language group. Both languages represent closely related languages and from the morphologic typology point of view rank to analytical type of languages in which disappeared declination and relations among words are expressed with the help of articles, prepositions and conjunctions. From point of view of phonological typology they belong to different language types. While Bulgarian belongs to extreme consonatic type with simple vocalism (6 vowels) and developed consonantism (39 consonants), Macedonian has the most simple phonological system of all Slavonic languages, which consists of 31 phonemes (5 vowels and 26 consonants). It is conditioned with fact, that for Bulgarian phonological system is characteristic consonantic soft correlation, that is differentiating hard-soft opposits in most articulative lines of consonants, while in standard Macedonian only remnants of articulative lines of consonantic soft correlation /т-лъ, н-ъ, к-к', г-г'/ were preserved, that is why Macedonian consonantic subsystem contains up to 13 consonants less than the Bulgarian one.

MARTA LACKOVÁ*

Morfologické osobitosti medzijazykových homoným v súčasných slovanských jazykoch

LACKOVÁ, M.: Morphological Features of Interlingual Homonyms in Contemporary Slavic Languages. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 148-154 (Bratislava).

The paper deals with lexical units of homonymic character that operate on inter-linguistic level in contemporary Slavic languages with the emphasis on their morphological features. Interlinguistic homonyms are defined and classified in order to provide the theoretical background for further research. The above mentioned lexical units find their realization within the word classes of nouns, verbs, adjectives and marginally pronouns, adverbs. At the same time, they display differences in grammatical categories across the compared languages.

Homonym, word class, grammatical category.

V lingvistiky sa v súčasnosti (rovnako v minulosti slová rôznych jazykov, ktoré mali rovnakú vonkajšiu podobu, ale rôzny význam, priťahovali záujem lingvistov) problematike medzijazykových homoným venuje primeraná pozornosť a skúma sa nielen v rámci geneticky príbuzných jazykov, ale aj na úrovni typologicky nepríbuzných jazykov za predpokladu, že inak fungujú zradné slová medzi príbuznými jazykmi (napr. slovenčina – slovinčina) a inak v geneticky odlišných jazykoch (napr. slovenčina – angličtina).

Primárne sa pokúšame nastoliť teoretické otázky, ktoré prispievajú k riešeniu lingvodidaktických aspektov s dosahom na jazykovú prax. Objektom výskumu je lexikálna homonymia v slovanských jazykoch (východoslovanské – ruština, ukrajinčina, bieloruština; južnoslovanské – bulharčina, macedónčina, srbčina, chorvátčina, slovinčina, bosniančina; západoslovanské – čeština, slovenčina, poľština, dolnolužická srbčina, hornolužická srbčina, kašubčina); pričom očakávame, že medzijazykové homonymné lexikálne javy sú typické pre ktorúkoľvek dvojicu alebo skupinu jazykov.

V týchto súvislostiach je pri výskume medzijazykovej homonymie v geneticky príbuzných jazykoch potrebné brať do úvahy skutočnosť, že tieto homonymá sa nevyskytujú iba v lexike s nižšou frekvenciou; naopak patria k najfrekvencovanejším lexikálnym jednotkám v týchto jazykoch.

Je ťažké nájsť termín, ktorý by zároveň pokryl všetky podoby medzijazykových paralel zhodujúcich sa v rovine výrazu a v rôznej miere odlišných v rovine významu. Množstvo termínov poskytovaných lingvistami na pomenovanie medzijazykových ekvivalentov homonymného charakteru svedčí o zložitosti daného javu a o nevyhnutnosti použitia takých lingvistických metód, ktoré umožnia vyhnúť sa nejednoznačnosti v interpretácii tejto kategórie lexikálnych jednotiek.

Otázka terminologického vymedzenia medzijazykových (interlingválnych) paralel homonymného charakteru teda nie je v slovenskej a zahraničnej lexikológii riešená jednotne, keďže lingvisti používajú rôzne formálne a sémantické kritériá.¹ Tradične sa v jazykovede používa

* PaedDr. Marta Lacková, PhD., Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita, Univerzitná 1, 010 26 Žilina.

¹ Lešáková, E.: Semantic interconnection of the nouns observed in phrases and combinations. In: EIIC, Žilina: University of Žilina, 2013, s. 334.

viacero pomenovaní na označenie medzijazykových homoným: najčastejšie zradné slová alebo falšní priatelia prekladateľa.

Takisto teoretické vymedzenie nie je jednotné. V definíciách v nerovnakej miere vystupujú do popredia systémovo-lingvistické, translatologické, či didaktické aspekty.

V najširšom ponímaní definujeme medzijazykové homonymá ako slová v príbuzných jazykoch, ktoré majú rôzny význam, ale rovnako sa vyslovujú, či píšú, prípadne hovoríme o rôzne prebraných slová v nepríbuzných jazykoch.²

V európskej jazykovede existuje viacero klasifikácií medzijazykových homoným (či zradných slov) na základe rôznych kritérií, pričom zohľadňujú lingvistické črty jednotlivých jazykov i ich rozdiely v rámci dvojíc porovnávaných jazykov. Zároveň môžeme pozorovať prelínanie individuálnych kritérií a ich analýzu z rozličných uhlov pohľadu.

Pri komparácii dvoch i viacerých typologicky blízkych jazykov môžu byť intralingválne homonymá analogicky s vnútrojazykovými homonymami vymedzené ako:³

1. homografy (grafické homonymá) – rovnaká grafická podoba;
2. homofóny (fonetické homonymá) – rovnaká fonetická podoba;
3. úplné homonymá – rovnaká grafická aj fonetická podoba.

Z pohľadu morfológie skúmame distribúciu medzijazykových homoným v jednotlivých slovných druhoch a ich ďalšie črty determinované gramatickými kategóriami.

Morfologické vlastnosti medzijazykových homoným kopírujú všeobecné princípy fungovania gramatických systémov jednotlivých slovanských jazykov a zároveň podčiarkujú rozdiely medzi nimi. Morfologické kritériá je možné používať na oddelenie pravidelných zákonitostí striedania od nepravidelných a nesystémových zmien.

Na jednej strane slovanské jazyky vykazujú rozličné zhodné črty, môžeme v nich nájsť slová z rovnakou gramatickou paradigmou, no na druhej strane pozorujeme rozdiely v gramatických kategóriách medzijazykových homoným. Okrem formálnych rozdielov sú teda rozšírené lexikálno-gramatické diskrepancie najmä v rode podstatných mien a v čísle podstatných mien.

Distribúcia medzijazykových vzťahov homonymického charakteru v systéme plnovýznamových slovných druhov je nerovnomerná. Najfrekvencovanejšie sú v substantívach, verbách, adjektívach, nevyskytujú sa v príslovkách a zámenách, s výnimkou ojedinelých prípadov.

V neplnovýznamových slovných druhoch sme zaznamenali iba sporadické prípady v skupine partikul a preložiek. Keďže neohybné slová, okrem prísloviak a citosloviac, nemajú samy osebe plný lexikálny význam a vyjadrujú rozličné gramatické vzťahy, je otáznne, či rozličné gramatické funkcie neohybných slov máme považovať za homonymá, alebo práve len za rozličné gramatické funkcie („významy“) toho istého slova.

Najskôr pripomíname, že pri zostavovaní nižšie uvedených homonymných dvojíc a radov riešujeme gramatické flexie jednotlivých slovných druhov a ortografické osobitosti porovnávaných jazykov, pričom latinka a azbuka nepredstavujú prekážku pri analýze sémantiky skúmaných lexikálnych jednotiek; zároveň musíme počítať s prirodzenými alternáciami spoluhlások a samohlások skúmaných jazykov:

nabirati (slovinčina) ‘zbierať’, ‘zhromažďovať’, ‘navliekať’, ‘naberať látku’

≠

nabírat (čeština) ‘vziať pohybom zdola’, ‘naplniť’, ‘přijít do seba’, ‘nariasit’;
híter (slovinčina) ‘rýchly’

≠

² Ondruš, Š. – Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN, 1984, s. 217.

³ Csapák, R.: Medzijazyková homonymia v spisovnej slovenčine a bulharčine ako lexikologický problém. S. 23 [online]. Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec3/pdf_doc/obsah.pdf, [citované 2. 4. 2014].

chytrý (čeština) ‘bystrý, svedčiaci o bystrosti’;
 мiука (ukrajínčina) ‘zmes’
 ≠
 myška (čeština) zdobenina od myš;
 моторка (ukrajínčina) ‘motorový čln’
 ≠
 motorka (čeština) ‘motocykel’
 ≠
 motorka (slovenčina)

Berúc do úvahy jednotlivé slovné druhy, najčastejšie sa medzijazykové homonymá vyskytujú v skupine podstatných mien, keďže pomenúvajú základné činnosti, úkony, spoločenské vzťahy atď:

заказник (ukrajínčina) ‘rezervácia’ ≠ zákazník (čeština) = zákazník (slovenčina) ‘kupujúci; ten, kto dáva zákazku’ ≠ заказник (ruština) ‘prírodná rezervácia’;
 догода (ukrajínčina) ‘záslužnosť’; ‘pohodlie’ ≠ dohoda (čeština) = dohoda (slovenčina) ‘dojednanie’; ‘zmluva’; ‘zoskupenie spojeneckých štátov’;
 дека (ukrajínčina) ‘korpus’ ≠ deka (čeština) = deka (slovenčina) ‘prikrývka’ ≠ дека (ruština) ‘ozvučnica’ hud.;
 бiк (chorvátčina) ‘hukot vody’; ‘vodopád’ ≠ buk (čeština) = buk (slovenčina) ‘strom s bukvicami’;
 trup (poľština) ‘mŕtvola’ ≠ trup (čeština) = trup (slovenčina) ‘základná časť konštrukcie’; ‘časť tela’;
 мrák (chorvátčina) ‘tma, temná noc’; ‘neznalosť’ ≠ мрак (bulharčina) ‘temnota’ ≠ mrak (čeština) = mrak (slovenčina) ‘oblak’;

V lingvistike prijatá všeobecná klasifikácia substantív je reflektovaná aj v opozíciách interlingválnych homoným:

a) vlastné a všeobecné podstatné mená:

geografické názvy	Dunaj (čeština) = Dunaj (poľština) = Dunaj (bosniančina) = Дунав (bulharčina) = Dunav (chorvátčina) = Дунав (macedónčina) = Дунай (srbčina) ‘Dunaj’ ≠ Dunaj (slovinčina) ‘Viedeň’
názvy jazykov	славенски (bieloruština) = словiнський (ukrajínčina) = slovenski (slovinčina) = словенский (ruština) = slovenski (bosniančina) = slowenscki (kašubčina) = slowjeński (dolnolužická srbčina) = slowjenski (hornolužická srbčina) = slovenski (chorvátčina) = словенски (bulharčina) = sloweński (poľština) ‘slovinský’ ≠ slovenský (čeština) = slovenský (slovenčina) ‘slovenský’ ≠ словенски (macedónčina) = словенски (srbčina) ‘slovanský’ ruski (bosniančina) = руски (srbčina) = ruski (chorvátčina) = русский (ruština) ‘ruský’ ≠ руски (bieloruština) ‘ruský’ ‘východoslovanský’ ≠ руски (poľština) ‘ruský’ ‘staroruský’ ≠ руський (ukrajínčina) ‘východoslovanský’ российский (ruština) ‘ruský’ ≠ paceйски (bieloruština) ‘ruský’ (krajina, štát); ‘ruský’ (ľudia, jazyk)
názvy národností	жид (ruština) ‘Žid’; ‘židák’ pejor. ≠ Žid/žid (čeština) = Żyd/żyd (poľština) ‘Žid’ (etnicky); ‘Žid’ (nábožensky)

b) konkrétne a abstraktné podstatné mená:

образ (bosniančina) = ообраз (srbčina) = obraz (chorvátčina) ‘lice’; ‘tvár’ ≠ ообраз (bulharčina) ‘lice’; ‘tvár’; ‘obraz’ ≠ obraz (čeština) = obraz (poľština) = obraz (slovenčina) ‘obraz’ ≠ ообраз (ruština) ‘obraz’; ‘spôsob’;
 монлота (bulharčina) ‘vrelosť’ ≠ teplota (čeština);

внимание (ukrajínčina) = внимание (ruština) = внимание (bulharčina) ‘pozornosť; ‘pozor’ ≠ *vnímaní* (čeština) = *vnímanie* (slovenčina) ‘percepcia’.

Okrem sémantických rozdielov, nezhody v gramatických kategóriách interlingválных homóným – substantív sú reprezentované:

a) v čísle podstatných mien:

vila (čeština) = *vila* (slovenčina) ‘honosný obytný dom’; *vila* (čeština) = *vila* (slovenčina); *вила* (bulharčina) ‘vidly’; ‘chata’; ‘vila’ ≠ *вила* (ukrajínčina) ‘vidly’; (pomnožné podstatné meno); *кадр* (bulharčina) ‘skupina osôb tvoriaca základ nejakého celku’; (buď jednotné alebo množné číslo) ‘vojenské rezervy’; ‘záber z filmu’ ≠ *kadr* (čeština) ‘skupina osôb tvoriaca základ nejakého celku’; ‘politické kádre’ slang;

пъевоз (bulharčina) ‘doprava’ (singularia tantum) ≠ *převoz* (čeština) ‘prevoz’;

b) v rode podstatných mien (pomerne častý jav v slovanských jazykoch, v niektorých prípadoch uvádzame rodové kontrasty aj v typologicky odlišných jazykoch):

mužský rod	ženský rod	stredný rod
<i>жилетка</i> (ukrajínčina) ‘vesta, sveter na zapínanie’	<i>žiletka</i> (čeština) = <i>žiletka</i> (slovenčina) ‘holiaci nožík’; ‘žiletka’	
<i>zákusek</i> (čeština) ‘zákusok’ = <i>zákusok</i> (slovenčina)	<i>закуска</i> (ukrajínčina) ‘predkrm’; ‘niečo na zahryznutie’; ‘raňajky’; ‘desiata’; ‘zákusok’ ≠ <i>закуска</i> (ruština) ‘niečo na zahryznutie’ ≠ <i>zákuska</i> (chorvátčina) ‘zákusok’; ‘občerstvenie’	
	<i>кома</i> (ukrajínčina) ‘čiarka’; kóma’	<i>kóma</i> (čeština) ≠ <i>komma</i> (švédčina) ‘čiarka’
<i>адрес</i> (ukrajínčina) ‘blahoželenie’; ‘adresa’	<i>adresa</i> (čeština) = <i>adresa</i> (slovenčina) = <i>Adresse</i> (nemčina) = <i>adress</i> (švédčina) ‘adresa’ ≠ <i>adresse</i> (francúzština) ‘adresa’; ‘zručnosť’; ‘bystrosť’	<i>address</i> (angličtina) ‘adresa’

Ďalšie zradnosti sú spojené s konkrétnymi príponami: napr. slová s príponami *-ín* sú v slovenčine mužského rodu a v poľštine prípona *-ina/-yna* signalizuje ženský rod:

adrenalina (poľština) – femininum → *adrenalín* (slovenčina) – femininum.

Na druhej strane v nasledujúcich príkladoch nie je zradnosť spojená s prefixom, ale so sémantikou celej lexikálnej jednotky:

пръвод (bulharčina) ‘preklad’; ‘prevod peňazí’

≠

převod (čeština) ‘prevod peňazí’; ‘prevod’ tech. = *prevod* (slovenčina);

випадок (ukrajínčina) ‘náhoda’; ‘prípád’

≠

výpadek (čeština) ‘výpadok’ = *výpadok* (slovenčina)

вѣток (ukrajínčina) ‘závit’; ‘oblet’

≠

výtok (čeština) = *výtok* (slovenčina) ‘vytekanie’; ‘tekutina vylučovaná orgánom’ med.;

заборона (ukrajínčina) ‘zákaz’; ‘ochrana’

≠

zábrana (čeština) = *zábrana* (slovenčina);

завѣт (ukrajínčina) ‘zákon’; ‘sľub’

≠

závit (čeština) ‘drážka’; ‘niečo zavinuté’;

зажиток (ukrajínčina) ‘blahobyť’

≠
zážitek (čeština) = *zážitok* (slovenčina) ‘zážitok’;
заняма (ukrajinčina) ‘plat’, ‘odplata’
 ≠
záplata (čeština) = *záplata* (slovenčina).

Druhou najfrekvencovanejšou skupinou medzijazykových homoným sú plnovýznamové slovesá; tento fakt je opäť spojený s poznatkom, že interlingválne homonymá denotujú bežné činnosti a aktivity:

brneti (slovinčina) ‘vydávať rovnomerný zvuk’ ≠ *brnět* (čeština) ‘byť nepríjemne nervovo podráždený’;
mieszkać (poľština) ‘bývať’ ≠ *meškať* (čeština) = *meškať* (slovenčina) ‘otáľať, váhať’;
żalować (poľština) ‘cítiť žiaľ, ľutovať’; ‘šetriť’ ≠ *žalovať* (slovenčina) = *žalovať* (čeština) ‘podávať žalobu na súde’, ‘oznamovať poklesky’;
baviti (slovinčina) ‘zamestnávať sa’ ≠ *bavit* (čeština) = *bavit* (slovenčina) ‘s niekým sa rozprávať, prežívať príjemné chvíle na zábave’.

Verbá v skupine skúmaných lexikálnych jednotiek vykazujú menšie nezhody v gramatických charakteristikách a kategóriách ako substantíva:

a) nezvratné sloveso oproti zvratnému tvaru nezvratného slovesa (v našom prípade homonymum v slovenčine):

páčiti (slovinčina) ‘škľabiť’; ‘kaziť’; ‘prekrucovať’ ≠ *páčit* (čeština) = *páčiť* (slovenčina) ‘násilne otvárať’ ≠ *páčiť sa* (slovenčina) ‘byť obľúbený’;

b) dokonavý vid slovesa oproti nedokonavému vidu slovesa:

dokonavý vid	nedokonavý vid
<i>ubрати</i> (slovinčina) ‘zlaďiť’; ‘naladiť’; ‘uviesť’; ‘pobrať sa’; ‘vybrať’; ‘zdrapiť’ zastar. ≠ <i>ubrat</i> (čeština) ‘odobrať’; ‘schudnúť’; ‘zúžiť’; ‘pobrať sa’; expr.	<i>ubirati</i> (slovinčina) ‘ladiť’; ‘uberať sa’; ‘vydať sa’ ≠ <i>ubírat</i> (čeština) ‘zúžiť’; ‘odoberať’; ‘chudnúť’; ‘uberať sa’; expr.
<i>kositi</i> (slovinčina) ‘používať ako pokrm’ ≠ <i>kosit</i> (čeština) ‘sekať kosou’; ‘hromadne ničiť’; <i>косить</i> (ruština) ‘kriviť’; ‘škúliť’; ‘kosiť’	<i>pokositi</i> (slovinčina) ‘naobedovať’ ≠ <i>pokosit</i> (čeština) ‘posekať’; ‘hromadne usmrtiť’ expr.

Aj v rámci prídavných mien je možné pozorovať a analyzovať interlingválne homonymá, pričom sa odlišujú flexiami v súvislosti so slovotvornými špecifikami a ortografickými pravidlami súčasných slovanských jazykov; homonymné vzťahy sú súčasne prítomné v komparatívnej adjektív:

konieczny (poľština) ‘nutný, nevyhnutný’ ≠ *konečný* (čeština) = *konečný* (slovenčina) ‘posledný, ohraničený, definitívny’;
krušen (slovinčina) ‘chlebový’ ≠ *krušný* (čeština) = *krušný* (slovenčina) ‘perný’;
odpóveden (slovinčina) ‘vypovedajúci’ ≠ *odpovědný* (čeština) ‘zodpovedný’ ≠ *odpovedný* (slovenčina) (v spojení s podstatným menom hárok);
bleskovit (slovinčina) ‘blýskavý’ ≠ *bleskový* (čeština) ‘vydávajúci intenzívne svetlo’; ‘rýchly ako blesk’;
ostatni (poľština) ‘posledný’; ‘najhorší’ ≠ *ostatní* (čeština) ‘zostávajúci’; ‘iný’; ‘druhý’ (slovenčina);
lepiej (poľština) ‘lepší’ ≠ *ljepše* (bosniančina) = *ljepše* (chorvátčina) = *lenue* (srbčina) ‘krajší’.

Okrajovo nachádzajú medzijazykové homonymá svoju realizáciu v skupine prísloviek (aj v ich komparatívnej forme):

направо (bieloruština) = *napravo* (čeština) = *na prawo* (poľština) = *направо* (ruština) = *napravo* (slovenčina) = *направо*. (ukrajinčina) = *w prawo* (kasubčina) ‘doprava’;
pravo (bosniančina) = *(на) право* (bulharčina) = *pravo* (chorvátčina) = *(на)право* (macedónčina) =

npavo (srbčina) ‘priamo’ ≠ *npavo* (ruština) ‘vari, naozaj’ ≠ *npavo* (bulharčina) ‘spravodlivo’ ≠ *prawo* (poľština) ‘predsa len’; ‘napriek’;

prawie (poľština) ‘takmer, sotva’ ≠ *práve* (slovenčina);

konieczne (poľština) ‘nevyhnutne’ ≠ *konečne* (slovenčina);

slusnie (poľština) ‘správne’ ≠ *slušne* (slovenčina);

боље (ruština) ‘viac’ ≠ *bolje* (chorvátčina) = *боље* (srbčina) ‘lepšie’.

Posledná marginálna vrstva medzijazykových homoným je predstavená zámenami, pretože ich sémantika sa iba zriedkavo odchýlila od pôvodného významu v staroslovanskom jazyku:

nieco (poľština) ‘trochu’ ≠ *něco* (čeština) = *niečo* (slovenčina) ‘niečo’; ‘veľká hodnota’ expr.; ‘trochu’;

я (ruština) ‘ja’ ≠ *я* (bulharčina) ‘jej’;

nic (dolnolužická srbčina) ‘nič’; ‘nie’ ≠ *nic* (poľština) ‘nič’.

V ojedinelých prípadoch zaraďujeme skúmané lexikálne jednotky zároveň k viacerým slovným druhom; vyjadrujú nielen rôzne sémantické vlastnosti, ale aj morfológické a syntaktické funkcie:

a) podstatné meno, príslovka:

chyba (poľština) ‘asi’; ‘iba ak’ ≠ *chyba* (slovenčina) ‘omyl’;

sad (čeština) = *cad* (ruština) ‘záhrada’ ≠ *sad* (poľština) ‘ovocný sad’ ≠ *sad* (slovinčina) = *sad* (dolnolužická srbčina) = *sad* (hornolužická srbčina) ‘ovocie’ ≠ *sad* (bosniančina) = *cad* (srbčina) ‘teraz’;

b) predložka, podstatné meno:

nod (ruština) ‘pod’ ≠ *pod* (chorvátčina) = *nod* (srbčina) ‘pod’; ‘podlaha’

c) podstatné meno, prídavné meno:

dika (chorvátčina) ‘pýcha’; ‘milá’ ≠ *dýka* (čeština) = *dýka* (slovenčina) ‘bodná zbraň’;

wesele (poľština) ‘svadba’ ≠ *veselé* (slovenčina);

blazen (slovinčina) ‘bláznivý’; ‘pomätený’ exp. ‘šialený’ exp. ≠ *blázen* (čeština) ‘duševne chorý človek’; ‘blázon’ exp.

d) spojka, príslovka:

skoro (poľština) ‘ako náhle’; ‘ak, keď’ ≠ *skoro* (slovenčina) = *skoro* (čeština) ‘takmer’;

e) partikula, predložka:

da (ruština) ‘áno’; ‘a’ ≠ *da* (bieloruština) ‘smerom k’

f) zámeno, príslovka:

он (ruština) ‘on’ ≠ *он* (ukrajínčina) ‘tam’ ≠ *on* (poľština) ‘on’; ‘to’.

Vo väčšine prípadov vystupujú v úlohe medzijazykových homoným nie jednotlivé slová, ale všetci predstavitelia zodpovedajúcich slovtvorných hniezd (v našich príkladoch podstatné a prídavné mená):

kruh (chorvátčina) ‘chlieb’ ≠ *kruh* (čeština) = *kruh* (slovenčina) ‘plocha ohraničená kružnicou’ → *kruh* (slovinčina) ‘chlebový’ ≠ *kruhový* (čeština) = *kruhový* (slovenčina) ‘v tvare kruhu’;

hudòba (chorvátčina) ‘zlo, lotroviny’ ≠ *chudoba* (čeština) ‘nedostatok’ → *hudòben* (slovinčina) ‘zlý’ ≠ *chudobný* (slovenčina) = *chudobný* (čeština) ‘nemajúci peniaze’.

Pri porovnávaní viacerých slovanských jazykov je z morfológického hľadiska dôležitý fakt, že napríklad v slovenčine sa prevzaté slová oveľa rýchlejšie ako v poľštine zaraďujú do domácej tvaroslovnej sústavy a tým sa udomácňujú, takže nevzniká osobitný typ nesklonných substantív a adjektív.⁴

⁴ Buffa, F.: K poľsko-slovenským jazykovým vzťahom (na tvaroslovnom a slovtvornom materiáli). In: *Slavica Slovaca*, 1998, roč. 33, č. 2, s. 111.

Berúc do úvahy morfológické vlastnosti medzijazykových homoným výskum dokázal, že pri podstatných menách sa do značnej miery zachováva identita formy v porovnaní s inými slovnými druhmi, pričom substantíva predstavujú väčšinu medzijazykových homoným. Na druhej strane najpočetnejšia skupina medzijazykových homoným s pravidelnými morfológickými rozdielmi predstavujú slovesá, čo vysvetľujeme rozdielnymi slovesnými afixami v slovanských jazykoch.

Interlingválna homonymia nám naznačuje potreby jazykovej praxe, preto získané poznatky o medzijazykových homonymách sú aplikovateľné a nachádzajú praktické využitie vo viacerých sférach aplikovanej jazykovedy.

Literatúra

- Bartáková, J.: K zradnostiam v blízkopríbuzných jazykoch. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. 1998, s. 151-159.
- Buffa, F.: K poľsko-slovenským jazykovým vzťahom (na tvaroslovnom a slovotvornom materiáli). In: Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 109-116.
- Csapák, R.: Medzijazyková homonymia v spisovnej slovenčine a bulharčine ako lexikologický problém. [online]. Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec3/pdf_doc/obsah.pdf, [citované 2. 4. 2014].
- Kollár, D.: Medzijazyková homonymia. In: Studia Academica Slovaca, 1987, roč. 11, s. 229 – 233.
- Leláková, E.: Semantic interconnection of the nouns observed in phrases and combinations. In: EIIC, Žilina: University of Žilina, 2013, s. 334-337.
- Ondruš, Š. – Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN, 1984. 344 s.

Pramene

- Bulharsko-slovenský slovník. Bratislava: SPN, 1977. 928 s.
- False Friends of the Slavist. [online]. Dostupné na internete: http://en.wikibooks.org/wiki/False_Friends_of_the_Slavist [citované 2. 4. 2014].
- Isaković, A.: Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku. Wuppertal: 1993. 497 s.
- Карманный польско-русский словарь. Słownik polsko-rosyjski. Москва, 1960. 472 s.
- Мургоски, З.: Англиско македонски речник. Skorje: 1998. 454 s.
- Николаева, О. М.: Современный русско-белорусский словарь Минск: НАН Белоруси, 2001. 575 с.
- Pretnar, J.: Rusko-slovenski slovar. Ljubljana, 2007. 995 s.
- Русско – белорусский словарь. Москва, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1953. (2 бр.)
- Rusko-slovenský slovník. Bratislava: SPN, 1989. 752 s.
- Srbochorvátско český a česko srbochorvátsky kapesní slovník. Praha: SPN, 1965. 728 s.
- Ukrajinsko-slovenský slovník. Bratislava: SPN, 1960. 491 s.

Morphological Features of Interlingual Homonyms in Contemporary Slavic Languages

Marta Lacková

The paper deals with interlingual homonyms in chosen Slavic languages. The core of the research is focused on their morphological features. At the beginning, the portion of the homonyms within individual word classes is studied (nouns, adjectives and verbs represent the most frequent source of these lexical units). Moreover, they have the ability to find their place across several word classes. Discrepancies in the grammatical categories of number, gender, voice and aspect demonstrate the needs of terminological, teaching and translational practice where it is crucial to realize that it is not possible to take into consideration the grammatical categories which are indicated by the mother tongues but it is necessary to search for their morphological elements in the target language.

JOZEF PAVLOVIČ*

O napätíach pri preklade bohoslužobného textuPAVLOVIČ, J.: On Tensions by the Creation of Liturgical Text. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 155-164 (Bratislava).

The study presents the typology of liturgical text, which is created in tension between the content (topic) components and the language expression as well as in tension with its source in a dead language.

Linguistics. Translation. Divine liturgy of the Byzantine-Slavonic rite. Theological critics. Pneumatology. Exclusive grammatical forms.

Napätie pri tvorbe liturgického textu, ktorý je výslednicou prekladateľského úsilia, vzniká v troch východiskových bodoch. Je to jednak klasický liturgický jazyk pôvodného textu,¹ ďalej jeho doslovný (surový či vecný) preklad a napokon verzia v živom jazyku príslušného spoločenstva používateľov tohto jazyka, pričom sa v primeranej miere zladujú štylistické vlastnosti ústnosti a písomnosti. Napätie spočíva v tom, že výsledný text, ktorý má byť verným prekladom pôvodiny, predsa len vykazuje určité črty metatextu. Spočíva to najmä v aproximácii medzi prostriedkami východiskového a cieľového jazyka, keďže liturgické texty majú všeobecnú petrifikovanú formu v daktorom z mŕtvych jazykov, ale ich prekladový „odtlačok“ je prekódovaný do živého súčasného jazyka. Pri tomto druhu prekladu teda prirodzene vstupuje do procesu hľadania vhodného ekvivalentu aj interpretácia pôvodného výrazu a jej následkom namiesto číreho ekvivalentu výraz opisný, obsahujúci akoby komentár pôvodného, zvyčajne nepreložiteľného výrazu.

Problematika prekladu liturgického textu teda je oveľa zložitejšia ako problematika literárnych textov v medzijazykových vzťahoch na úrovni živých jazykov, hoci aj tu sa naráža na napätie, ktoré spôsobuje predovšetkým tzv. kreolizácia, t. j. prekrývanie dvoch kultúr, zastúpených v prekladanom a prekladovom texte.² Aj pri vnútrojazykovom preklade, ktorý prebieha v rámci jednej národnej kultúry, a teda aj jedného národného jazyka, ako to bolo napr. v prípade textov Jána Hollého v preklade Jána Kostru, musel sa radikálne zmeniť pôvodný jazyk,³ čo spôsobilo napätie medzi rôznymi vývinovými podobami slovenčiny v diachrónno-synchrónnej línii. Ak vezmeme do úvahy, že aj stáročné liturgické texty sú kultúrnym dedičstvom, a teda istým druhom literatúry, ich preklad do národných jazykov je súčasťou procesu medziliterárneho centrizmu.⁴ Kým totiž klasické liturgické jazyky kultúrne zjednocovali rozdielne, často aj bezprostredne nepríbuzné jazyky, živé jazyky ako jazyky cieľové čo do prekladu centralizujú jednotlivé spoločenstvá používateľov živých jazykov na základe sémantických zložiek textu. Pozorujeme tu teda, že ten istý proces globalizácie má dve podoby: na jednej strane podobu vo výraze, čiže forme, na

* Doc. Dr. Jozef Pavlovič, PhD., Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, Priemyselná 4, 918 43 Trnava.

¹ Ktorý je takto určený cirkevnou autoritou.

² Porov. Popovič, Anton: Teória umeleckého prekladu. Bratislava : Tatran, 1975, s. 187 a n.

³ Ibid., s. 207.

⁴ Ďurišin, Dionýz a kol.: Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr. České Budějovice : Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998, s. 8-9.

druhej strane podobu významu, čiže obsahu. František Miko⁵ tu hovorí o jazykových a tematických prvkoch, ktoré sú smerodajné pri charakteristike jazykových štýlov ako štýlémý. Obidve tieto zložky, vytvárajúce svoje štruktúry (výrazovú a významovú), pôsobia tak, že nech ktorákoľvek z nich je dominantná, jej náprotivok v druhej zložke vyvoláva napätie. Nejde tu len o samy starodávne, niekoľko stáročí jestvujúce texty a ich translatologicky primerané jazykové verzie. Napätie spočíva aj v teologickej reflexii obsahových zložiek v týchto textoch, ktorá v priebehu dejín mohla dobovo zastrieť určitú semiotickú skutočnosť, prípadne sa zmenila, a to pod vplyvom rozmanitých okolností, ako bolo napr. vyrovnávanie sa s heretickými či schizmatickými tendenciami, interkonfesionálne a intrakonfesionálne spory atď., odhliadnuc od prirodzeného vývinu teológie ako vedeckej disciplíny. Od Druhého vatikánskeho koncilu sa v cirkvách latinského obradu stali reálnymi alebo potenciálnymi liturgickými jazykmi prakticky všetky živé jazyky, ktorých používatelia patria do Rímskokatolíckej cirkvi. R. 1979 ich bolo 342, pričom v daktorých prípadoch išlo o dialekty. Okrem toho boli pripustené aj umelé jazyky, ako je napr. esperanto.⁶ Cieľom Kongregácie pre bohoslužbu a sviatosti⁷ však je, aby liturgickým jazykom bola jeho integrovaná forma, v prípade slovenčiny ako národného jazyka by teda išlo o súčasný spisovný jazyk, vylúčiac substandard a dialekty. Podobné podmienky platia aj pre východné cirkvi, konkrétne v Čechách a na Slovensku pre byzantsko-slovanskú vetvu, pokiaľ ide o preklady z cirkevnej slovančiny do živých jazykov, pričom tu do úvahy pripadá čeština, slovenčina a rusínčina.⁸ V prostredí únie, ako aj v pravosláví sa pri preklade – aj keď s rozdielnym jeho pragmatickým zameraním⁹ – uplatňuje aktuálna spisovná norma. Cirkevná slovančina vznikla na podloží staroslovienského jazyka v 10. storočí po rozpade praslovančiny a vyvíjala sa v súvislosti so živými slovanskými jazykmi, najmä východnými a južnými. Určitú jednotu v nej zabezpečoval jednak konzervatívny príklon k starosloviencine, čo do jazykovej štruktúry, najmä v oblasti starobylej slovnej zásoby, ale čiastočne aj v gramatickej významovo-výrazovej rovine. Okrem toho tu pôsobil aj silný ideový vplyv používateľov tohto jazyka, ktorým je byzantsko-slovanské kultúrne podložie a pravoslávie ako väčšinové náboženstvo v prostredí východných a južných slovanských jazykov. Osobitosťou cirkevnej slovančiny je rečová realizácia vo viacerých redakciách, pričom v hovorenej podobe jednotlivé redakcie – na rozdiel od písanej formy – preberali charakteristické prvky zvukových systémov bezprostredného kontaktového rečového prostredia. V slovenskom prostredí sa centrálny jazykový vývin uberal v línii väčšinovej latinskej cirkvi, v písomnostiach sa uplatňovala latinčina, neskôr slovakizovaná čeština, prípadne bohemizovaná slovenčina, čiastočne nemčina, ale postupne aj maďarčina. Cirkevná slovančina v okrajových oblastiach východného Slovenska sa držala v prostredí byzantsko-slovanského obradu. Napriek tomu možno zaznamenať jej vplyv na slovnú zásobu dnešnej slovenčiny ako celku. Evidentný je na početných cirkevno-slovanských, ktoré sú jedinečnými semiotickými signálmi východnej kresťanskej kultúry, ako napr. *ikona, ikonostas, pláštenica, ahnec, litija, panychída, felón, epitrachil* atď. Jedinečnosť a nenahradiťelnosť uvedeného typu sa väčšinou zosilnila transferom oblasti používania, ktorá sa z cirkevnej oblasti rozšírila napr. na architektúru a podobne. Daktoré cirkevno-slovanské sa identifikujú so slovami od pôvodu slovanskými, pričom sa odlišujú v rozdielnej semióze, čo má dosah

⁵ Miko, František: Text a štýl. Bratislava : Smena, 1970, s. 112.

⁶ Porov. Haunerland, Winfried: Liturgiesprache. In: Kasper, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 989.

⁷ Posledná, v poradí piata inštrukcia o preklade bohoslužobných textov, je z r. 2001 a v nemčine má názov *Der Gebrauch der Volkssprachen bei der Herausgabe der Bücher der römischen Liturgie*.

⁸ Národnostné menšiny v tomto obrade používajú texty preložené v domovských prostrediach, kde ich jazyk je dominantný. Platí to najmä o ukrajinčine.

⁹ Kým únia uprednostňuje v bohoslužbách fungovanie slovenčiny, v pravoslávnej cirkvi má slovenčina skôr pomocnú katecheticko-výchovnú a popularizačnú funkciu, centrálnym bohoslužobným jazykom naďalej zostáva cirkevno-slovanský jazyk.

na konečnú ustálenosť semém a ich distribúciu. Tak napr. lexémou *čása* sa v oblasti ortodoxie primárne pomenúva bohoslužobná nádoba, v západnom prostredí sa cíti v tejto pomenovávajúcej funkcii ako knižné a vo vecnej rovine sa navyše vzťahuje aj na vzácnejší umelecky zdobený ne-liturgický pohár, ale vstupuje ešte aj do polysémického vzťahu so semémou „lôžko kvetu“ v botanickej terminológii. Niektoré cirkevnoslavizmy sa však v prostredí spisovnej slovenčiny uplatňujú len ako lexikálne citáty, v bežnej reči ich – ako menej signifikantné – vytláčajú slovenské výrazy vzniknuté na latinskej kultúrnej báze. Takým je napr. pomenovanie *kňaz*, *kostol*, *zvon*, *miništrant*, *manželstvo*. Cirkevná slovančina má v niektorých prípadoch bohatšiu paradigm. Napríklad k pomenovaniu *jepiskop* sa viaže *archijerej* a *vladyka*. Výraz *jepiskop* sa však neuplatňuje v slovenčine ani ako synonymum, keďže korešponduje so zvukovo príbuzným *biskup*. Podobne je to pri paralele *isповid' / spoved', pokajanie / pokánie* atď. Výraz *sviatosť* má distribučný komplement vo výrazoch *tajna*, *tajina*, je možné, že tento stav podporuje jestvovanie toponyma *Tajna* (dnes *Tajná*).¹⁰ Výnimočný je prípad tzv. zradných slov, ktorých významová diskrepancia spočíva v odlišných mimojazykových skutočnostiach, ako je to napr. pri slove *oltár* (Východ: celá svätyňa, Západ: menza, stôl). Prvky slovnej zásoby cirkevnej slovančiny sú v pomere k slovenčine relatívne priesačné, relatívne ľahko zmapovateľné, a to napriek spomenutým interferenčným javom. Oveľa zložitejšia je oblasť gramatiky. V morfológii súčasných jazykov badať celkový trend zjednodušovať. Doktoré tvary (napr. pri slovesách činné prídastie alebo antepreteritum) sa vnímajú ako „nemoderné“. Platí to aj o skladbe, najmä v oblasti štylizračného konštruovania „hladkých“ funkčných výrazov, pričom sa výrazne odstraňuje redundancia, typická pre konštrukcie v cirkevnej slovančine. Je teda prirodzené, že moderný slovenský preklad archaického cirkevnoslovanského textu, so zreteľom na jeho zrozumiteľnosť, komunikatívnu prístupnosť až „prítulnosť“, ale zároveň aj vznešenosť, bude vykazovať značne odlišné štruktúrojazykové charakteristiky ako východiskový text. Vzniká otázka, ako vôbec prekladať, aby sa tematické zložky textu (jeho pôvodná nemeniteľná informačná hodnota) zachovali v modernom jazyku. Naporúdzí nám je tu istotne teológia, pričom ideálne by bolo, keby prekladateľ bol v jednej osobe teológ aj filológ. Teológia odobrí skutočnosť, že prekladateľ nebol „korektný“, keď napr. v šiestej prosbe veľkej ekténie nevladol do slovenského prekladu prosbu za imperátora alebo kráľa, keďže v našej krajine sa už dávno zmenili staré politické pomery. Aj v prosbe za *vojenstvo* sa pozmenil pohľad dávnej byzantskej hrdosti na armádu, takže dnes by priama zmienka o nej vyznela skôr militantne, a preto modlitba „za tých... čo ochraňujú našu krajinu“ je vecne, ale aj spoločensky primeraná. V pôvodnom texte však nemáme len presahy navyše, ale aj miesta, v ktorých dačo chýba. Tak prosba za *plaviacich sa* (po mori) a *cestujúcich* (pozemne) sa zredukovala na výraz *za cestujúcich*, keďže beztak tu chýba letecké cestovanie, hoci v istom zmysle plavenie je aj let lietadla vzduchom. Teologická kritika textu sa sústreďuje najmä na závažné dogmatické miesta a na to, aby celkový duch textu zodpovedal duchovnosti, ktorej nositeľkou je príslušná miestna cirkev určitej obradovej skupiny. Prakticky to možno ukázať na slovenskom texte východnej liturgie pre gréckokatolícku cirkev, ktorý po jeho uverejnení a zavedení do praxe vyvolal diskusie najprv o jazykovej stránke, neskôr však naň reagovali aj teológovia. Ako sa ešte ukáže, v teologickej diskusii jazyková stránka prekladu vyznela ako nedostačujúco porozumená.

O texte prekladu liturgie Jána Zlatoústeho¹¹ z cirkevnej slovančiny do súčasnej spisovnej slovenčiny z r. 1998 prebehla diskusia najprv na stránkach časopisu *Slavica Slovaca*. Hoci sa

¹⁰ Porov. Hladký, Juraj – Pavlovič, Jozef – Pavlovičová, Kristína – Závodný, Andrej: Cyrilo-metodské replikácie byzantsko-slovanskej kultúry v interpretácii. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 51; Pavlovič, Jozef: Byzantsko-slovanské artefakty postcyrilometodského Slovenska. In: Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr. Ed. D. Ďurišin. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1998, s. 85-86.

¹¹ Z praktických príčin používam skrátený názov, používaný v bežnej hovorenej reči. Plné znenie pozri v zozname literatúry.

niesla predovšetkým vo filologickom duchu, nechýbala v nej ani interdisciplinárnosť, t. j. presah do teológie. Text bol prijatý pozitívne ako preklad z viacerých hľadísk prevratný.¹²

Medzičasom sa text spomínanej liturgie dobre vžil v praktickom bohoslužobnom živote gréckokatolíkov, a to aj preto, že išlo o text schválený v Ríme. Inteligibilita veci – podľa Augustína Aurélia – však nevidí v cirkevnom schválení príčinu blokovať ďalšiu diskusiu, ale je otvorená vývinovo prínosnému rozvoju, a tak aj kritike. V tomto duchu sa prezentuje aj monografia W. Bugela z r. 2001,¹³ pričom vo filologicko-teologickej polarite dominuje teologický aspekt. Isteže ide o kompetencie vedeckej disciplíny „svojho práva“, predsa však treba uviesť, že v tejto práci sa necituje ani jeden z diskusných článkov, dostupných do roku jej vydania. Autor teológ pritom paradoxne väčšinou komentuje čisto jazykovú stránku prekladu.¹⁴ Podobne v štúdií M. Glevaňáka,¹⁵ ktorá sa nesie v teologickej dikcii, komentujú sa v dotyku s epiklézou najmä jazykové javy, pričom daktoré prvky v stvárnení prekladaného textu sa hodnotia ako jazykové chyby.¹⁶

Pokiaľ ide o jazykové chyby v slovenskom preklade (v komentároch nazývanom verzia z r. 1998), ich výskyt nemožno poprieť. Ukazuje sa však, že sú skôr technického rázu, a tak nemajú významný teologický dosah, keďže nenarušujú sémantickú celistvosť výpovede. Tak na s. 9 vo výraze „*svätý chlieb, čiže baránok*“, ktorý je v nákrese schémy diskosu, mal zostať cirkevno-slavizmus *ahnec*, lebo ten sa používa ako termín na vyrezanú kvadratickú časť z prvej prosfory; výraz *baránok* sa sem dostal ako výsledok kontaminácie pomenovania konkrétneho predmetu a starozákonného symbolu, ktorý zase bol vznikol metaforizáciou obetného zvieraťa. Podobné riešenie sa žiada aj v spojení *svätý baránok* v rubrike na s. 69, na tomto mieste však atribút oslabuje terminologickosť rozvíjaného substantíva. Na s. 11 pri rezaní štvrtej a piatej prosfory je v zátvorkovej rubrike spojenie v *rehoľných domoch*. V striktnom zmysle by tu malo byť adjektívum v tvare *mníšskych*, keďže Východ nepozná rehole; neplatí to však o únii. Tu, naopak, sa mníšstvo transformovalo do reholí. Na s. 20 je *služobníčku* namiesto *služobnícky*. Táto chyba sa opakuje v genitívnom tvare aj na s. 33 – *služobníčky* a dva razy na s. 34, ako aj v prepustení za zosnutých na s. 86. Ide tu zrejme o vplyv východoslovenského nárečového povedomia prepisovateľa textu; toto nárečie nemá kvantitu. Na s. 24 mal byť výraz *pri čom* v rubrike pre diakona napísaný dovedna: *pričom*. Na s. 54 za rubrikovým výrazom *pozdvihnúc diskos i čašu* chýba čiarka. Čiarkami malo byť oddelené aj spojenie s doplnkom *ukazujúc na sväté dary* vo vete *Potom diakon, ukazujúc na sväté dary, hovorí* na s. 55. Na s. 68 chýba čiarka v asyndeticky priradenom súvetí: *Potom sa kňaz skloní, vezme do oboch rúk svätú čašu...*¹⁷ Uvedené chyby sa ľahko môžu odstrániť v ďal-

¹² Porov. Škoviera, Andrej: : Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu. In: Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, č. 2, s. 137.

¹³ Preklad z r. 1998 sa hodnotí v kapitole 3.4 v rozsahu 10 strán.

¹⁴ Na tomto mieste možno vysvetliť, prečo reakcia na Bugelovu knihu prichádza v takom veľkom časovom odstupe. Po personálnych zmenách, najmä pokiaľ ide o členov liturgickej komisie, patrilo sa počkať na stanoviská tých, ktorí na seba prevzali zodpovednosť za fungovanie aktuálnych liturgických textov, ako aj za ďalšie preklady, keďže text liturgie Jána Zlatoústeho je len malý zlomok cele sústavy textov východnej cirkvi. Ako taký však je dobrým východiskom pre ďalšie preklady čo do terminológie i celkového stvárnenia textu ako určitej syntézy na jazykovej i teologickej úrovni.

¹⁵ Glevaňák, Michal: Pneumatologické prvky v súčasných slovenských prekladoch byzantskej liturgie sv. Jána Zlatoústeho : Pokus o hodnotenie. In: Východná katolícka teológia v premenách časov. Ed. J. Kyselica. Košice : Dobrá kniha v Trnave, 2004, s. 227-248.

¹⁶ Porov. výrazy *lingvistická chyba* a *chyba* na s. 240.

¹⁷ V súvislosti s uvedenými chybami technického rázu sa žiada uviesť, že členovia liturgickej komisie – A. Škoviera ich vymenúva v c. d. v poznámke 52 na s. 144 – boli vo väčšine prípadov vymenovaní čisto formálne do počtu, bez akejkoľvek skúsenosti s prácou na texte a bez náležitého filologického štúdia. Autor tohto článku prinášal na zasadnutia časti prekladu písané rukou. Počítač nebol k dispozícii. Úlohou jedného z členov bolo prepísať ich (na súkromnom počítači), ostatní participovali na práci skôr organizačne (miesto zasadnutia, občerstvenie atď.). Napriek tomu možno konštatovať, že členovia komisie s úctou a vážnosťou čítali a schvaľovali preložené časti, hoci ich komentáre boli často skôr brzdo celej práce. Išlo najmä o autocenzúru v konfrontácii s vedením vtedajšej diecézy, ako aj so zvykmi (deformácie, skraco-

ších vydaniach bohoslužobných kníh. Tu treba uviesť, že v kritických komentároch sa neuvádza ani jedna z nich. Kritika je zameraná skôr na relácie medzi textom vo východiskovom cirkevno-slovanskom jazyku a textom v cieľovom slovenskom jazyku, porovnávajúc adekvátnosť ekvivalentov z lexikálnej, slovotvornej a morfologickej stránky so zreteľom na teologický obsah.

Hodnotová úroveň z tohto hľadiska zrejme podľa W. Bugela nedosahuje požadovanú výšku, keďže uvedenú verziu pokladá iba za „skutečný pokus o preklad“ (s. 76). Po tomto konštatovaní nasleduje výpočet jazykových javov – „zjednodušení“ –, pričom dikcia tohto výpočtu opatrnícky zostáva len akoby na úrovni hodnotiacich postrehov; explicitne sa teda nič nekritizuje, javy sa iba evidujú, takže čitateľ si sám má urobiť záver napr. z konštatovania „téměř zcela vymizelo použití přechodníků“. Tu možno uviesť, že distribúcia prechodníkov sa riadila najmä tým, či je tvar v pásme rubriky alebo v pásme hlasných modlitieb. Úlohou tvaru prechodníka je kondenzovať dva alebo viaceré predikačné akty v polopredikatívnych konštrukciách. Táto jeho úloha sa spája so stylistickým príklonom k náučnému, príp. administratívne štýlu, čo nie je na škodu, pokiaľ ide o inštruktážne časti textu. Tu sa priam vyžaduje úspornosť. So zreteľom na pomerne rýchle plynutie hovoreného textu však prechodník môže komplikovať percepciu, preto v takýchto častiach sa mu treba skôr vyhýbať. Ťažko teda určiť, aká je miera jeho využitia v posudzovanom texte. Či vymizol alebo nie, ukazuje sa v nasledujúcich dokladoch (číslo v zátvorke označuje stranu): *vchádzajú do svätyne hovoriac* (5), *pokloniac sa... hovorí* (5), *podíde... držiak... stichár* (5), *hlavou sa mu ukloniac, hovorí* (5), *obleka sa... modliac sa* takto (6), *pobožkajúc orár položí si ho na ľavé plece* (6), *žehná ho, hovoriac* (6), *sa oblečie hovoriac* (6), *oblečie si ho hovoriac* (6), *opášuc sa hovorí* (6), *pobozká, hovoriac* takto (7), *si umyjú ruky, hovoriac* (7), *režúc hovorí* (8), *hovorí, držiak... orár* (8), *vyjme... hovoriac* (8), *preboddávajúc* pokijou... hovorí (8), *berúc víno... hovorí* (9), *vyjme časťku hovoriac* (11; dvakrát), *rozloží ju... hovoriac* (12), *prikryje ňou... hovoriac* (12, 13), *prikryvajúc* obidvoje hovorí (13), *vykoná prepusťenie, hovoriac* (14), *hovoriac v duchu* (14), *potichu sa modliac* hovoria (14), *žehnajúc ho hovorí* (15), *potichu sa modliac* (15), *všetkých svätých spomínajúc* (20, 22 dvakrát), *stojac pred svätou trápézou* (23), *kráčajúc* hovorí (26), *držiak orár prstami* (29), *hovoriac... Päťdesiaty žalm* (39), *prichádzam... sklánajúc sa* (41), *stojac... hovoria* (41), *položí ho... hovoriac* (42), *prikryje... hovoriac* (43), *okiadza... hovoriac* (43), *pokloniac sa... odchádza* (45), *svätých spomínajúc* (47), *sa... pokloní hovoriac* (48), *odkladá ho... hovoriac* (49), *vezmúc do rúk ripidu* (51), *držiak orár... hovorí* (53), *pripomínajúc si toto spasiteľné prikázanie* (53), *prekríži ruky, pozdvihnúc* (54), *ukazujúc... hovorí* (55), *vyprosiac si jednotu vo viere* (61), *skloniac hlavu* (67), *prijíma z nej... hovoriac* (68), *okiadza, hovoriac potichu* (70), *vyprosiac si celý deň* (71), *stojí... držiak svoj orár* (73), *zoblieka si... hovoriac* (76), *odloží... hovoriac* (76), *poklonia sa a dobrorečiac Bohu* (76), *sediac na osliatku* (81).

Ako vidieť z dokladov, až úplná excerpícia prechodníkov môže ukázať mieru ich použitia a istú štatistickú predstavu pri vyjadrovaní „technicky“ poňatého deja, t. j. deja v rubrikách, ktoré majú inštrukčnú informačnú hodnotu podobne ako režisérske poznámky v dramatických textoch.¹⁸ Štatistické metódy v stylistike odкрývajú určité zákonitosti v používaní jazykových jednotiek pri odstupňovaní textu na pásma rozprávača (tu rubriky) a postáv (tu liturgov a veriacich). Podľa pomerne vysokého počtu uvedených vyexcerpovaných prípadov však možno skôr konštatovať, že v rubricisticky ladených textoch je prechodník veľmi častý – teda pravý opak toho, čo tvrdí W. Bugel. Konštrukcie s prechodníkom, zvyčajne polovetné, v živej reči ustupujú,¹⁹ preto ich výskyt

vanie, latinizácia atď.) svojej cirkvi. Ako príklad na typický zásah do jazykovej stránky prekladu možno uviesť bizarný návrh odstrániť z textu slovo *vesmír*, ktoré údajne vymysleli Rusi pri vyslaní Tereškovej do vesmíru...

¹⁸ Porov. Pavlovič, Jozef: Dramatickosť v liturgike a teatrológii. In: Inštorisová, Dagmar a kol.: Divadlo – interaktivita, inscenovanosť, diskurz. Nitra : Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 374.

¹⁹ Kačala, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok : Formát, 1998, s. 49.

v texte liturgie je citeľný v oblasti komunikatívnych funkcií pokynu a návodu, ktoré charakterizujú odborné vyjadrovanie, prípadne operatívny subvariant základného variantu hovorového štýlu.²⁰

S prechodníkom sa v istom zmysle zvukovo, ale aj funkčne zblízuje činné prídastie prítomné. Kým prechodník kondenzuje text, prídastie vyjadruje súčasnosť dejov. Jeho charakteristickou vlastnosťou je, že sa substantivizuje, prípadne adjektivizuje, a tak vystupuje v skloňovaných podobách. V texte je 33 ráz: *prechádzajúcu* (10, 11), *milujúci* (11, 12, 59), *slúžiaci* (15, 48), *cestujúcich* (19, 58), *trpiacich* (19, 58), *dúfajúcich* (22), *slúžiacich* (31), *posluhujúcich* (31, 64 dvakrát), *veriaci* (36, 37, 69), *prisluhujúci* (42), *zostávajúce* (46, 61, 65, 69), *prijímajúcim* (55), *veriacich* (58), *cestujúcimi* (63), *prijímajúcich* (65), *prijímajúci* (69), *dúfajúcich* (73), *nasledujúcu* (73), *nasledujúce* (76). Pravda, kým v cirkevnej slovančine sa väčšmi cíti ich dejovosť, dynamickosť, v slovenčine slovnodruhovo prechádzajú k pomenovaniam statických príznakov a substancií.

V jednej štúdií ťažko reagovať na všetky jednotlivosti kapitoly knihy z priestorových príčin. Nie je to ani cieľom tejto štúdie. Skôr ide o dotvorenie celkového obrazu prekladu, ktorý sa v Bugelovom podaní vykresľuje skôr negatívne. Najviac poznámok autor venuje výberu jednotlivých ekvivalentov za cirkevnoslovanské lexémy či už na úrovni slova alebo slovného spojenia. Tu je, isteže, pre prekladateľa najviac náročná situácia, v ktorej má z viacerých možností vytiahnuť ten najvhodnejší „tón“. Zámerne tu aludujem na hudbu a zvuk. Pri výbere spomedzi viacerých slovenských výrazov totiž veľmi často padla voľba na taký, ktorý zvukovo aludoval či korešpondoval s cirkevnoslovanským pomenovaním. Oba tieto jazyky sú slovanské a ich bytostné spojenie v tradícii slovenskej kultúry možno vyjadriť aj takýmto príklonom, pravda, ak je to bez ujmy v sémantike. Okrem toho cirkevnoslovizmy sú regulárnou súčasťou slovenčiny, hoci ich existencia je zviazaná s menšinovým územím. Navyše zákaz väčšinovej cirkvi za socializmu a celkové ateizačné tendencie neumožňovali excerpovať pre kartotéku Jazykovedného ústavu L. Štúra primerané množstvo náboženských textov, aby sa doložilo, že cirkevnoslovizmy v istom prostredí žijú ako svojbytné pomenovania alebo aspoň ako lexikálne citáty. Na tieto ciele sú vhodné aj popularizačné pravoslávne časopisy a články v príležitostných zborníkoch, ktoré vychádzali v slovenčine, ale živo uplatňovali svoj kultúrohistorický fond subkultúry. Nemožno teda očakávať, že Synonymický slovník slovenčiny by mal obsahovať výraz *vладыка* – a to nie len z frekvenčného hľadiska, ale ani z jeho lexikografického zamerania. Pokiaľ ide o frekvenčné hľadisko, v slovníkoch stredného typu sa robí výber lexém. Bugelova argumentácia (s. 77) na základe tohto slovníka mala však ísť celkom iným smerom, keďže dominantou (možného) synonymického radu by mala byť lexéma *biskup*. Iná vec je, že sa k nej dostali synonymá *kostrč* a *trtáč*,²¹ keďže dosiahli frekvenčné „kvórum“ na rozdiel od slova *vладыка*. Zámenu výrazu *vладыка* za *vládca* zasa umožňuje kontext, z ktorého vidieť, či sa pomenúva kňaz alebo biskup, teda ľudská osoba, alebo Boh. Aj pri najvyššej miere rešpektu voči teológii sa vidí nepochopiteľný návrh zameniť ušľachtilo znejúci výraz *mnoho ráz* za *nespočetnekrát*. Podobne je neprijateľné zachovávať inverzný slovosled z predlohy, v živom jazyku zhodný atribút pravidelne vystupuje v antepozícii.²² Za subjektívne pochybenie treba pokladať návrh zameniť tvar imperatívu *naplň* výrazom *dovrš*, a to aj preto, že v slovenčine takýto tvar má podobu *dovrš*. Ani výraz *teplota* nemožno nahradiť nesystémovým slovom *vriatok*. Pokiaľ ide o stupeň zahriatia tejto vody, v praxi nikdy nejde o vriacu vodu, t. j. v bode varu; je horúca a prináša sa v nádobe, ktorej názov je homonymný s obsahom, t. j. *teplota*. To napokon rozhodlo aj o voľbe uvedeného výrazu. Viaceré navrhované riešenia neobsahujú logickú príčinu na zmenu, čo je na škodu veci pri zlepšovaní prekladu. Očakávala by sa tu, prirodzene, teologicky podložená

²⁰ Pavlovič, Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, s. 78.

²¹ Synonymický slovník slovenčiny. Hl. red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 45 a 212.

²² Porov. Bugel, Walerian: Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, s. 78, 83 a i.

argumentácia. Napr. tvar *rozlom*, vyjadrujúci pokyn diakona kňazovi na rozlomenie ahneca na štyri časti, autor navrhuje (s. 83) nahradiť tvarom *rozkúskuj* alebo *rozdel' na kúsky*. Tentoraz bez teologickej argumentácie. Sloveso *rozlomiť* je tu v konotácii s biblickým výrazom *lámanie chleba*. Ak by tu však ani nebola takáto vhodne aplikovaná konotácia, ťažko tu použiť predponové sloveso *rozkúskovať*, a to už ani preto nie, že slovenské *kus*, *kúsok* sa na rozdiel od češtiny nespájajú s etymónom v slovese *kousat*; *kúsať* sa používa iba ako subštandardná výpožička. Etymón pomenovaní *kus*, *kúsok*, *kúskovať* sa nerealizuje ani v cirkevnej slovančine, hoci v ďalších derivátoch sa slovo-tvorná paradigma naplňa.²³ Výraz *nikdy ho neubúda* by takisto nebolo vhodné zameniť za neobratné *nikdy sa nespotrebováva*; ak už je nevyhnutná táto zmena, potom treba použiť *nespotrebuje*. Teologický moment údajného smerovania k filiokvizmu sa zrači v porovnaní nezvratného slovesa *vziať* so zvrtným *vziať si* (s. 82). Odhliadnuc od toho, že autor ho nazýva „zvrtné zámeno“, treba uviesť, že podoby slovies nemožno zamieňať. Pochybne znie údajná teologická argumentácia, že v prípade *vziať si* sa výhradne prenáša iniciatíva na agensa deja (tu Krista) a pri *vziať* nie. Je to skôr naopak, lebo v oboch prípadoch je síce subjekt zároveň agensom a obidve vyjadrenia majú v podstate rovnakú gramatickú a sémantickú štruktúru, aj lexikálne presupozície obidvoch podôb sú rovnaké: *vziať* i *vziať si* má presupozíciu, že niečo je v ponuke, v možnosti. Špecifikum tohto výrazu nespočíva ani tak v tom, či niekto *vzal telo* (externá rovina) alebo *vzal telo sebe* (interná rovina), ale v tom, že žiadna počatá osoba si sama nedáva život ani si vedome neberie z tela matky tkanivo pre svoje telo, teda je tu odkaz na inkarnáciu ako výnimočnú teologickú skutočnosť. Práve preto sa tu vyžaduje zvrtná podoba nezvratného slovesa.²⁴

Pri preklade určitých pasáží, ktoré sú spoločné s latinskou cirkvou, sa uplatňovala zásada konfesionálnej jednoty. Texty, ako je *Nicejsko-carihradské vyznanie viery*, sa potom prebrali z latinského misála, čo možno najvernejšie. Predlohami väčšinovej cirkvi sa riadila aj formulácia alúzií a parafráz. To isté platí o citátoch zo Svätého písma. K dispozícii bol text používaný v latinskej cirkvi. Komparatistický prístup pri prekladaní je správny. Pri tvorbe textov by mal vzniknúť dialóg a spolupráca medzi cirkvami. Predovšetkým však by sa mala prekonať historická bariéra katolíkov s pravoslávnyimi, ktorú spôsobila únia. Obe tieto cirkvi používajú prakticky rovnaké texty až na daktoré odchýlky, ako sú zmienky o pápežovi, filioque atď. Na samom texte totiž našťastie nevidieť, aká je skutočná prax gréckokatolíckej cirkvi. Napr. nepoužíva sa tu obrad zeónu, ktorý je neslovnou ikonickou formou epiklézy (pravoslávni pijú krv Živého, preto obsah čaše sa zeónom nahreje). V tomto kontexte sa z hľadiska medziliturgickej komunikácie žiada uviesť, že mnohé poznámky kritikov prekladu verzie 1998 sa spájajú s požiadavkou rešpektovať ekumenické hľadisko voči pravoslávnyim. Je to ekleziálne nesprávne, lebo s pravoslávnu cirkvou, ktorú katolíci sami pokladajú za sesterskú, prirodzene nemožno tvoriť hnutie za zjednotenie. Pokiaľ ide o odstránenie latinizmov a návrat k pôvodnej charizme gréckokatolíckej cirkvi, je to subjektívny proces. To, aby prebehol nielen v prevrátení „kabáta“ (t. j. vonkajších znakov, ako sú kňazské rúcha, nosenie východných insígnií a briad), ale aj vnútorne (úplná obnova pravoslávnosti), si vyžaduje určitý čas, zmenu zmýšľania a azda aj prirodzené vymretie generácie nositeľov agresívneho uniaticizmu. Určite sa to nestane na základe rôznych inštrukcií a nariadení vis maior.

Určitú formu napätia v liturgickom texte predstavuje teologické podložie jeho sémantiky. Preto pri jeho charakteristike treba venovať pozornosť štylizáčnej odlahčenosti, neobdornému a neterminologickému vzletu, ľahkosti a lahodnosti textu. Napr. výrazy *premeniť*, *premenenie* nahradil Tridentský koncil dogmaticky vhodnejšími výrazmi *prepodstatniť*, *prepodstatnenie*, no napriek tomu sa v bežnej komunikácii veriacich, ale ani v bohoslužobných textoch táto zmena neuplatňuje,

²³ Porov. Rejzek, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice : LEDA, 2001, s. 323.

²⁴ Porov. podrobnejšie Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava : Vyd. SAV, 1966, s. 376.

aby sa text zbytočne nezaťažil zvedčenosťou a bez komentára ťažšie pochopiteľnými odbornými termínmi. Nie je ničím výnimočným, že bohoslužobný text sa nebráni ani štylizáčnej variabilite, ktorú umožňuje synonymia. Striedanie vyvoláva rytmus a pohyb, takže text pôsobí ako živý komunikát živých, nie ako chladná nomenklatúra, preto synonymia sa uplatňuje aj v cirkevnoslovanskej predlohe. Na druhej strane preklad bohoslužobného textu nemôže byť svojvoľnou štylizáčnou hrou, ale naozaj musí sa vyrovnávať s napätím teologicky zadefinovaných skutočností, ktoré overila tradícia. V tom sa zrejme podstatne odlišuje bohoslužobný text od voľnej autorskej tvorby. Dlhodobý sa diskutuje o epikléze, ktorá je vo východných byzantských liturgiách umiestnená za slovami ustanovenia. Epikléza v štruktúre modlitbového textu dnes už nie je len záležitosťou teológie, ale aj štylistickej jazykovej teórie, keďže predstavuje určitú ustálenú formu s osobitnou gramatickou a sémantickou štruktúrou, pričom predstavuje ústredný stupeň obidvoch štruktúr.²⁵ Z pohľadu teológie jej venuje pozornosť autor M. Glevaňák, pričom ju pertraktuje ako záležitosť pneumatológie.²⁶ Rozsiahlu stať o nej celú vybudoval prakticky na jedinom výraze; ide o cirkevnoslovanský tvar *пρεложивъ*²⁷ a jeho slovenské paralely v rôznych prekladoch. Najskôr treba uviesť textologickú poznámku. Informačným centrom textu epiklézy nie je tento výraz, ale – ako to určuje linearita textu – obsah vyzývania Ducha Svätého obsahujú dve za sebou nasledujúce prosby, ktoré sú komunikatívnymi funkciami dvoch za sebou nasledujúcich imperatívov (v dvoch vetách): *zošli a učiň*. Explicitnosť uvedenej komunikatívnej funkcie vyjadrujú slovesá *vzývame, prosíme a úpenlivo ťa žiadame*. Obsah prosby *zošli a učiň* je rozložený, lebo sa týka svätého chleba a obsahu čaše, ale je jasne čitateľný. Tento obsah výpovede je epiklézou. Zvyčajne je ona vyjadrená tvarom imperatívu aj v západných bohoslužobných textoch. Výraz *пρεложивъ* je jej pokračovaním, lenže sumarizujúcim. V preklade dostal tento sumarizujúci segment (požehnanie obidvoch zložiek) takisto tvar imperatívu *premeň ich*, hoci v cirkevnoslovanskej pôvodine tu už nie je imperatív, a teda podstatná aktualizácia epiklézy, ale vníma sa skôr len ako vysvetľujúci vetný útvar. M. Glevaňák to komentuje ako nepresnosť a lingvistickú chybu.²⁸ Nie je naším cieľom potvrdiť jeho domnienku, že chyba sa do textu vlúdila prostredníctvom posudku R. Tafta, ktorý bol napísaný v angličtine. V navrhovanom texte skutočne bol tvar prechodníka *premeni ac ich*. Lenže aj prechodník vyjadruje dej, a tak otázka, „prečo v tej istej modlitbe má byť dvakrát obsiahnutá prosba o premenenie“,²⁹ je irelevantná. Schéma „*zošli – učiň – premeň*“ alebo „*zošli – učiň – premeni ac*“ sa odlišuje len v tom, že v druhom prípade sa posledný dej vyjadruje polopredikáciou. Jadro tohto problému však tkvie niekde úplne inde. Na jeho odkrytie sa musíme znova vrátiť k prameňu, t. j. k cirkevnoslovanskému tvaru. Kritici prekladu W. Bugel (s. 79) a M. Glevaňák (s. 240) identifikujú tento tvar ako prechodník. Je to nesprávne určenie. Tvar *пρεложивъ* je činné prídavné meno minulého času, ktoré bolo známe už v staroslovienčine. Tvorilo sa v prípadoch, keď sa neurčitkový kmeň končil na samohlásku.³⁰ Tento tvar sa nepredpokladá v praslovanskom stave, jeho výskyt v staroslovienčine sa zisťuje v mladšom vývinovom štádiu,³¹ čo mu predurčilo pretrvanie aj v cirkevnoslovanskom jazyku. Kým prechodník kondenzuje jeden z dvoch predikačných aktov v polovetnej konštrukcii, činné prídavné meno minulého času je tvar pre predčasnosť. Tento tvar má aj súčasná slovenčina, hoci sa používa zriedka. V spomínanom texte mohol a mal byť aplikovaný, lebo je v súbore tichých modlitieb, takže jeho výnimočnosť by nepôsobila rušivo. Naopak, exaktnosť tohto tvaru mohla len potvrdiť

²⁵ Podrobnejšie J. Pavlovič, Prednášky zo štylistiky slovenčiny, s. 134.

²⁶ Časť teológie, zaoberajúca sa Duchom Svätým.

²⁷ V zmienke na s. 240 sa mu stala nemilá chyba v podobe prešmyčky.

²⁸ M. Glevaňák, c. d., s. 240.

²⁹ Ibid.

³⁰ Porov. Štec, Mikuláš, s. 139, 140.

³¹ Porov. Večerka, Radoslav: Staroslověnština. Praha : SPN, 1984, s. 153.

vážnosť okamihu, lebo aj túto funkciu má bohatstvo jazyka. Bohoslužobný jazyk sa nemusí brániť nijakým odtienkom výrazovej škály. V epikléze sa teda mal uplatniť model „zošli – učiň – premenivší“. Takto sa uzatvára aj logický oblúk celého vyjadrenia: (1) najprv je prosba o zoslanie Ducha Svätého, potom (2) prosba o učinenie chleba a obsahu čaše telom a krvou Krista, čo sa (3) vysvetľuje predčasnosťou, teda dejom predchádzajúcim ono učinenie. Celok teda mal vyzeráť takto: „... Zošli svojho Svätého Ducha na nás i na tieto predložené dary. A učiň tento chlieb drahocenným telom tvojho Krista. Amen. A čo je v tejto čaši, drahocennou krvou tvojho Krista. Amen. Premenívši ich Duchom твоjim Svätým. Amen, amen, amen.“ Konštrukcia s minulým prídastím *premenivší* má síce výrazne knižný ráz,³² čo však nevylučuje jej neupotrebitelnosť v náboženskom štýle, berúc do úvahy aj iné výrazy tohto typu, ktoré žijú v takýchto textoch regulárne, napr. vokativy, sloveso *ráčiť*, početné elatívy atď. Z povahy tretej jadrovej vety epiklézy možno niečo usúdiť aj o jej syntaktickej stránke. Ide tu o aktuálne vetné členenie, pričom segment s minulým prídastím je druhom pričlenenia, ktoré dodatočne spresňuje jadro výpovede, a to bez toho, aby sa narušila vecná súvislosť následnosti dejov.³³ Nepresný preklad v konečnej verzii nebol ani tak výsledkom nesprávnej identifikácie tvaru (čo sa, mimochodom, odrazilo aj na pravoslávnom preklade, ktorý obaja kritici spomínajú vo svojich teologických úvahách), skôr išlo o cenzúru a autocenzúru idioblastického teologického myslenia cirkvi *sui iuris*, a to aj na úkor vedeckej etiky.

Záver: Textúra bohoslužobného textu pozostáva z tematických a jazykových zložiek, pričom ideálnym stavom je ich vyváženosť, ktorú určuje pôvodný, obyčajne starobyľý text, väčšinou kódovaný mŕtvym jazykom, jeho exegéza a primeraný jazykový výraz v cieľovom preložnom texte. Osobitosť bohoslužobných textov spočíva na jednej strane v odraze závažných teologických skutočností, na druhej v aspirácii byť moderným mediálnym útvarom, ktorému nesmie chýbať vysoká miera estetickosti, sociatívnosti, ale aj istej duchovnej autoritatívnosti, ktorá v náboženskej viere predurčuje prijímanie duchovných obsahov bohoslužobných textov ako posvätných. Variant 1998 vo svojej dobe vyvolal v časti miestnej cirkvi odpor, akoby v ňom išlo o návrat k starému. Aj používanie textu v praxi predstavuje teda určité napätie, najmä ak vezmeme do úvahy stáročnú latinizáciu a autodeštrukciu východnej charizmy v únii. V tomto smere treba uvedený text – isteže nie dokonalý – pokladať za dobový signál návratu k pôvodným hodnotám, jeden z prvých krokov ochrnutého organizmu v návrate k sebe samému.

Literatúra

- Bugel, Walerian: Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého. Olomous : Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, 236 s.
- Đurišin, Dionýz a kol.: Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr. České Budějovice : Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998, 159 s.
- Glevaňák, Michal: Pneumatologické prvky v súčasných slovenských prekladoch byzantskej liturgie sv. Jána Zlatoústého : Pokus o hodnotenie. In: Východná katolícka teológia v premenách časov. Ed. J. Kyselica. Košice : Dobrá kniha v Trnave, 2004, s. 227-248.
- Haunerland, Winfried: Liturgiesprache. In: KASPER, Walter a kol.: Lexikon für Theologie und Kirche. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009.
- Hladký, Juraj – Pavlovič, Jozef – Pavlovičová, Kristína – Závodný, Andrej: Cyrilo-metodské replikácie byzantsko-slovanskej kultúry v interpretácii. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, 124 s. Dostupné online: <http://pdf.truni.sk/veda-vyskum?e-kniznica#monografie>.

³² Porov. Pavlovič, Jozef: Syntax slovenského jazyka II. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2012, s. 24; dostupné na: <http://pdf.truni.sk/e-skripta/pavlovic/syntax-2>

³³ Ibid. s. 53-55.

- Kačala, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok : Formát, 1998, 144 s.
- Miko, František: Text a štýl. Bratislava : Smena, 1970, 189 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava : Vyd. SAV, 1966, 896 s.
- Pavlovič, Jozef: Byzantsko-slovanské artefakty postcyrilometodského Slovenska. In: Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr. Ed. D. Ďurišin. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1998, s. 84-87.
- Pavlovič, Jozef: Dramatickosť v liturgike a teatrológii. In: Inštorisová, Dagmar a kol.: Divadlo – interaktivita, inscenovanosť, diskurz. Nitra : Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, s. 369-379.
- Pavlovič, Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, 160 s.
- Pavlovič, Jozef: Syntax slovenského jazyka II. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2012, 65 s. Dostupné na: <http://pdf.truni.sk/e-skripta/pavlovic/syntax-2>.
- Popovič, Anton: Teória umeleckého prekladu. Bratislava : Tatran, 1975, 293 s.
- Rejzek, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice : LEDA, 2001, 752 s.
- Svätá božská liturgia nášho otca svätého Jána Zlatoústeho. Prešov : Spolok biskupa P. P. Gojdiča, 1998, 88 s.
- Synonymický slovník slovenčiny. Hl. red. M. Pisárčiková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000, 998 s.
- Škoviera, Andrej: Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu. In: Slavica Slovaca, roč. 34, 1999, s. 137-148.
- Štec, Mikuláš: Úvod do staroslovenčiny a cirkevnej slovančiny. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, 234 s.
- Večerka, Radoslav: Staroslověnština. Praha : SPN, 1984, 232 s.

On Tensions by the Creation of Liturgical Text

Jozef Pavlovič

The complexity of a liturgical text creation lies in the tension generated between the religious content and its language expression. Translation from the Old Slavonic into Slovak, as it is the case of the Liturgy of Saint John Chrysostom (version 1998), is a translation from a dead language into a contemporary living one. Communicative comprehensibility is requested, but the language should fulfil its esthetical function, too. The criticism of the concrete text arose partly from the inexpert review of the language tools. Both components – theological accuracy and language correctness – should obtain an optimal balance in the text.

JÁN KAČALA*

Frazeologické jednotky s jednočlenným gramatickým jadrom v slovenčine (Neosobné slovesá a neosobné varianty osobných slovies vo vetnom základe frazeologických jednotiek)

KAČALA, J.: Phraseological units with one-part grammatical core of sentence in Slovak language. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 2, pp. 165-171 (Bratislava).

Defying the category of person in grammatical and lexical level of language system and position of personal and impersonal verbs in grammar and lexis the author analyzes the occurrence of impersonal verbs and impersonal variants of personal verbs functioning as fundaments of one-member sentences as they are used in phraseological units of Slovak language.

Category of person in language, personal verbs, impersonal verbs, fundament of one-member sentence, phraseological units, Slovak language.

V našom texte pokladáme za potrebné najprv krátko osvetliť chápanie kategórie osoby v gramatickej aj lexikálnosémantickej rovine jazykového systému, ďalej vymedziť osobné a neosobné slovesá na lexikálnej a gramatickej úrovni jazykového systému a napokon venovať sústavnejšiu analytickú pozornosť tematike výskytu neosobných slovies a neosobných variantov osobných slovies v pozícii vetného základu jednočlennej vety vo frazeologických jednotkách nášho jazyka.

1. Kategória osoby v jazyku

Fenómén osoby ako gramatickej kategórie, prípadne ako lexikálnosémantickej kategórie alebo ako kategoriálneho prvku vo význame lexikálnych jednotiek má v jazykovom systéme široké a mnohostranné uplatnenie a využitie. V súvisi s rozlišovaním a označovaním osôb na lexikálnej úrovni jazykového systému majú rozhodujúci význam osobné zámená, označujúce isté vymedzené osoby, a na gramatickej úrovni na ne bezprostredne nadväzujúce rozlišovanie určitých slovesných tvarov podľa gramatických osôb: troch v jednotnom a troch v množnom čísle. V lexikálnom a gramatickom systéme nášho jazyka sa takto status osoby konštituoval so šiestimi gramatickými osobami, pričom na vzájomné rozlíšenie štruktúrnych členov tejto kategórie sa využíva situácia *d i a l ó g u* a vystupovanie jednotlivých jazykových osôb práve v tejto situácii. Ako vidno, vychádza sa nie zo systému samého, lež zo situácie upotrebovania systému jazyka v reči a v jazykových prejavoch, pričom práve toto upotrebovanie je nevyhnutným predpokladom systémového usporiadania jazyka. Pri vlastnej tvorbe kategórie osoby v jazyku abstrakčná a zovšeobecňovacia činnosť človeka vyústila do poznania a vymedzenia *s p ô s o - b u ú č a s t i* danej osoby na dialógu ako rozhodujúceho fenoménu pri rozoznávaní osôb na úrovni jazyka; výsledkom sa stala sústava šiestich osôb, troch v jednotnom čísle a troch v množnom čísle so špecifickým štruktúrnym usporiadaním.

* Prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Šoltéssovej 4, 811 08 Bratislava.

Osoby sa navzájom diferencujú podľa týchto dvoch privatívnych protikladov: 1. účasť osoby, prípadne osôb na dialógu – neúčasť osoby alebo osôb na dialógu, 2. v rámci prvého člena tejto opozície, t. j. účasti na dialógu, stojí proti sebe aktívna účasť a neaktívna (pasívna) účasť danej osoby alebo osôb na dialógu. Osoba zúčastnená na dialógu je účastník dialógu, kým osoba nezúčastnená na dialógu je neúčastník na dialógu. V rámci prvej opozície prvá a druhá osoba ako účastníci dialógu stoja proti tretej osobe ako neúčastníkovi dialógu, v rámci druhej opozície prvá osoba ako aktívny účastník dialógu stojí proti druhej osobe ako neaktívnemu (pasívnemu) účastníkovi na dialógu.

Podľa uvedenej typizovanej (mohli by sme povedať aj: gramatikalizovanej) dialogickej situácie potom v rámci gramatických osôb v jednotnom čísle teda rozoznávame: osobu, ktorá hovorí (to jest *ja* ako prvá osoba singuláru), ďalej osobu, na ktorú sa hovoriaci obracia (to jest *ty* ako druhá osoba singuláru), a napokon osobu, ktorá sa na dialógu nezúčastňuje, prípadne je predmetom dialógu (čiže *on, ona, ono* ako tretia osoba singuláru). V množnom čísle, ktoré nie je jednoduchým násobkom prvkov utvárajúcich jednotné číslo, vychádza sa rovnako zo spomínanej dialogickej situácie, pravda, s väčším počtom účastníkov: aj tu sa rozoznáva osoba, ktorá hovorí, ale plus ďalšie osoby, ktoré v dialógu zastupuje, prípadne v mene ktorých hovorí (to jest *my* ako prvá osoba plurálu), ďalej osoba + iné osoby, na ktoré sa hovoriaci svojím prehovorom obracia (to jest *vy* ako druhá osoba plurálu), a napokon osoba + iné osoby, ktoré sa na dialógu nezúčastňujú, prípadne sú predmetom dialógu (čiže *oni, ony* ako tretia osoba plurálu).

Z hľadiska výstavby vety, do ktorej sa spomínaná dialogická situácia premieta, je dôležité, že uvedené označenia osôb vystupujú (hoci často v zastretej, navonok nevyjadrenej forme) v podmete vety ako východiskovým bode dvojčlennej vety. Keďže kategória osoby je integrálnou súčasťou gramatického podmetu dvojčlennej vety, v súvisi s podmetom hovoríme tu o kategórii syntaktickej osoby. Až z pozície podmetu sa takáto osoba kongruenčnými gramatickými kategóriami prenáša na pomenovanie dynamického príznaku prisudzovaného pomenovaniu v podmete a na tomto pomenovaní sa formou určitého slovesného tvaru aj plnohodnotne vyjadruje. Plnohodnotne napríklad aj v tom zmysle, že z tvaru určitého slovesa môžeme identifikovať aj osobu v podmietovej pozícii, keď nie je priamo slovne vyjadrená. Takto sú podmienené rozdiely v tvare prísudku typu *Vrátim sa.* (to jest *ja*) – *Vrátiš sa.* (to jest *ty*) – *Vráti sa.* (to jest *on, ona, ono*) – *Vrátime sa.* (to jest *my*) – *Vrátite sa.* (to jest *vy*) – *Vrátia sa.* (to jest *oni, ony*). Systematický výklad takéhoto konceptu kategórie gramatickej osoby podávame v práci *Systém jazykových kategórií* z roku 2006.

II. Osobné a neosobné slovesá

Opísaný stav platí pri tých slovesách, ktoré podľa jednotlivých časov a spôsobov majú plnú slovesnú paradigmu. Tieto slovesá označujeme ako *o s o b n é*, medzinárodným termínom *personaliá*. Osobné slovesá majú vo svojej významovej štruktúre neodňateľne zakomponovaný významový príznak osobnosti. Ten tvorí integrálnu súčasť intenčnej hodnoty takéhoto slovesa a má svoj bezprostredný výraz v gramatickom systéme jazyka – v tom, že osobné slovesá majú plnú paradigmu určitých slovesných tvarov v jednotnom aj v množnom čísle, prípadne – v osobitných prípadoch daných sémantikou slovesa – aspoň obidva tvary v tretej osobe jednotného aj množného čísla. Toto ostatné konštatovanie sa týka slovies typu *bolieť, zabolieť, pobolievať, svrbieť, zasvrbiť, posvrbievať, omínať, oziabať, škriekť, omrzieť, zamrzieť niekoho*, vyjadrujúcich sponťanne telesné alebo duševné stavy a procesy neovládané ľudskou vôľou, pri ktorých v podmete vety s takýmito slovesami neoznačujeme substanciu spôsobujúcu daný stav, lež iba viac alebo menej určito konštatujeme miesto, na ktorom prebieha daný dej: To, že takéto pomenovanie sa jazykovo stvárnjuje skutočne ako gramatický podmet a nie ako gramatický predmet alebo ako príslovkové určenie miesta, nespochybniteľne dokazuje tvar nominatívu singuláru v pomenovaniach ženského rodu (t. j. pri uvedených slovesách napríklad slová *noha, päta, ruka*), v ktorých

tvary nominatívu a akuzatívu nie sú homonymné: *bolí ma noha* – *bolia ma nohy*, *svrbí ma päta* – *svrbia ma päty*, *omína ma chodidlo* – *omínajú ma chodidlá*, *oziaba ma ruka* – *oziabajú ma ruky*. Z hľadiska významovej náplne pomenovania s úlohou gramatického podmetu je charakteristické, že takéto pomenovanie v podmete je synonymné s príbuzným pomenovaním, ktoré v tvare predložkového lokálu alebo akuzatívu zastáva funkciu príslovkového určenia, napríklad: *bolí ma v nohe*, *svrbí ma na ruke*, *omína ma na päte*, *oziaba ma na ruky*. Pravdaže, v týchto príkladoch už máme pred sebou neosobné sloveso, prípadne neosobný variant osobného slovesa, ktorý platí iba v jednom – výlučnom – určitom tvare, ktorý nemá oporu v kompletnej alebo aspoň redukovanej paradigme a má funkciu vetného základu jednočlennej vety.

Spomínané jestvovanie tvarového rozdielu v tretej osobe jednotného a množného čísla (t. j. *bolí* – *bolia*, *svrbí* – *svrbia*, *omína* – *omínajú*, *oziaba* – *oziabajú*) sa v našej jazykovednej teórii a praxi pokladá za dostačujúci dôvod na to, aby sme dané slovesá mohli označiť za osobné.¹ Ako ďalší argument v prospech hodnotenia týchto slovies ako osobných možno uviesť aj spomínaný stav na syntaktickej úrovni, že totiž pomenovanie substancie v tvare nominatívu singuláru v prípadoch typu *noha ma bolí* – *päta ma svrbí* – *ruka ma oziaba* nespochybiteľne stojí v pozícii gramatického podmetu dvojčlennej vety a napriek svojej významovej náplni vo vzťahu k významu príslušného slovesa je skutočným gramatickým podmetom takejto vety. Slovesá, ktoré tieto podmienky nespĺňajú, to značí, že nepredpokladajú a ani nežiadajú osobitným pomenovaním označiť východiskovú substanciu svojho deja a upotrebovávajú sa iba v jednom určitom tvare, pokladajú sa za n e o s o b n é, medzinárodným termínom *impersonaliá*. Tento výlučný určitý tvar je zhodný s tvarom tretej osoby singuláru a stredného rodu osobných slovies, napríklad: *sneží*, *mrholí*, *blýska sa*, *bude pršať*, *zvečeriť sa*, *keby sa už vyjasnilo*. Tento výlučný tvar sa pri neosobných slovesách konštituoval síce na pozadí regulárneho paradigmatického zaradenia daného neosobného slovesa k príslušnému typu podľa kombinácie neurčitkovej a prítomníkovej kmeňotvornej prípony (tak sa sloveso *mrholiť* – *mrholí* začleňuje k vzoru *robiť* – *robí*, sloveso *blýskať sa* – *blýska sa* k vzoru *chytať* – *chytá*, sloveso *pršať* – *prší* k vzoru *kričať* – *kričí* atď.), ale zo syntaktickej stránky slúži iba na realizáciu predikačných kategórií spôsobu a času v jednočlenných vetných štruktúrach vybudovaných na neosobných slovesách, prípadne na neosobných variantoch osobných slovies. Neosobné varianty osobných slovies totiž dôsledne preberajú na seba uvedenú elementárnu podmienku, aby pri plnení svojej syntaktickej funkcie vystupovali iba v tomto výlučnom tvare zhodnom s 3. osobou jednotného čísla stredného rodu osobného slovesa.

K všeobecnému termínu *neosobné sloveso* v našej súvislosti pridávame ešte túto vysvetľujúcu poznámku: Termínu *neosobné sloveso* z praktických dôvodov dávame v našom ďalšom výklade širšiu významovú náplň a rozumieme ním nielen príslušný tvar pôvodného neosobného slovesa, lež aj takzvaný neosobný variant osobného slovesa; tento typ sa v našej tradícii od začiatku uplatňovania intencnej teórie v práci E. Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa* z roku 1943 demonštruje na príklade *zabílo ho*.² Sloveso *zabiť* je svojím pôvodným významom a intencnou hodnotou osobné sloveso subjektovo-objektového intencného typu, ale v tvare *zabílo ho* sa upotrebuje ako neosobné predmetové sloveso, t. j. ako sloveso objektového (bezsubjektového) intencného typu. Takéto slovesá v našej koncepcii označujeme ako v i a c i n t e n é.³ Ako sme už povedali, v našom

¹ Porovnaj zodpovedajúce konštatovanie v Morfológii slovenského jazyka (Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 398): „Osobné slovesá čiže personaliá sú také slovesá, ktoré v základnom použití majú kategóriu osoby, lebo majú tvary aspoň pre obidve čísla 3. osoby.“

² Pauliny, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, napríklad na s. 27, 69 a i.

³ Bližšie o tom pozri v práci Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989, s. 102, 104, 121 a i.

ďalšom výklade takéto neosobné varianty pôvodných osobných slovies s istým zjednodušením zahŕňame pod označenie *neosobné slovesá*; ide nám tu teda o neosobné slovesá v širšom zmysle.

III. Frazeologické jednotky s neosobnými slovesami vo vetnom základe

Uvedený všeobecný úvod, týkajúci sa kritérií a dôvodov na rozlišovanie osobných a neosobných slovies, má utvoriť východisko, aby sme mohli zreteľnejšie predstaviť naše stanovisko k špecifickej téme používania neosobných slovies v pozícii vetného základu vo vetách patriacich do jednej osobitnej jazykovej a komunikatívnej oblasti – medzi frazeologické jednotky slovenského jazyka. Autor monografickej štúdie o syntaxi frazeologických jednotiek Jozef Mlacek⁴ sa krátko dotýka aj tejto témy a okrem iného konštatuje, že pri slovesných ustálených spojeniach – na rozdiel od paralelných menných ustálených spojení – je „jednočlennosť trvalým príznakom ich konštrukcie“, a zisťuje pri nich „realizácie viacerých vetných typov“. Svoje pozorovania dokladá príkladmi na frazeologické jednotky s jednočlenným gramatickým a sémantickým jadrom, vyexcerpovanými zo šesťdielného Slovníka slovenského jazyka.

Pri rozbere dokladov vychádzame zo známej zbierky prísloví, porekadiel a úsloví od Adolfa Petra Zátúreckého (máme k dispozícii vydanie z roku 1965).⁵ Najprv uvedieme niektoré príklady vybrané z tejto zbierky: *Tečie mu do topánok. – Chudobnému aj z hrnca vykypí. – Prišlo / príde na lámanie chleba. – Prišlo mu z očí. – Je s ním amen. – Je po ňom. – Nehodno hnoj z jednej dediny do druhej prevážať. – Od dobrého suseda ploty robiť netreba. – I horšie býva a nechvália. – Kde nehorí, tam ani dymu niet. – Vtáka poznať po perí, vlka po srsti, človeka po reči. – Ako príde, tak odide. – Z očí zišlo, z pamäti vyšlo. – Zide z očí – zide z mysle. – Kde padlo, tam sadlo. – Keď netečie, aspoň kvapká. – Komu sa nelení, tomu sa zelení. – Ako sa do hory volá, tak sa z nej (aj) ozýva. – Ako kto robí, tak sa mu vodí. – Kto nepočúva, tak sa mu vodí. – Ako si kto nasype, tak sa mu namelie. – Iba vtedy prestane, keď sa mu už za sáru leje. – Iba vtedy zvie, že je zle, keď sa mu už za sáru leje. – Keď ti je dobre, nehľadaj lepšie. – Na muchu netreba ísť s kyjanicou. – Kolok kolkom treba vybiť. – Netreba psa na zajace honiť. – Nešťastie netreba hľadať, príde samo.*

Ako vidno, napospol ide o príslovia a porekadlá majúce podobu jednoduchého alebo zloženej vety, pričom v zloženej vete – spravidla je to podradňovacie súvetie s podradenou vetou rozličného vetnočlenského typu – môže ísť o využitie neosobného slovesa v obidvoch častiach súvetia alebo iba v jednej. Pritom pri slovesných vetných základoch berieme do úvahy iba tie prípady, v ktorých sloveso vystupuje v spomínanom výlučnom tvare zhodnom s tvarom 3. osoby jednotného čísla a stredného rodu osobných slovies, prípadne menej často v tvare neurčitku alebo v bezpodmetovom zvratnom tvare. Toto konštatovanie má zároveň vylúčiť z predmetu nášho záujmu slovesné frazeologické jednotky v takzvanej neutrálnej, prípadne invariantnej podobe, v ktorej sa spravidla zachytávajú vo výkladových alebo aj vo frazeologických slovníkoch. V takomto spracovaní býva frazeologicky nosné sloveso v neurčitkovom tvare, ktorý na syntaktickej úrovni môže platiť ako vetný základ jednočlennej vety, napríklad: *vziať nohy na plecía, vyjsť na psí tridsiatok, začať od Adama, mať niečo za lubom, maľovať čerta na stenu, mlátiť prázdnu slamu, dýchať niekomu na chrbát*, ale reálne fungovanie takéhoto frazeologizmu zodpovedá vetnému kontextu, prípadne vetnej súvislosti, v ktorých sloveso s funkciou prísudku vystupuje v niektorom z osobných tvarov; napríklad v uvedených príkladoch: *Vzal nohy na plecía. – Taktó vyjdeme na psí tridsiatok. – Musel začať od Adama. – Má niečo za lubom. – Nemaľuj čerta na stenu! – Už mi začína dýchať na chrbát*. Ako vidno, v takejto podobe tieto frazeologické jed-

⁴ Mlacek, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 37.

⁵ Zátúrecký, A. P.: Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 396 s.

notky už majú gramatickú formu dvojčlennej vety a to vylučuje, aby sme takéto frazeologické jednotky v ich invariantnej (slovníkovej) podobe zahrnuli medzi skúmané typy s jednočlenným gramatickým a sémantickým jadrom. Na druhej strane pri nich nie je vylúčená ani forma jednočlennej vety, napríklad: (*V takej situácii*) *hodno vziať nohy na plec*. – *Treba začať od Adama*. – *Netreba hneď maľovať čerta na stenu*. To ukazuje, že na jazykové stvárnenie tej istej mimojazykovej situácie v našom jazyku veľmi často rovnako môže slúžiť tak gramatická a sémantická forma dvojčlennej vety, ako aj jednočlennej vety (v danom prípade s podobou frazeologizmu) a tieto formy diferencované na základe členitosti gramatického a sémantického jadra fungujú – tak ako aj v početných iných prípadoch – paralelne popri sebe.⁶

Aj podoba slovesa v úlohe základného člena jednočlennej vety môže byť rozmanitá: môže ísť o jednoduchý slovesný tvar zhodný s tvarom 3. osoby jednotného čísla stredného rodu osobných slovies, môže ísť o neurčitok, ďalej o bezpodmetový zvrätaný tvar alebo o formu zloženého vetného člena, ktorý sa skladá zo spojenia sponového slovesa *byť* + *bezpredložkový alebo predložkový tvar mena alebo častica*, zo spojenia fázového, modálneho alebo limitného pomocného slovesa s neurčitkom plnovýznamového slovesa alebo z vetnej modálnej príslovky v spojení s neurčitkom plnovýznamového slovesa.

Z našich ilustračných príkladov, ktoré by sme mohli rozmnožiť, predovšetkým vychodí, že takáto jednočlenná vetná forma na vyslovovanie dávnym poznaním a bohatou skúsenosťou potvrdených právd v podobe prísloví, porekadiel, pranostík a podobne nie je v našom jazyku zanedbateľná, skôr naopak, je dosť početná. So zreteľom na starobylosť prísloví, porekadiel, úsloví, pranostík a iných podobných útvarov takejto ľudovej slovesnosti možno oprávnenne predpokladať, že aj spomínaná jednočlenná vetná forma na vyslovovanie takýchto všeobecne platných obsahov je starobylá a konkrétne v našom národnom jazyku oddávna predstavuje systémový protiklad vetnej forme s dvojčlennou stavbou gramatického a sémantického jadra. Ukazujú to aj doklady na jednočlenné vetné typy vo frazeologických spojeniach, tak ako sú zachytené v slovenských ľudových rozprávkach. Uvádžame niektoré príklady, ktoré sme vybrali z Prostonárodných slovenských povestí I. od Pavla Dobšínskeho (opierame sa o vydanie z roku 1966 vo vydavateľstve Tatran):⁷ *Jankovi viac nebolo treba, len to raz počuť; kde ten drak býva a kade sa chodí k nemu*. – *Kde si sa tu vzal, veď tu z vášho sveta ani vtáčika jarabíka neviadať*. – *Ale už keď si po mňa prišiel, bude ako bude s nami*. – *No, už sa len toľko netráp, bude, ako bude*. – *Do toho ma nič, kde si ju koľvek našiel*. – *Bežal naraz k nej a len máličko chybelo, že ju tam hneď nepobozkal*. – *Robte s nami, čo chcete. Trebárs nám i o hrdlo pôjde, my sa podvoľujeme, len nám dajte robotu*. – *Chytil ho za rohy, prekrútil mu krk a mrštil ním o zem, hneď bolo po ňom*. – *Posadal si so svojimi sluhami na vozy a letel za nimi, až sa kúrilo, že im všetko odberie*. – *Tak som sa bál, že ma tam zadusí*. – *My nepôjdeme spolu slúžiť, lebo by sa nám spolu zle vodilo*. – *Keď je tak, ja som tvoja a ty si môj*. – *Aniže nebolo treba viacej vedieť, vytešená podala Jankovi ruku*. – *Ráno už potom svitlo nášmu Jáchymkovi v hlave, čo to vyblábol, ale už bolo neskoro*. – *Pred večerom sa Janko zobudí a o kobyľách ani chýru*.

Paralelné dvojčlenné vetné typy v oblasti pozorovaných ľudových útvarov sú, pravdaže, častejšie a bohatšie diferencované. Istotne je oprávnený predpoklad, že keď dávný človek na jazykové sformovanie svojich odporozorovaných právd a skúseností využíval jednočlennú vetnú formu, musel ju vnímať nielen ako vhodnú na vyjadrovanie v tejto oblasti jazykovej komunikácie, ale

⁶ Bližšie sa téme paralelnosti dvojčlenných a jednočlenných vetných štruktúr v našom jazyku venujeme v osobitnej štúdii – porovnaj Kačala, J.: Paralelnosť dvojčlenných a jednočlenných vetných štruktúr v slovenčine. In: Slovakistika, roč. I, 2012. Red. I. Sedlák a kol. Martin: Matica slovenská, 2012, s. 8–12.

⁷ Dobšínský, P.: Prostonárodné slovenské povesti I. Bratislava: Tatran 1966. 438 s.

musíme pripustiť, že všeobecná platnosť vyslovovaných právď našla práve v takýchto neosobne predkladaných formách svoje náležité, často skratkovité stvárnenie. To, pravdaže, nepopiera skutočnosť, že v iných prípadoch bezmenný autor týchto právď mohol voliť – a aj volil – dvojčlennú vetnú formu s plnohodnotne obsadenou pozíciou syntaktického podmetu. Ukazujú to príklady typu *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne / padá.* – *Kto do teba kameňom, ty do neho chlebom.* – *Aký otec, taký syn; aká matka, taká Katka.* – *Mladý môže, starý musí.* – *Čo sa vlečie, neutečie.* – *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá.* – *Vrana vrane oko nevykole.*

Uvedeným vetám s jednočlennou vetnou formou ináč svojím nie osobným, lež všeobecným zacielením zodpovedajú príslovia a porekadlá so syntaktickou stavbou viet s nulovým gramatickým podmetom typu *Ako si ustelieš, tak budeš spať, ako si zaseješ, tak budeš žať.* – *Keď máš škodu, o posmech sa nestaraj.* – *Nedbám na mesiac ani na hviezdy, keď mi slnce svieti.* – *Kričí, akoby ho z kože dral.* – *Už rúbu v našom lese.* V takýchto dvojčlenných vetách je zárukou dvojčlennosti určitý slovesný tvar v pozícii prísudku vety, ktorý odkazuje na nevyjadrený, ba nevyjadriteľný podmet vety. Keď vezmeme do úvahy viaceré iné príklady rovnakého typu, zisťujeme, že v pozícii prísudku sa tu využíva celá slovesná paradigma, hoci v takýchto útvaroch nie sú všetky jej tvary zastúpené rovnako pravidelne a bohato a v rovnakej miere. Keďže takáto paradigma patrí osobným slovesám, nespochybniteľne ide o gramatickú dvojčlennosť takýchto viet, hoci stojacu na okraji dvojčlennosti. Na druhej strane je pravda, že všeobecná platnosť takýchto výrokov sa realizuje v takej jazykovej forme, že podmetová pozícia sa jednoducho neobsadzuje a ani sa nemôže obsadiť osobitným pomenovaním, hoci gramatická a sémantická štruktúra takúto pozíciu predpokladá. Preto sa v slovenskej gramatickej tradícii pre tento typ dvojčlenných viet od čias Ružičkovej rovnomennej štúdie z roku 1968 ujal termín *vety s nulovým gramatickým podmetom*.⁸

IV. Záver

Napokon vyslovujeme presvedčenie, že keď sa v takých výrečných prejavoch národného ducha, ako sú príslovia, porekadlá, povrávky, zaverenia, pranostiky a podobné útvary, upotrebovávajú vetné formy s jednočlennou stavbou vetného jadra, istotne to nie je ani svedectvo ich menšej výpovednej sily alebo menšej komunikatívnej plnohodnotnosti. Aj pri našej téme sa ukazuje, že niektoré nelichotivé úsudky o jednočlenných vetách, vyskytujúce sa v časti jazykovednej literatúry (o neplnohodnotnej gramatickej a sémantickej stavbe takýchto viet alebo z druhej strany o ich komunikatívnej neplnohodnotnosti) majú síce tiež dlhú tradíciu, ale z vecného hľadiska tieto úsudky vonkoncom nie sú opodstatnené. Teoreticky aj prakticky sa vo vede možno len ťažko zmieriť s predpokladom, že by si používatelia istého jazyka na vyjadrovanie obsahov svojho vedomia boli utvárali neplnohodnotné vetné formy, prípadne zámerne tvorili vety, ktoré by boli komunikačne neplnohodnotné a tým pre iných príslušníkov daného spoločenstva menej zrozumiteľné. V danom prípade treba skôr pracovať s predpokladom jestvovania rozmanitosti, prípadne priamo pestrosti vetných typov, a to aj na vyjadrovanie rovnakého alebo blízkeho vetného obsahu, prípadne jazykovej informácie.

Náš záver o gramatickej, sémantickej aj obsahovej plnohodnotnosti jednočlenných vetných typov by istotne presvedčivo potvrdila najmä dôkladná analýza spôsobu jestvovania a náležitého fungovania viacerých typov viet s jednočlenným gramatickým a sémantickým jadrom v prejavoch náučného štýlu, v ktorých sa na presnosť a jednoznačnosť vyjadrenia kladú oveľa vyššie nároky ako povedzme v prejavoch hovorového štýlu.

⁸ Ružička, J.: O vetách s nulovým gramatickým podmetom. In: Otázky slovanskej syntaxe II. Red. J. Bauer et al. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968, s. 115-117.

Literatúra a pramene

- Dobšinský, Pavol: Prostonárodné slovenské povesti I. Bratislava: Tatran 1966. 438 s.
- Kačala, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989. 252 s.
- Kačala, Ján: Systém jazykových kategórií. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2006. 156 s.
- Kačala, Ján: Paralelnosť dvojčlenných a jednočlenných vetných štruktúr v slovenčine. In: Slovakistika, roč. I, 2012. Red. I. Sedlák a kol. Martin: Matica slovenská 2012, s. 8 – 12.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- Mlacek, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.
- Pauliny, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdiá lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.
- Ružička, Jozef: O vetách s nulovým gramatickým podmetom. In: Otázky slovanskej syntaxe II. Red. J. Bauer et al. Brno: Universita J. E. Purkyně 1968, s. 115-117.
- Zátúrecký, Adolf Peter: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 396 s.

Phraseologische Einheiten mit eingliedrigem grammatischem Satzkern im Slowakischen

Ján Kačala

Der Autor in seiner Analyse geht von einem reichen und differenzierten Vorkommen derjenigen Sätze aus, die sich durch den eingliedrigen grammatischen und semantischen Bau des Satzkerns kennzeichnen und in der slowakischen Sprache in Form der phraseologischen Einheiten auftreten. Auf diesem Grund beweist er in seinem Aufsatz, dass die eingliedrigen Satztypen im Slowakischen einen grammatisch, semantisch sowie inhaltlich (kommunikativ) vollwertigen Satztyp im System von Satztypen im Slowakischen darstellen.

ROZHLEDY

ЖАННА ЯНКОВСЬКА*

**Архетипи національного буття крізь призму соціально-побутових
поем Т. Г. Шевченка «Наймичка» і «Катерина»: компаративний зріз
(до 200-річчя від дня народження)**

JANKOVSKA, Ž.: Archetypes of national being through the perspective of Shevchenko's works: the poem "Hireling" and "Catherine". Slavica Slovaca, 49, 2014, No. 2, pp. 172-178 (Bratislava).

Literary works of Taras Shevchenko are extremely diverse. His painting and poetry are true reflection of national life. Applying to the method of interdisciplinary relations and S. Krymskiy's cultural and philosophical concept "Home – Field – The Temple", this exploration attempts to analyze social poem "Catherine" and "Hireling" to find national iconic archetypes. Author states that these archetypes confirm the presence of intra-deep receptive relationship between Shevchenko's poems and folk art and inherency such features as folklorism.

Taras Shevchenko, the poems "Catherine" and "Hireling", archetypes of national being, concept "Home - Field - The Temple", folklorism.

Літературна творчість Тараса Григоровича Шевченка надзвичайно багатогранна й різноманітна. Особливо знаковими є його поетичні твори, оскільки концентрують в собі ментальні, психологічні, архетипні коди національного буття. Мабуть, через це вони ось уже більше як півтора століття є невичерпним джерелом не лише для звичайних читачів, але й для дослідників, кожен із яких знаходить у поезіях Кобзаря щось нове, щоразу ніби заново відкриваючи для себе і для інших нову грань його творчого генія.

На кожному етапі розвитку літератури, а відповідно – й літературної критики, вчені знаходять нові аспекти для аналізу і тлумачення творів Тараса Шевченка. Проте у кожному випадку це ніби відкриття ще одного шляху, ще одне етапне потрактування, ще одна сходинка, спроба осягнення глибини його непересічного слова. Власне, процес пізнання Шевченка безкінечний, мабуть, тому, що його твори «позачасові»: глибоко занурені у минуле, правдиво відображають теперішнє йому буття і прозріливо, навіть пророчо націлені у майбутнє. Інтерес до них не згасає і не згасне, бо вони глибоко закорінені в національну буттєвість з усіма її різноманітними проявами, завжди передають глибоку екзистенцію, переживання і відчуття найтонших порухів душі героїв, які ніби вихоплені із реального життя.

Марне намагання – перерахувати праці вчених, які аналізували твори Кобзаря. Проте все ж зазначимо, що від перших відгуків П. Куліша, М. Костомарова та інших письменників і літературних критиків середини XIX століття до нинішнього часу доробок митця досліджували І. Франко, І. Дзюба, Ф. Погребенник, О. Засенко, Г. Грабович, М. Шамота, Т. Комаринець, Н. Крутикова, Н. Чамата, Д. Чалий, Є. Шаблійовський, Л. Новиченко, В. Шу-

* Проф. Др. Жанна Янковська, др. філ. н., Національний університет Острозька академія, вул. Семінарська 2, 35800, м. Острог, Україна.

бравський, Н. Зборовська, Г. Сидоренко, В. Смілянська, В. Шевчук, Ю. Барабаш, М. Коцюбинська, В. Погребенник, Є. Нахлік, О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим та багато інших.

Для сьогоденного етапу пізнання творів Т. Шевченка, як і загалом літератури, характерний інтердисциплінарний підхід, методологія, яка, на думку В. Давидюка, є «головним інструментарієм», що «дає змогу стереоскопічного бачення багатьох культурологічних явищ, які важко зауважити в площинному вимірі».¹ Саме із виникненням та розвитком різноманітних інтердисциплінарних наукових галузей художні твори інтерпретують, залучаючи категорії філософської та літературної герменевтики, етнофілософії, етнокультурології, етностетики, етностилістики, етнографії, фольклористики та інших, що плідно застосовуються окремими вченими (О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим) і для аналізу творчості Т. Шевченка.

Хоч деякі дослідники, маючи на увазі інтердисциплінарні зв'язки, вбачають у розширенні меж дослідження художніх творів небезпеку «розмивання» самого предмета дослідження, бачиться, на сучасному етапі розвитку теоретичної науки, в тому числі й літературознавства, без встановлення таких зв'язків не обійтися. Мало того, вони не лише не руйнують поняття про предмет дослідження, а навпаки – дають змогу глибше пізнати його, перевівши в іншу площину, аналізуючи з іншої точки зору. Спираючись на думки М. Гайдеггера, висловлені у «Бутті і часі», П. Іванишин пише про те, що «здатність літератури у свій специфічний спосіб пізнавати, розуміти, витлумачувати на значеннєвому рівні зближує її з герменевтикою, і з філософією. А це дає змогу виявити найбільш концептуальну проблему, нехтування якою загрожує віддаленням і від інтенціональної сутності справжнього красного письменства, і від літературної герменевтики як буттєвого мислення».²

«Національний спосіб розуміння» художнього твору приходить через осягнення ключових національних сутностей буття, «тут-буття», а також національних архетипів, які відображені у творі, що є стрижневим, притаманним етносу взагалі і що під впливом різноманітних чинників може трансформуватися, але не втрачає своєї сутності.

Присутність модусу «національного буття» та національних архетипів можемо констатувати і в поемах Т. Шевченка «Наймичка» і «Катерина». За жанром літературознавці визначають ці твори як соціально-побутові, але з огляду на запропоновану схему аналізу, можемо вважати їх ще й психологічно-філософськими, в яких, до того ж, досить виразно представлений також історично-етнографічний пласт матеріалу.

Зважаючи на обсяг розвідки, власне, й ставимо собі за мету дати обґрунтування національного характеру художнього мислення поета на основі потрактування відображених у творі національно-буттєвих архетипів.

Найбільш відомі соціально-побутові поеми Тараса Шевченка «Наймичка» і «Катерина» за способом викладу сюжету можна назвати поетичними наративами, оскільки вони містять в собі всі їх диференційні ознаки.

Уже перші рядки поеми «Наймичка» малюють перед читачем національну картину простору-буття:

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом;

У тумані, на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая...³

¹ Давидюк, В.: Генетично-порівняльний метод нові можливості фольклористичної компаративістики // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 36. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка 2012, с. 73.

² Іванишин, П.: Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланиюка, Л. Костенко. Київ : Академ-видав 2008, с. 30.

³ Шевченко, Т.: Кобзар. Київ : Дніпро 1983, с. 269.

Ключові лексеми «поле», «могила», «тополя», що відразу візуалізують окреслений простір, і людина («молодиця молодая»), яка є центром цього простору, оживлює його своєю присутністю, разом репрезентують певний етнічно-ментальний просторовий локус. Аби виразніше уявити собі місце його в цілісній моделі «національного буття», звернемося до міжгалузевого універсального концепту «Дім – Поле – Храм», який відомий український філософ С. Кримський, використовуючи теорію архетипних структур М. Гайдеггера, вивів у площину характеристик для аналізу української культури. Особливо цікавою в цьому плані є праця вченого «Архетипи української ментальності».⁴ Дослідник С. Росовецький зазначений ментально-архетипний концепт, на наш погляд, не зовсім справедливо вважає своєрідною «сіткою», яка нібито стандартизує підхід до творів, не дозволяє вільно характеризувати їх, «заганяє» у певні «рамки».⁵ Хочеться заперечити вельмишановному автору. Адже ця «рамка» не є чимось закріпленим, «нерухомим». Це, скоріше, національно-буттєва основа епічного твору, без усвідомлення якої зображені у ньому події сприймаються справді «площинно». У тому чи іншому творі можуть бути більш або менш представлені один чи два локуси зазначеного концепту, а наявність іншого(их) – розумітися лише рефлексивно. Вони здатні переплітатися, «вростати» один в одного, утворюючи цікаві колізії, що відображають картину народного буття в усій її складності. Найбільш рівномірно та чітко простежується даний концепт у панорамних епічних наративах на кшталт «Чорної ради» П. Куліша, причому, як на рівні буттєвого простору, так і на рівні системи образів.

Виписана (вищезазначена) у пролозі до поеми «Наймичка» Т. Шевченком картина у згаданій системі архетипів тяжіє до локусу «Поле», який, безперечно, пов'язаний із архетипом землі. Але, за визначенням Є. Більченко, є ще й «Дике поле» або «Степ», що у широкому розумінні являє собою антипод «Дому», тобто це є світ чужий, ворожий.⁶ У зазначеному творі для молодой покритки Ганни це світ самотності, відкинутості, вигнання.

Вдруге до топосу «Поле» по тексту аналізованого твору поет звертається словами «уже Марко чумакує», а потім ще неодноразово зображує героя поза межами «Дому». Зважаючи на це, можемо вважати його представником зазначеного буттєвого простору.

Не менш репрезентативно представлено зазначений локус і в поемі Тараса Шевченка «Катерина», причому своєю повною бінарною семантикою. Спочатку це земля, частина буттєвого простору українця з її одвічним «баладним» образним об'єктом – тополею, що, як відомо, у народній творчості виступає символом дівочої долі або й загалом дівчини, яка виглядає коханого з далекої дороги («як тополя стала в полі»), виявляє глибинну рецепцію до фольклору, засвідчуючи природно-світоглядний, «внутрішній» фольклоризм твору. Інше значення архетипу «Поле» – це «Степ» – світ «чужий», ворожий. Отже, зважаючи на сюжет поеми та по відношенню до головної героїні, можна вибудувати семантичну лінію головних та міжлокусних архетипних констант, що являють собою національно закоріненний змістовий базис твору: «Дім – Поле – дорога – тополя – доля – Степ».

З перших рядків твору поет знайомить читачів із представником «чужого» простору у «своєму» для героїні. Це «москаль», котрий, відповідно, сприймається як «чужий», а тому ворожий, оскільки виявляє не властиву для представників даного простору поведінку:

⁴ Кримський, С.: Архетипи української ментальності / Відпов. редактор М.В.Попович. Київ : Наукова думка 2006, с. 273-301.

⁵ Росовецький, С.: Український фольклор у теоретичному висвітленні. Підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008, с. 206.

⁶ Більченко, Є. В.: Мотив чужого у формуванні етнокультурної ідентичності українців // Вісник Чернігівського державного університету. Випуск 75. Серія «Філософські науки». Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. Чернігів 2010, с. 86.+

Кохайтесь, чорнобріві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине,
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...⁷

«Московщина», як і «Туреччина» – це «Поле-Степ», «Дике поле», чужина. Москаль – представник «Поля», як Катерина – «Дому». У них різні топоси буття. Власне, у поемі кривдник Катерини лише на короткий час вирваний із топосу, представником якого він є. Після короткої сцени прощання з Катериною він постійно або «у поході», або «в дорозі», «на шляху», де й зустрічається і з Катериною, і з сином Івасем, їдучи в «берліні». Для нього ніби й не існує «Дому», який для українця є основним буттєвим простором і поза яким головна героїня почувається самотньою, незахищеною:

...Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім.⁸

Спочатку в поемі локус «Поле» постає влітку. Це ще межі осяжного буття героїні, ще «своя» земля, хоч уже й не «Дім», проте знаний, свій простір, у якому й небезпеки лише «природні», а тому сприймаються не так загострено-трагічно. Автор, виявляючи екзистенційне жалю, співчуття, турбується, де ніч застала його героїню:

...Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою

Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?⁹

Настає зима, коли Катерина минає рідні краї, їдучи «на Московщину». Це вже чужий, незвіданий простір – «Степ», який не приймає, не співчуває її горю, як і його представники. Тут вона зустрічається із коханим, але він теж «чужий», він не виходить за рамки свого простору:

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.¹⁰

Або:

Реве, свище заверюха.
По лісу завилло;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.¹¹

Не витримавши фізичних, а головне – моральних та психологічних випробувань, без підтримки, серед чужих людей у чужому просторі, героїня ніби залишає ці поневіряння у спадок синові, у якого після її смерті немає

...Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...¹²

Проаналізуємо, наскільки повно у зазначених поемах загалом представлений інтегративний локус «Дім». У поемі «Наймичка» його репрезентовано насамперед хутором як місцем «родового буття» українця, а Настю і Трохима (дід і баба) можна вважати закорінними предками і представниками цього родинного простору:

...Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу...¹³

⁷ Т. Шевченко, Кобзар, с. 27.

⁸ Т. Шевченко, Кобзар, с. 34.

⁹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 36.

¹⁰ Т. Шевченко, Кобзар, с. 38.

¹¹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 40.

¹² Т. Шевченко, Кобзар, с. 43.

¹³ Т. Шевченко, Кобзар, с. 270.

«Хутір-Дім» тут виступає символом достатку, родинного вогнища, власного світу, космосу, захищеності від світу іншого, чужого. Це і центр фізичного буття, і духовної свободи, затишку, тепла. Для порівняння пригадаємо «хутірську філософію» П. Куліша (яку він ствердив власним життям, усамітнівшись на хуторі Мотронівка) та зображений ним у «Чорній раді» хутір Хмарище.

Локус «Дім» у поемі «Катерина» текстуально представлений вузько, проте у підтексті розуміється дуже глибинно: це рідне село, односельчани, криниця, вишневий садок, батьківська хата. Порушення патріархальних устоїв соціуму-«Дому» призвело і до порушення рівноваги та спокою (ладу) в рідному «Домі»:

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий:

Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні...¹⁴

Мало того, через знехтування морально-звичаєвими нормами простору між героїнею та найближчими (як і дальшими) їй представниками зазначеного локусу відбувається і зміщення констант у дихотомії «свій – чужий»:

Батько, мати – чужі люде,
Тяжко з ними жити.¹⁵

Або: Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.¹⁶

Чи: Будь щаслива в чужих людях,
Дитя моє любе,
Иди од нас...¹⁷

У щастя «в чужих людях» не вірять ні старі батьки, ні сама Катерина, яка прозріло передбачає свою трагічну долю:

В чужу землю, чужі люде
Мене заховують,

А свої ся крихотка
Надо мною ляже...¹⁸

«Крихотка» рідної землі, взята у батьківському саду, уособлює для Катерини весь простір її звичного буття, все найрідніше із локусу «Дім».

Символічний локус «Храм» у Шевченковій поемі «Наймичка» репрезентований опосередковано через головну героїню, котра ніби зв'язує, синтезує усі три буттєві топоси. Із широкою молитвою звертається вона до Бога у київських храмах, аби оберігав її сина та його родину, замовляє «молебствіє Варварі», привозить освячені речі: Маркові «святу шапочку», невістці «перстеник» Варвари, онукам «хрестики», «дукачики», «намиста разочок» і «червоний з фольги образочок», що неабияк шанувалося як сімейні святощі. Саме наймичку Ганну можна вважати міжлокусною представницею: «Поля» – відкинуту рідними у степу та мандруючу до Києва; «Дому-Хутора», хоч і не рідного, але пожиттєвого і пошанованого пристанища біля чужих, проте добрих людей та рідного сина; «Храму», до якого ходить ревно молитися.

В поемі «Катерина» до локусу «Храм» герої рефлектують насамперед на рівні молитви, звернень до Бога:

Або: ... Нехай тебе Бог прощає
Та добрі люде;
Молись Богу та йди собі –
Мені легше буде.¹⁹

... Пішла в садок у вишневий
Богу помолилась.²⁰

Чи: ... Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.²¹

¹⁴ Т. Шевченко, Кобзар, с. 31.

¹⁵ Т. Шевченко, Кобзар, с. 29.

¹⁶ Т. Шевченко, Кобзар, с. 31.

¹⁷ Т. Шевченко, Кобзар, с. 32.

¹⁸ Т. Шевченко, Кобзар, с. 32.

¹⁹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 32.

²⁰ Т. Шевченко, Кобзар, с. 32.

²¹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 44.

Досить цікаво спостерігати, як в сюжетно-життєвих перипетіях твору відбувається «проростання» одного архетипно-буттєвого локусу в інший. Це, як ми зазначали вище, відбувається через зміщення глибинних буттєво-сміслових акцентів, найчастіше за допомогою міжлокусних символічних констант, які поєднують складові концепту «Дім – Поле – Храм» в єдине ціле і разом з тим зберігають межі між локусами в середині тріади. Це архетип дороги, шляху, який виступає своєрідною межею між «Домом» і «Поле», між світом «своїм» і «чужим», «тим» і «цим». Ця «лімінальність» добре проглядається у фольклорі, до якого як у зовнішніх зв'язках, так і у внутрішніх смислах рефлексує автор:

	<i>Або:</i>		<i>Чи:</i>
Як тополя, стала в полі При битій дорозі... ²²	... Та тим часом розпитаю Шлях на Московщину. Далекий шлях... ²³	... Ідуть шляхом чумаченьки, Пугача співають і т.п. ²⁴	

«Чумаченьки» у народній свідомості, як і козаки, є національними представниками «Поля», хоча кінцевою метою подорожі «шляхом» чумаків є повернення до «Дому», а козаків не завжди. Тому можна стверджувати, що символічна константа «дорога» вступає в об'єктивно-міжлокусні відносини між основними ментальними-буттєвими архетипами – «Дім», «Поле» і «Храм», в аналізованій поемі більше між двома першими.

Зв'язки іншого, духовно-емоційного порядку між зазначеними локусами здійснюють, як їх означає П. Іванишин, «модуси екзистенції»,²⁵ такі, як туга, радість, турбота, жаль, страх, любов, ненависть і подібні. Адже саме перебування чи й просто апелювання до іншого топосу національного буття та відносини між їх представниками і викликають ці почуття. І чи то позитивними, чи негативними вони є, в будь-якому випадку їх емотивна енергія, сила чуттєвості концентрується і проходить через «серце». Засобами художнього слова поету вдається передати «чуттєве» й заставити відчувати «надчуттєве» у яскравих народних образах та сценах із народного життя. Власне, тут спостерігаємо тяжіння до кордоцентризму, що виявляється в аналізованому творі численним апелюванням до «серця». Скажімо, глибоким співчуттям-переживанням наповнене Кобзареве народнопоетичне звертання до героїні «серце моє». Не менш щирі та глибоко чуттєві емоції простежуємо й у таких рядках твору:

Серце в'яне, співаючи, Коли знає, за що; Люди серця не побачать, А скажуть – ледащо. ²⁶ * * * * *	...Як буде серденько По волі гуляти. ²⁷ * * * * * Де ж ті люде, де ж ті добрі, Що серце збиралось З ними жити, їх любити? ²⁸ * * * * *	... А серденько одпочине, Поки сльози ллються. ²⁹ * * * * * Вилле сльози на могилу – Серденько спочине. ³⁰
--	--	--

Про намір Катерини піти з життя, не витримавши випробувань, які випали на її долю, Шевченко пише:

Коло серця – як гадина
Чорна повернулась.³¹

²² Т. Шевченко, Кобзар, с. 33.

²³ Т. Шевченко, Кобзар, с. 35.

²⁴ Т. Шевченко, Кобзар, с. 36.

²⁵ Іванишин, П.: Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко. Київ: Академ-видав, 2008, с. 38.

²⁶ Т. Шевченко, Кобзар, с. 27.

²⁷ Т. Шевченко, Кобзар, с. 34.

²⁸ Т. Шевченко, Кобзар, с. 34.

²⁹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 37.

³⁰ Т. Шевченко, Кобзар, с. 43.

Свого часу М. Костомаров щодо таланту Т.Шевченка передавати поетичним словом найтонші та найпотаємніші переживання писав: «Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і чарівно було заглянути туди!!!»³²

Таким чином, можна стверджувати, що в поемах Т. Шевченка «Наймичка» і «Катерина» символічно, як на рівні етнічно-ментального простору, так і на рівні системи образів, відображено модус «національного буття», який, за визначенням В. Личковаха, є сукупністю топосів «дійсного буття людини, що визначають горизонти її вкоріненості, «Край» її особистого родового, етнонаціонального існування».³³ Аналізоване питання знаходиться у смисловому полі аналізу фольклоризму творів Тараса Шевченка та є одним із багатьох векторів його прояву. За висловом О. Вертія, це є «проблема синтезу, діалектичної єдності двох світоглядів, двох систем художньо-естетичних цінностей»,³⁴ маючи на увазі фольклор і літературну творчість. А щодо такої єдності у творах Кобзаря Т. Комаринець зазначав, що «інтерес до фольклору, зумовлений розвитком романтизму, відповідав переконанням і потребам Шевченка», і, пишучи свої високохудожні твори, він керувався «не модою чи якоюсь літературною школою», а потребами часу, якостями свого таланту і традиціями, серед яких зростав і виховувався, слухаючи «пісні матері, оповідання діда, розповіді й перекази старих людей та думи кобзарів».³⁵

Використані джерела та література

- Більченко, Є. В.: Мотив чужого у формуванні етнокультурної ідентичності українців // Вісник Чернігівського державного університету. Випуск 75. Серія «Філософські науки». Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. Чернігів 2010, с. 84-88.
- Вертія, О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX століття: Монографія. Суми: Собор 2005. 486 с.
- Давидюк, В.: Генетично-порівняльний метод нові можливості фольклористичної компаративістики // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 36. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012, с. 66-86.
- Іванишин, П.: Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко. Київ: Академвидав, 2008. 392 с.
- Комаринець, Т.: Народна словесна творчість і Т.Г.Шевченко // Шевченківський словник. Том другий. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. 410 с.
- Костомаров, Н. И.: Воспоминание о двух малярах // Воспоминания о Тарасе Шевченко / Составл. и примеч. В.С. Бородин и Н.Н.Павлюка, предисл. В. Е. Шубравского. Київ : Дніпро 1988.
- Кримський, С.: Архетипи української ментальності / Відпов. редактор М.В.Попович. Київ : Наукова думка 2006, с. 273-301.
- Личковах, В. А.: Філософія етнокультури як новітній напрям народознавства // Вісник Чернігівського державного університету. Випуск 75. Серія «Філософські науки». Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. Чернігів 2010, с. 3-9.
- Росовецький, С.: Український фольклор у теоретичному висвітленні. Підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 623 с.
- Шевченко, Т.: Кобзар. Київ : Дніпро 1983. 647 с.

³¹ Т. Шевченко, Кобзар, с. 39.

³² Костомаров, Н. И.: Воспоминание о двух малярах // Воспоминания о Тарасе Шевченко / Составл. и примеч. В.С. Бородин и Н.Н.Павлюка, предисл. В. Е. Шубравского. Київ : Дніпро 1988, с. 165.

³³ Личковах, В. А.: Філософія етнокультури як новітній напрям народознавства // Вісник Чернігівського державного університету. Випуск 75. Серія «Філософські науки». Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. Чернігів 2010, с. 5.

³⁴ Вертія, О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX століття: Монографія. Суми: Собор 2005, с. 31.

³⁵ Комаринець, Т.: Народна словесна творчість і Т.Г.Шевченко // Шевченківський словник. Том другий. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977, с. 29.

SPRÁVY A RECENZIE

Na osemdesiatiny Ladislava Bartka

Pred desiatimi rokmi, v zdravici k sedemdesiatym narodeninám, doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc., uverejnené na stránkach tohto časopisu (Lipták, 2004, s. 171), sa možačkou aktivít oslávenca stmefujúco vinul motív entuziazmu: plné nasadenie tvorivých síl – nezlomná vôľa – húževnatosť. Po desiatich rokoch, v zdravici k osemdesiatke doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc., sa túto líniu vitality žiada poznovne pripomenúť: oduševnenie, hlboký sústredený záujem a činorodosť totiž patria k tým charakteristikám, ktoré L. Bartka invariantne sprevádzajú variantnou životnou cestou a ako konštanty sa ohľadávajú v jeho aktivitách vedeckého, pedagogického, redakčného, kultúrno-osvetového, popularizačného i organizačného charakteru.

Životná cesta L. Bartka sa roztvorila 1. júla 1934 v juhoabovskej obci Trstené pri Hornáde. A práve genius loci rodného miesta a abovskej oblasti možno registrovať aj v jeho diele, v nasmerovaní časti výskumných aktivít na abovské nárečia, počnúc nárečím rodnej obce a pokračujúc v prirodzenom rozšírení bádateľského záujmu na celú oblasť abovských nárečí [v rigoróznejšej práci *Slovník a stručná charakteristika nárečia obce Trstená pri Hornáde v južnom Above* (1974) a kandidátskej dizertačnej práci *Abovské nárečia (ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenskými nárečiami)* (1982) predstavené výsledky výskumu našli odraz aj v graduačnom raste bádateľa; titul docent v odbore slovenský jazyk získal v r. 1984].

Publikačná činnosť L. Bartka celkovo potvrdzuje výskumný záujem o slovenské nárečia tak na slovenskom historickom území (s upriamením pozornosti na východoslovenské nárečia), ako aj mimo územia Slovenska (slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine). Dialektologická erudícia a záujem o „životné osudy“ jazyka potomkov slovenských vysťahovalcov ho v 90. rokoch 20. storočia privádzajú na Zakarpatskú Ukrajinu, kde sa L. Bartko, v spolupráci s N. Dzendzelivskou a Š. Liptákom, venuje nárečiam tamajších Slovákov, a to v rámci vedeckého projektu Slavistického ústavu J. Stanislava SAV (v tom čase Slavistický kabinet SAV) *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*, projektu s interdisciplinárnym zameraním (dialektológia, etnografia, história). Cenné poznatky z výskumu slovenských zakarpatských nárečí (v slovenských i slovanských dialektologických reláciách výsledkov vysoko pozitívne hodnotených) sú odbornej verejnosti predstavené cyklom štúdií zborníkového i časopiseckého typu, publikovaných doma i v zahraničí. O medzinárodnom ohlase a relevancii tohto výskumného diela a jeho výsledkov napokon svedčí aj ich prezentácia na medzinárodnom zjazde slavistov: v r. 1998 v poľskom Krakove a v r. 2003 v slovinskej Ľublani.

Slavistická verejnosť je s tvorbou L. Bartka oboznámená i vďaka jeho ďalším vedeckým výstupom, v ktorých osobitnú pozornosť venuje otázkam jazykových kontaktov slovenčiny s inými jazykmi (s maďarčinou, ukrajinčinou, poľštinou), ako aj odrazom týchto kontaktov vo východoslovenských nárečiach. Vo výskumnom hľadáčku L. Bartka sa okrem slovenských nárečí a dejín slovenského jazyka ocitli aj popredné osobnosti slovenskej lingvistiky a slavistiky (výberovo spomeňme napr. štúdie predstavujúce osobnosť a tvorbu Š. Tóbiaka).

Stručný náčrt vedeckovýskumného diela L. Bartka, pochopiteľne, nevyčerpáva celú škálu jeho bádateľského záujmu: v intenciách prehľadovej prezentácie a pre potreby medailónu bez nároku na enumeratívnu úplnosť možno repertoár jeho vedeckej činnosti predstaviť v kontexte výskumu v oblasti dialektológie, dejín slovenského jazyka a rôznych obdobi vývinu spisovnej slovenčiny, onomastiky (s orientáciou na nárečovú a literárnu onymiu) a, najmä v začiatkoch vedeckého pôsobenia, i v oblasti literárnej histórie. K ďalším oblastiam jeho aktívneho pôsobenia patrí jazyková kultúra, umelecký prednes a rétorika.

Ak sme v úvodnej časti začali jubilanta predstavovať v štýle „biografického zemepisu“ (Trstené pri Hornáde), nemožno nespomenúť aj ďalšie lokality spojené s jeho životom a pôsobením: Brezno a Prešov.

V Brezne, meste jeho pedagogického gymnaziálneho pôsobenia (1958 – 1970), sa rozvinul Bartkov záujem o kultúrno-osvetovú činnosť (organizácia kultúrnych a vedeckých podujatí, iniciálny a spoluzakladateľský podiel na vzniku *Horehronského múzea* a celoslovenskej prehliadky umeleckej tvorivosti učiteľov *Chalupkovo Brezno*), za ktorú sa mu mesto poďakovalo viacerými oceneniami [*Cena primátora mesta Brezno* (1999), čestné občianstvo mesta (2005)].

Mesto Prešov, v rokoch 1954 – 1958 mesto jubilatovho vysokoškolského štúdia, je so životom L. Bartka nepretržite späté od r. 1970. V tomto roku sa začína jeho pôsobenie na prešovských vedeckých a vedecko-pedagogických pracoviskách: spočiatku na prešovskom vysunutom pracovisku Literárnovedného ústavu SAV a následne na prešovskej Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika, terajšej Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. S prešovskou katedrou slovenského jazyka a literatúry sa jeho činnosť spája bezmála 30 rokov: v rokoch 1971 až 2000 sa s L. Bartkom ako svojim pedagógom stretávali študenti najmä na hodinách dialektológie a dejín spisovnej slovenčiny, či pri zabezpečovaní výučby vývinu slovenského jazyka, onomastiky a rétoriky. Jeho nezameniteľný pedagogický rukopis sa tak pozitívne podpísal na formovaní osobností nášho školstva, lingvistiky či kultúry. Pedagogickému pôsobeniu ostal verný i naďalej (interné/externé pôsobenie na vy-

sokoškolských inštitúciách v Banskej Bystrici, Prešove a Ružomberku) a o tom, že v dobrej pedagogickej kondícii zotráva aj v súčasnosti, prezrádza jeho aktuálna externá spolupráca s Filozofickou fakultou Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (od r. 2009) a Žilinskou univerzitou v Žiline (od r. 1996).

V nadväznosti na údaje uvedené v zdravici k sedemdesiatinám lingvistu, okrem iného približujúce aj jeho aktivity v oblasti jazykovej kultúry (redakčná rada Kultúry slova, Ústredná jazyková rada, poradný orgán ministra kultúry v oblasti štátneho jazyka) a v matičnom hnutí [funkcionár (tajomník/podpredseda/predseda) miestneho odboru v Prešove; podpredseda/predseda Jazykového odboru MS], dopĺňme, že k oceneniam získaným v predchádzajúcom období (aspoň výberovo spomeňme v roku 2002 udelenie Veľkej medaily sv. Gorazda ministrom školstva) mu za zásluhy a dlhoročnú spoluprácu pri naplňaní programu Matice slovenskej pribudla v roku 2009 Zlatá medaila Cyrila a Metoda a v tomto roku aj Zlatá medaila Matice slovenskej.

K charakteristickým črtám vystihujúcim prácu L. Bartka patrí i symbióza vedca a propagátora, popularizátora vedeckých poznatkov, prejavujúca sa schopnosťou priblížiť ich tak, aby zaujali širší okruh kultúrnej verejnosti, či už prednáškami a besedami (udalosti a osobnosti dejín slovenčiny, otázky jazykovej kultúry a výchovy, problematika nárečí), prispievaním do jazykových rubrik periodickej tlače, spoluprácou s kultúrno-umeleckými inštitúciami i vystúpeniami v rozhlasovom vysielaní. Výstižné svedectvo pozitívneho respondentského ohlasu popularizácie poznatkov o slovenských nárečiach reflektuje aktuálna spolupráca s rádiom Regina Košice, v rámci ktorej sa L. Bartko už viac než štyri roky (od februára 2010) v pravidelných týždňových intervaloch poslucháčom prihovára v rubrike *Po dzedzinoch, po valaloch* spolu s redaktorom relácie *Zahrajte mi túto*.

V nadväznosti na vstupnú časť medailónu s a odkazom na názov rozhlasovej relácie spomenutej v jeho záverečnej časti pánu docentovi želáme, nech ho zdravie, entuziazmus a činnosť neopúšťajú, a veríme, že pri oslavách životného jubilea zaznela i tá jeho obľúbená. Vážený pán docent, všetko najlepšie.

Viera Kováčová

Za univerzitným profesorom Rudolfom Krajčovičom

„Naša reč je živá kronika o pradávnych dejoch i čínoch našich pradedov, je aj kronika plná vzácných prastarých slov, z ktorých ešte dnes cítiť tvrdosť zápasov našich dávnych predkov o hruď a chlieb. Z tmy na svetlo sa u nás predierala táto reč. Už z hlbky 16. storočia.“

Týmto skráteným poetickým citátom z knihy esejí Rudolfa Krajčoviča *Pri prameňoch slovenčiny* sme začali jubilejný článok pri príležitosti jeho sedemdesiatky. Autor v ňom symbolicky vyjadruje prejav úcty a úprimného, obdivného vzťahu k slovenskému jazyku, ktorému zasvätil celú svoju vedeckú činnosť. S takýmto a podobnými vzácnymi a neopakovateľnými vyjadreniami sa už, bo-

hužiaľ, viac nestretneme. Profesor Rudolf Krajčovič nás opustil 29. októbra roku 2014.

Univerzitný profesor PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., sa narodil sa 22. júla 1927 v Trakovciach, okres Hlohovec. V rokoch 1947 – 1951 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovakistiku a filozofiu. Ešte ako poslucháč sa stal r. 1950 na Katedre slovenského jazyka asistentom a po absolvovaní štúdia bol jedným z prvých vedeckých aspirantov. Od r. 1951 pôsobil profesor Rudolf Krajčovič na tejto katedre a ešte aj po odchode do dôchodku r. 1992 s ňou spolupracoval. Postupne získal všetky vedecké a pedagogické hodnosti: kandidáta filologických vied, docenta, doktora filologických vied a najvyššiu hodnotu – stal sa univerzitným profesorom. Toto zotrvanie na pôvodnom pracovisku svedčí o tom, ako hlboko si ctí jubilanť pedagogickú prácu, prácu s mladými ľuďmi a snahu odovzdať im svoje vedomosti. Nestáva sa často, aby sa tak vzácné skĺbila pedagogická i vedecká činnosť. Zásluhou profesora Krajčoviča sa viacerí poslucháči slovakistiky rozhodli pokračovať vo výskume dejín slovenského jazyka aj po skončení vysokoškolského štúdia na katedrách vysokých škôl, vo vedeckých a rezortných ústavoch a inštitúciách. Spôsobilá to čarovná príťažlivosť jeho prednášok a seminárov, hĺbková znalosť príslušnej problematiky a presvedčivý zápal za vec.

Hlavným vedeckým zameraním R. Krajčoviča bol výskum dejín slovenského jazyka, dialektológia, onomastika a porovnávacie štúdium slovanských jazykov. Výberovo uvedieme iba niektoré práce z tohto okruhu. Napr. *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974); *Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin* (2003); anglické vydanie historickej morfológie slovenčiny *A Historical Phonology of Slovak* (1975); *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* (1979); *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1981); *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988, 2009); *Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predpisovnom období* (1983, 1991); *Dejiny spisovnej slovenčiny ako spoluautor* (1990, 1994, 2002, 2006); *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest* (2005). Okrem základných vedeckých prác a učebníc majú významné miesto v jeho činnosti aj populárno-vedecké monografie a filmové a televízne scenáre s orientáciou na dejiny slovenského jazyka. Napr. *Svedectvo dejín o slovenčine* (1977, 1980); *Pri prameňoch slovenčiny* (1978); *Veľká Morava v tisícročí* (1985). Významným počínom R. Krajčoviča bolo aj vydanie výberu z *Valaskej školy* od Hugolína Gavlovica (1971, 1982).

Profesor R. Krajčovič sa venoval aj vedecko-organizačnej práci. Pôsobil v redakčných radách odborných časopisov a zborníkov (Jazykovedný časopis, Slovenská reč, Philologica), bol členom Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členom Medzinárodného výboru pre onomastické vedy (ICOS), členom Slovenskej onomastickej komisie a mnohých ďalších domácich i zahraničných komisií. R. Krajčovič sa pravidelne aktívne zúčastňoval na domácich i zahraničných konferenciách, sympóziách a vedeckých seminároch. Okrem toho absolvoval množstvo zahraničných prednáškových pobytov na popredných slavistických pracoviskách: v Krakove (1963), v Skopje (1977), v Moskve (1970 – 1971, 1975 – 1976, 1980 – 1981). Vy-

stúpil na medzinárodných slavistických zjazdoch v Sofii (1963), vo Varšave (1973), v Bratislave (1993), na medzinárodnom onomastickom sympóziu v Lipsku (1969), vo Vroclave (1972), v Krakove (1978) a na sympóziu o podunajských národoch v Regensburgu (1967). Publikoval množstvo štúdií v zahraničných odborných časopisoch a v zborníkoch z vedeckých podujatí (v Poľsku, Bulharsku, Nemecku, Rusku).

Zborník, ktorý venovali profesorovi Krajčovičovi pri príležitosti jeho životného jubilea jeho kolegovia, priatelia a žiaci, sa istým spôsobom vymyká z rámca ostatných jubilejných zborníkov, práve vďaka mimoriadnej osobnosti jubilaria, orientovaného všestrannejšie. S prihliadnutím na jubilarntove záujmy sú príspevky zaradené do piatich okruhov: súčasný jazyk, dejiny jazyka, slavistika a nárečia, onomastika a štylistika. Vo viacerých príspevkoch autori priamo nadväzujú na jednotlivé myšlienky, teoretické a metodologické východiská, celé práce jubilaranta a venujú sa z viacerých aspektov aj jeho rodisku i jeho rodnému menu. Na konci zborníka je zaradených pätnásť básní jubilarnta, ktorý sa popri vážnej vedeckej práci venoval aj poetickej tvorbe.

Pri príležitosti okrúhleho životného jubilea bol univerzitný profesor Rudolf Krajčovič ocenený vysokým vyznamenaním Pocta ministra kultúry Slovenskej republiky. Okrem toho dostal aj viaceré ďalšie vyznamenania. Profesor Rudolf Krajčovič si po celý svoj život, dokonca aj v posledných chvíľach, ako sme sa dozvedeli od jeho dcéry, ktorá s ním bola až do konca, zachoval svoj typický originálny humor, ktorým dodával dobrú náladu a radosť nám ostatným. Jeho odkaz, optimistický pre ďalšie generácie, sme vybrali zase zo záveru knihy esejí *Pri prameňoch slovenčiny. „Perspektívy našej spisovnej reči sú svetlé. A tak, milý čitateľ, keď sa ma opýtaš, čo bude s našou rečou v budúcnosti, ktorej okraj dovidia ďalšie a ďalšie pokolenia, odpoviem ti: - Bude kvitnúť! Lenže vedz, že jej rozkvet neprinesie sám čas na striebornom podnose. Kľúč od jeho brán máš ty, milý čitateľ, my i vy všetci, celý národ, budúce pokolenia.“*

Vážený pán profesor, česť Vašej pamiatke!

Jana Skladaná

Konferencia Slovánske spisovné jazyky a médiá v Budyšíne (Nemecko)

Komisia pre spisovné slovánske jazyky pri Komitete slavistov sa zišla v Budyšíne (Bautzen). Súčasťou zasadnutia bola konferencia *Slovánske spisovné jazyky a médiá*, ktorú zorganizoval Serbskí inštitút v Budyšíne (Sorbisches Institut) v dňoch 18. – 21. júna 2014.

Na konferencii vystúpilo devätnásť referentov z ôsmich krajín. Konferenciu pozdravili prof. Dr. Dietrich Scholze-Solta, riaditeľ Serbského inštitútu v Budyšíne (inštitút má pobočku v Chóšebuze (Cottbus)), a Dawid Statnik, predseda Domoviny – Zväzu Lužických Srbov.

Dr. Hanka Bartelsová z Cottbusu (Nemecko) v referáte *Wörterbücher - Sprachförderung - Neue Medien* prezentovala dolnolužickosrbské slovníky, prekladové, ale

aj výkladové, priblížila postupnú digitalizáciu všetkých doterajších slovníkov a textový korpus s názvom Dolk. Dr. Sonja Wölkowa (Budyšin, Nemecko) hovorila v príspevku *Hornjoserbsčina w internete mjez symboliskej a komunikativnej funkciju* o etnosignifikatívnej funkcii (reprezentuje zároveň národ Lužických Srbov) aj praktickej dorozumievacej funkcii hornej lužickej srbsčiny v internete. Prof. Dr. Monika Wingenderová (Gießen/Nemecko) v referáte *Взгляды на русский стандартный / литературный язык в интернете* ukázala na prienik anglicizmov a amerikanizmov do jazyka internetu a na to, ako sa dá zmenená jazyková situácia zachytiť v slovníkoch (v kodifikácii). Prof. Dr. Galina Neščimenková z Moskvy (*Компьютерная медийная коммуникация и ее влияние на уровень современной публичной речевой культуры*) poukázala na vplyv jazyka internetu na celkovú jazykovú kultúru v ruskom publicistickom okruhu. Rakúsko zastupuje v komisii prof. Dr. Michael Moser (Viedenská univerzita). V referáte *Українська мова в интернет-газеті „Українська Правда“* analyzoval (podľa jazykových rovin) texty Ukrajinskej Pravdy v čase politických pohybov na Majdane. Prof. Dr. Juraj Glovňa, CSc. v príspevku *Štatút slovenčiny v printových a elektronických médiách vo Vojvodine (Srbsko) z hľadiska spisovnej slovenčiny* priblížil dynamiku prieniku srbizmov do vojvodinskej slovenčiny, ktoré sa integrujú do jazyka a obohacujú ho alebo narúšajú jeho inherentné systémové vlastnosti. Slovenčina vo vojvodinských médiách (tlačených aj elektronických) reprezentuje spisovnú slovenčinu vojvodinských Slovákov, má dôležitú integračnú funkcii. PhDr. Ondřej Bláha z Olomouca v príspevku *Televize a spisovný jazyk* ukázal na rozkolísanú normu češtiny v televízii za bývalého spoločného štátu aj v súčasnom mediálnom priestore. Venoval sa aj vplyvu slovenčiny (tzv. slovakizmy) na češtinu. Doc. Dr. Markus Giger, švajčiarsky slavista pôsobiaci v Prahe, v referáte *Jazyk medii jako faktor standardizace slovanských jazyků v 19. stol.*

ukázal, ako v histórii prispievali tlačené médiá k formovaniu slovánskych spisovných jazykov. Spomenul aj úlohu Slovánskych národných novín. Prof. Dr. Stanislaw Gajda (Opole/Poľsko) si položil vo filozoficky ladenom príspevku (ontická/epitemická rovina) *Język literacki @ nowe media* otázku, či nemožno v súvislosti s jazykom nových médií hovoriť o smrti spisovného jazyka. Zo Srbska prišli traja lingvisti, všetci z Katedry srbského jazyka Filologickej fakulty v Belehrade. Prof. Dr. Božo Čorić v príspevku *Srpski jezik i mediji na fonu tvorbe reči* si všima nové derivatologické postupy, najmä sufixáciu (briselizácia, kulenijada), v srbských médiách. Prof. Dr. Alexandar Milanović v referáte *Istorija srpskog knjevnog (literarnog) jezika* hovoril o prostriedkoch jazykovej kondenzácie textu, porovnával pritom bulvárne médiá so „solidnými“ mienkotvornými médiami. Prof. Dr. Veljko Brborić (*Ortografija i mediji*) sa zasa sústreďoval na pravopisnú stránku textov masovokomunikačných prostriedkov, ale aj rozličných nápisov vo verejnom priestore a ukázal na zjavnú nejednotnosť a chybovosť. Prof. Dr. Vojko Gorjanc z Ľubľany (*Prevodno besedilo v slovenskem medijskem diskurzu*) hovoril o preklade textov v médiách. Upozornil na chyby, ktoré vznikajú v procese rýchleho prekladu agentúrnych správ z iných jazykov. Pripomenul aj užitočnosť tzv. automatického

prekladu. Prof. Dr. Kina Vačková z bulharského Šumenu v referáte *‘Стилистичната революция’ в езика на българските медији (в сравнение с чешките)* (spoluautor Veselin Vačkov) analyzovala štylistické registre v moderných bulharských médiách, ukázala na dynamické výrazové posuny v nich. Výsledky porovnávala so situáciou v českých médiách. Prof. Dr. Nadka Nikolova, taktiež zo Šumenu, v príspevku *Темата за езиковата чистота в периодичния печат на българското Възраждане* sa venovala prieniku anglicizmov do súčasnej bulharskej tlače a na pozadí teórie purizmu uvažovala o ich hraniciach. Ďalšou referentkou z Bulharska bola prof. Dr. Diana Ivanova z Plovdivu. V referáte *Езикът на съвременните български медији – огледало на езиковый вкус на епохата* analyzovala postoje recipientov tlače z vývinového hľadiska, pritom zohľadňovala tzv. úzus médií. Dr. Fabian Kaulfurst (Chôsebuz/Cottbus) sa príspevkom *Nowe ręczne rymy a kak se w nich powęda. Górnio- a dolnosębszczyna we Facebooku*“ pokúšil analyzovať hornú aj dolnú lužickú srbčinu v prostredí Facebooku. Ukázal pritom na diferencie medzi oboma varietami. Nakoniec vystúpili vedecké pracovníčky hostiteľskej inštitúcie a zároveň hlavné organizátorky podujatia Dr. Anja Pohončowa (referát *Nowe mediје a hornjoserbska slowotwórbа*) a Dr. Jana Šolčina (referát *Prezenca hornjoserbskeje spisowneje řeče w modernych mediјach*). Konferenciu v závere zhodnotila Dr. Jana Šolčina. Oznámila, že budúročné stretnutie komisie bude v Olomouci.

Účastníci konferencie si mohli pozrieť za odborného sprievodu Dr. Annetty Bržancovej a Dr. Franca Šena knižnicu a archív Srbského inštitútu.

Počas konferencie sa uskutočnilo aj zasadnutie komisie, ktoré viedla zástupkyňa predsedníčky prof. PhDr. Hany Gladkovej, CSc. (Praha) prof. Kina Vačková z Bulharska. Prítomní súhlasili s témou olomouckého stretnutia *Formovanie jazykových postojov v spoločnosti*.

Juraj Glovňa

20 rokov slovakistiky na univerzite v Užhorode

Užhorod je administratívny centrom Zakarpatska a táto oblasť je svojou polohou veľmi špecifická, pretože sa nachádza na rozhraní štyroch štátov – Poľska, Maďarska, Rumunska a Slovenska. Mesto ako súčasť Zakarpatska prináležalo v rokoch 1919 – 1938 Česko-slovensku, do roku 1945 Maďarsku, potom ZSSR a od roku 1991 Ukrajine. Vzhľadom na geografické, etnické (v tejto oblasti žije početná slovenská menšina) a historické osobitosti sú obyvatelia Zakarpattia Slovákom historicky, kultúrne a aj jazykovo veľmi blízki. Bolo preto logické, že prvá katedra slovenskej filológie v rámci bývalých krajín Sovietskeho zväzu vznikla v roku 1996 práve v Užhorode a o dva roky si bude pripomínať dvadsaťte výročie jej založenia. Keďže sa však slovenská filológia ako učebný odbor na Užhorodskej národnej univerzite (UžNU) vyučuje už od roku 1994, v tomto roku slávi 20. výročie práve ona.

Pri zrode tohto učebného odboru a neskôr aj pri založení katedry stáli najmä slovakista a slavista prof. Pavlo

Pavlovič Čučka, prvý lektor slovenského jazyka a kultúry doc. Jaroslav Džoganik a súčasná vedúca katedry slovenskej filológie prof. Svitlana Pachomová. Katedra slovenskej filológie Filologickej fakulty UžNU je v súčasnosti stabilným a rešpektovaným vedecko-pedagogickým pracoviskom, ktoré okrem lektorskej činnosti, zabezpečovanej Ministerstvom školstva SR, udržiava vedecko-pedagogické vzťahy s viacerými slovenskými univerzitnými pracoviskami či už formou organizovania prednášok popredných slovenských jazykovedcov a literárnych vedcov na katedre, alebo formou vypracúvania spoločných medzinárodných projektov (katedra bola riešiteľom projektu Virtuálny inštitút slovakistiky, realizovaného za podpory Slovak AID – Slovakia Fund for Local Initiatives a v súčasnosti realizuje projekt Nórskeho finančného mechanizmu Slovensko – Ukrajina: eliminácia jazykovej bariéry). Ukrajinské slovakistiky, realizované na Užhorode, ktoré má v súčasnosti vyše 50 študentov v bakalárskom a magisterskom stupni štúdia, sa okrem vzdelávacej činnosti prezentuje aj svojou vedeckou prácou. Katedra aj v minulosti zorganizovala niekoľko medzinárodných vedeckých konferencií, napr. Ukrajinsko-slovenské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry (2001, 2004, 2006), Perspektívy rozvoja slovakistiky na Ukrajine (2002), Virtuálny inštitút slovakistiky (2006), 13. celoukrajinská onomastická konferencia (2009), Odborno-metodický seminár pre učiteľov a lektorov slovenského jazyka na Ukrajine (v spolupráci s Ministerstvom školstva SR a Metodickým centrom SAS, 2009) a pod. Okrem toho sú prof. S. Pachomová a prof. P. Čučka pravidelnými oponentmi dizertačných a habilitačných prác na Ukrajine aj na Slovensku. Aktuálne poznatky vedy prezentujú každoročne aj v podobe vedeckého zborníka *Studia Slovakistica*, v ktorom publikujú slovakisti z Ukrajiny aj Slovenska.

Pri príležitosti spomínaného 20. výročia slovakistiky v Užhorode zorganizovalo vedenie Katedry slovenskej filológie UžNU v spolupráci s Ukrajinsko-slovenským inštitútom humanitných iniciatív, Slovensko-ukrajinským inštitútom humanitných iniciatív a Slovak AID v dňoch 6. – 8. mája 2014 medzinárodnú vedeckú konferenciu *Slovakistika na Ukrajine*. Konferencia sa uskutočnila v reprezentatívnych priestoroch užhorodského hotela Praha, v ktorom bola väčšina účastníkov aj priamo ubytovaná. Slávnostnú časť rokovania otvorila vedúca katedry prof. Svitlana Pachomová súhrnným referátom Dvadsať rokov slovakistiky na Užhorodskej národnej univerzite, v ktorom okrem iných zdôraznila prínos súčasnej riaditeľky SAS Jany Pekarovičovej, prvého lektora slovenského jazyka a kultúry Jaroslava Džoganika a Pavla P. Čučku. Konferenciu svojim slávnostným príhovorom otvorila aj dekanka Filologickej fakulty UžNU H. I. Šumická a otváraciu časť zakončil vzácnymi spomienkami na profilovanie odboru v podmienkach užhorodskej univerzity aj prvý vedúci katedry slovenskej filológie UžNU Pavlo P. Čučka. Na slávnostnom plenárnom rokovaní sa zúčastnili okrem najvyšších predstaviteľov UžNU a regionálnej samosprávy generálna konzulka SR v Užhorode Janka Burianová a hlavný riaditeľ sekcie ministra zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Stanislav Valo, ktorý vedúcej katedry S. Pachomovej v mene podpredsedu vlády a ministra zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Miloslava Lajčáka odovzdal rezortné štátne vyznamenanie.

Vzhľadom na množstvo referátov bola odborná časť konferencie tematicky rozdelená na tri sekcie – slovenský jazyk v synchrónii a kontaktoch, slovenský jazyk z pohľadu slavistiky a slovenská literatúra v časovej reflexii a v súvislostiach. Referáty predniesli slovakisti z univerzít v Užhorode, Ľvove, Kyjeve, Kirovohradu, Dnepropetrovska, Záhrebu, Košíc, Prešova a Trnavy. Do prvej sekcie boli zaradené referáty Svitlany Pachomovej Slovenská bezekvivalentná lexika, Lesie Budnikovovej Predložkové konštrukcie v slovenčine a ukrajinčine, Zorjany Jastremskej Problémy klasifikácie štýlov v súčasnom slovenskom jazyku. Náboženský štýl, Oľhy Maďarovej Špecifika slovensko-ukrajinského prekladu v oblasti medicíny, Jarmily Kredatusovej Nové ženské pomenovania v ukrajinčine a slovenčine, Oľhy Komarovovej Lexika inojazyčného pôvodu v súčasnom slovenskom jazyku, utvorenie a funkčnosť, Oksany Humennej Univerbizácia v slovenskom a ukrajinskom jazyku. Marianna Sedláková vo svojom referáte upriamila pozornosť na možnosti práce s medzijazykovými homonymami pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, Jana Kesselová predstavila príspevok Pri zrode antropocentrizmu ako perspektívy jazykového obrazu sveta detí hovoriacich po slovensky. Mária Imrichová predstavila niektoré jazykové špecifiká jazyka slovenských právnych textov so zreteľom na právnu terminológiu. Do druhej sekcie boli zaradené príspevky Oleksandry Iliadovej Etymologické etudy zo slovanskej historickej antroponymie, Oľhy Hvozdiakovej Nemecké lexikálne výpožičky v slovenskej reči na Zakarpatí V druhej sekcii vystúpili so svojim referátom Juraj Hladký a Andrej Závodný, v ktorom sa zaoberali slovansko-slovenskými kulturologickými fenoménmi v starej slovenskej toponymii Zitného ostrova. V tejto sekcii vystúpil aj Pavlo Čučka, ktorý predstavil projekt pripravovaného slovníka slovensko-ukrajinskej užhorodčiny, Ľudmila Ustuhová hovorila o histórii a vývine pričasti v slovenčine a ukrajinčine, Natália Petricová sa v komparatívnej štúdiu zaoberala slovenskými a českými priezviskami v predprieviskovom období, Júlia Jusyp-Jakymovyčová predstavila analýzu kontrastu slovenských fonoštylistických paralel v období literárneho modernizmu a Boris Halas referoval o ukrajinskej lexike ovplyvnenej západoslovenskými jazykmi v textoch Jakova Holovackého.

V tretej sekcii boli literárnevedne zamerané referáty slovenských literárnych vedcov. Jaroslav Džoganík predstavil nové pohľady na typológiu súčasnej ukrajinskej prózy na Slovensku a Slavomír Gál sa zaoberal možnosťami aplikácie výrazovej sústavy F. Mika v kontexte prekladov poézie z ukrajinčiny do slovenčiny. Slovenskou literatúrou do roku 1918 vo vzťahoch a kontaktoch sa zaoberal Peter Kaša, Martin Benikovský predstavil niektoré aspekty hermeneutiky súčasnej ukrajinskej literatúry cez optiku slovenskej estetiky a Tetiana Lichtejová predniesla hodnotiaci referát o slovenskej poézii v interpretačných prízoroch vedeckej elity Zakarpatska. Hoci do programu konferencie bolo pôvodne zahrnutých 48 referátov, vzhľadom na napätú spoločenskú situáciu na Ukrajine sa niektorí, najmä zahraniční účastníci rozhodli na užhorodskú konferenciu napokon nevycestovať. Aj napriek tomu však počas troch konferenčných dní odzneli mnohé ďalšie zaujímavé referáty o slovansko-slovensko-ukrajinských jazykových a literárnych vzťahoch, ktoré predstavili ko-

legovia z iných filologických katedier užhorodskej univerzity, ale aj iných ukrajinských univerzít.

Súbežne s rokovaniami v sekciách sa uskutočnilo za okrúhlym stolom stretnutie časti slovenských hostí s užhorodskými študentmi slavistiky, ktorí mali možnosť v autentických rozhovoroch spoznať názory slovenských jazykovedcov na témy, ktoré si určili sami študenti. Študentov osobitne zaujal workshop J. Hladkého o slangu a argote v slovenských väzniciach. Súčasťou konferencie bolo aj vytvorenie stabilného stánku, v ktorom katedra prezentovala asi dve desiatky svojich starších aj najnovších publikácií, medzi nimi napríklad učebnicu S. Pachomovej a J. Džoganika *Slovacký jazyk : Učebnik dľa studentov vyšších učebných zavedení – Slovenský jazyk : Učebnica pre študentov vysokých škôl* (2010), monografiu P. Budnikovej *Súčasná slovac'ka jurydyčna terminolohija* (2007), S. Pachomovej *Evolucija antroponimnych formul u slovjanskych movach* (2012) a pod. Pre slovenských onomastikov sú určite podnetné monograficky spracované práce P. P. Čučku *Antroponimija Zakarpatt'a* (1969, 2008) a *Slovjanski osobovi imena Ukrajinciv* (2011).

Hostujúca katedra spolupracuje so základnými školami v zakarpatskom regióne, kde sa vyučuje slovenský jazyk, preto organizátori pripravili pre účastníkov konferencie výlet do dedinky Storožnica, ktorá leží na predmestí Užhorodu a pokladá sa za slovenskú obec, a návštevu tunajšej základnej školy, na ktorej sa popri ukrajinských nachádzajú aj slovenské triedy. Podnes v nej niektorí domáci bežne hovoria zemplinským nárečím. Starší obyvatelia, ale aj deti poznajú veľa slovenských ľudových piesní a rozprávok, čo hosťom dokázali žiaci storožnickej školy.

Na záver je nevyhnutné oceniť vynikajúcu organizačnú a odbornú zvládnutú konferenciu a poďakovať sa všetkým participujúcim pracovníkom Katedry slovenskej filológie Filologickej fakulty UŽNU, ktorí svojimi vedeckými, publikačnými a organizačnými aktivitami už dve desaťročia kvalitne reprezentujú zahraničnú slavistiku. Želáme im najmä veľa nových odborných inšpirácií, pokoja na náročnú prácu, úspechov v nej, ale predovšetkým mier a pokoj v ich krajine.

Andrej Závodný

Eudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky

V dňoch 8. – 9. októbra 2014 sa na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied v Bratislave uskutočnila medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia pod názvom *Eudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky*. Jej organizátormi bol Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Centrom spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach a Teologickou fakultou Trnavskej univerzity. Podujatie sa realizovalo v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti SAV *SlovSlav Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia (Postavy slovenského národného obrodzenia /Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský/ + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte)* a jeho cieľom bolo

predstaviť osobnosti slovenského kultúrneho života, ktorých pôsobenie ovplyvnilo vývin slovenskej slavistiky i jazykovedy a svojou zberateľskou a vydavateľskou činnosťou sa zapísali i do dejín folkloristiky, literatúry a kultúry. Časť sympózia bola venovaná problematike slovenského kultúrno-historického a religiózneho priestoru vo vzájomnom pôsobení kresťanských a predkresťanských tradícií – ľudovým religióznym predstavám a rituálom v rámci kresťanských obradov, pohansko-kresťanskému synkretizmu a tiež hagiografickým textom byzantskej aj latinskej tradície v ľudovom a oficiálnom religióznom kontexte.

Účastníkov konferencie z Ruska, Česka, Poľska, Ukrajiny a Slovenska privítal riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV Peter Žeňuch a prihovoril sa aj Šimon Marinčák, z Teologickej fakulty Trnavskej univerzity a riaditeľ Centra spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach.

V rámci úvodného bloku pracovnej časti rokovania predniesla vstupný príhovor K. Žeňuchová. V. Gašpariková v príspevku *Malé zamyslenie nad štúdiom ľudových rozprávok* uvažovala nad okolnosťami, podnetmi a motívmi, ktoré ovplyvnili jej profesijné zameranie, poukázala na významné osobnosti zo svojho blízkeho rodinného i spoločenského prostredia (J. Mjartan, R. Brtán, E. Jóna, J. Stanislav, R. Bednárík a i.), ktoré mali značný podiel na tom, že sa začala venovať výskumu ľudovej kultúry, ľudovej prózy (zvlášť ľudovej rozprávky) v širšom historicko-komparatívnom kontexte, pričom kládla dôraz najmä na terénny výskum.

Hana Hložková v príspevku *Dielo Jána Kalinčiaka v kontexte literárneho folklorizmu* prezentovala osobitosti názorov J. Kalinčiaka na vývin ľudovej slovesnosti, pričom vychádzala z výsledkov archívneho výskumu jeho korešpondencie. Sledovaný materiál dokumentuje cieľený a uvedomelý prístup J. Kalinčiaka k historickým témam. H. Hložková upozornila na vplyv Kalinčiakových povestí na dobový rozprávačský repertoár neskorších období.

Vystúpenie Jany Pácalovej (*Codexy tisovské v rozprávkových zbierkach Pavla Dobšinského*) reflektovalo výsledky prípravy vydania rukopisných zápisov v Codexoch tisovských A, B, C. Zamerala sa na deskripciu a datovanie rukopisných Codexov tisovských, pričom porovnávala rozprávky z rukopisnej zbierky v Slovenských povestiach A. H. Škulitétyho a P. Dobšinského (1858 – 1861), v Dobšinského Prostonárodných slovenských povestiach (1880 – 1883) a prepis J. Polívku. J. Pácalová načrtla aj možnosti transkripcie rukopisu vzhľadom na cieľ pripravovanej edície.

K. Žeňuchová prezentovala doterajšie výsledky priebehu prípravy edície zbierky ľudovej prózy Samuela Cambela, ktorá vznikla ako výsledok jeho dialektologických terénnych výskumov. Uviedla, že S. Cambel bol presvedčený o tom, že kodifikácia spisovného jazyka úzko súvisí aj s historickým stavom slovenčiny, ktorý je dobre zachytený v nárečiach. Na základe výskumu rukopisnej pozostalosti i korešpondencie S. Cambela poukázala na osobitosti a význam Cambelovej zbierky ľudových narátirov a potrebu vydania kompletnej zbierky textov v pôvodnej podobe.

Rukopisným zápisom ľudových rozprávani kňaza, etnografa a jazykovedca F. Šujanského sa venovala Dominika Tekeliová (*Zbierka ľudovej prózy Františka Šujanského – lingvistické a folkloristické aspekty*). Vystúpenie

Martiny Bocánovej prinieslo profil českého slavistu, filológa a folkloristu Jiřího Polívku, ktorý je autorom katalógizácie subjektov slovenských ľudových rozprávok.

Príspevok Natalie Karlinskej (*Slovenská ľudová próza v USA a moderná literatúra*), ktorá žije v USA a tam vyučuje slovenský jazyk, predniesol J. Vluka. Autorka zdôrazňuje postavenie slovenskej ľudovej prózy, najmä ľudových rozprávok P. Dobšinského, ktoré zohrávajú kľúčovú úlohu pri vyučovaní hagiografiny ako rodného jazyka v prostredí slovenských enkláv v americkom Marylande.

Druhý rokovací deň konferencie otvoril Peter Zubko príspevkom *Teologický pohľad na Dobšinského rozprávky*. Analýza ľudovej rozprávky z pohľadu teológa poukázala na to, že rozprávka reflektuje morálne princípy, rozličné biblické príbehy, protiklad dobra a zla či biblický eschatologický zámer v zvolaní „...žili až kým nepomreli“. Možno v nich tiež badať vplyvy hagiografiny, prítomnosť svätenín (napr. svätená voda), démonologické prvky, návraty mŕtvych do sveta živých, či pripomienky Božieho súdu.

Špecifické postave Baláza (Blažaja) v ľudových rozprávkach P. Dobšinského sa venoval Ľubomír Gábor vo svojom referáte *Baláz z Dobšinského prostonárodných povestí. Pohansko-kresťanský synkretizmus ako možná výkladová schéma ľudovej rozprávky*, pričom vychádzal z porovnania podobnosti v zobrazovacej symbolike mena Baláz, resp. Blažej, ktorý je kresťanským patrónom zvierat a mena Volos/Veles v slovanskej mytológii označujúceho vlčieho pastiera.

Problematika pohansko-kresťanského synkretizmu dominovala aj v štúdiu Martina Golemu „*Smrtná nedela*“ – kresťanské a predkresťanské prvky vo veľkopôstnych jarných dievčenských obradoch a hrách u západných Slovanov, v ktorej poukázal na paralely prelínania sa pohanského sviatku vynášania Moreny a kresťanského sviatku prepodobnej Márie Egyptskej, mimoriadnej kajúcnícky, ktorý pripadá na 5. nedelu Veľkého pôstu, u západných Slovanov označovanú ako „Smrtná nedela“.

Marina Valencová vo svojom príspevku *Обман: сказочная функция и магический приём (на материале сказок П. Добыинского)* upriamila pozornosť na motív lži, podvodu, klamstva a lsti v rozprávkach P. Dobšinského. Analyzovala ho z troch aspektov: 1. jeho rozprávkovú funkciu, čiže ako prvok subjektu; 2. ako folklórny motív, ktorý okrem rozprávok môžeme nájsť aj v iných folklórnych žánroch; 3. ako prostriedok mágie.

Štúdia Ofgy V. Belovej *Народно-християнские легенды этнокультурного пограничья (о локальных вариантах общеславянских сюжетов)* prezentovala výsledky jej niekoľkoročných komparatívnych výskumov v pohraničných oblastiach východných a západných Slovanov (Zakarpatská oblasť, Polesie, Podolie, Halič, Bukovina a ďalšie), pričom sa zamerala na porovnanie textov ľudových legiend z týchto regiónov a poukázala na lokálne varianty všeslovanských subjektov.

J. Pospíšilová prezentovala výsledky terénnych výskumov zameraných na výskyt subjektu o domácom hadovi v prozaickom folklóre na moravsko-slovenskom pomezí (*Demonologická pověst o hadu hospodáříčkovi na moravsko-slovenském pomezí*).

Ukrajinská folkloristka Žanna O. Jankovská vo svojom referáte *Реценція архетипних образів в українській прозі 30-60-х pp. XIX століття* poukázala na symboliku a funkcie archetypných obrazov chleba, košeľa, domu,

poľa, chrámu a i. v tvorbe ukrajinských prozaikov 30. – 60. rokov 19. storočia.

Apokryfickým sujetom v literatúre sa venovali príspevky Ewy Kocój (*Bizantsko-slowiańska literatura apokryficzna i jej wpływ na folklor oraz ikonografię Europy Środkowo-Wschodniej*), Svetlany Vašíčkovéj (*Apokryfy v Uglianských rukopisoch*) a Oľgy Afinogenovej (*Богомилское сказание об архангеле Михаиле*).

Poľská etnografka a kultúrna antropologička E. Kocójova upriamila svoju pozornosť na nekánonické apokryfy byzantsko-slovanskej tradície, ktoré ponúkajú iný pohľad na to, čo západná kultúra považuje za prvky pohanstva. Zdôraznila aj tú skutočnosť, že bez apokryfných pamiatok byzantsko-slovanskej tradície možno iba ťažko porozumieť byzantskej ikonografii.

S. Vašíčková referovala o Afroditianovej povesti z Uglianských rukopisov. Texte je prorocťvom o Kristovom narodení a pôvodne pochádza z Blízkeho Východu, no po určitých zmenách sa ustálil v ukrajinskej ústnej tradícii a dokonca sa vyskytol aj v rukopisných pamiatkach z prelomu 17. a 18. storočia z bývalej Mukačevskej eparchie.

Neznámy text apokryfného rozprávania o archanjelovi Michalovi, ktorý nesie črty bogomilských textov, predstavila Oľga Afinogenova. Zamerala sa na jeho opis a charakteristiku, priblížila sujet apokryfnej pamiatky, poukázala na možný pôvod sujetu, ktorý nebol známy ani v Rusku ani v Byzancii.

Historicko-kulturologický pohľad na problematiku pokresťančovania nielen v slovanskom prostredí ponúkli Šimon Marinčák (*Ludová viera a kresťanská liturgia v slovanskom prostredí*) a Tomáš Mrňávek (*Od chrámu ke kostelu, od pohana ke kresťanu*). Š. Marinčák poukázal na to, ako ľudová viera ovplyvnila vývin kresťanskej liturgie v slovanskom prostredí, ako sa v priebehu storočí postupne očisťovala od pohanských prejavov a zvyklostí. T. Mrňávek vo svojom príspevku načrtnol priebeh procesu kristianizácie na území Európy a Malej Ázie.

Filozoficko-teologicky bola zameraná štúdia Tomáša Františka Krála *Prirozené poznání Boha a apel na změnu názorové perspektivy*, v ktorom sa usiloval poukázat na možnosť zmeny spôsobu nazerania na Boha prostredníctvom toho, aký je pohľad človeka na realitu a ako k nej dokáže pristupovať.

O úcte k ikonám, jej impulzoch a inšpiráciách v priebehu dejín, o súvislostiach s uctievaním obrazu rímskeho cisára i názoroch svätcov a filozofov, ktorí boli jej zástancami i odporcami referoval Tomáš Pešek v príspevku *Obraz rímskeho cisára a úcta k ikonám – stívislosti, inšpirácie*.

Obzradom ruských bezpopoveckých siekt sa z liturgického hľadiska venoval Walerian Bugel vo svojom príspevku *Medzi dekonstrukci kresťanské sa liturgie a návratem k přírodní religiozité - rituály ruských bezpopoveckých sekt*. Tieto obrady sú typickými príkladmi zmeny obsahu, keď forma ostáva zachovaná, ich podstata je však iná.

Na problematiku samovrážd upálením v prostredí tzv. staroobradníkov, ktoré sa od konca 60. rokov 17. storočia objavovali v Rusku upriamili svoju pozornosť v záverečnom referáte Jana A. Nováková a Michal Řoutil. Autori sa opierali o polemicko-teologické traktáty Ignatia Soloveckého, mnicha a diakona, zástancu samoupaľovania, a jeho oponentov. Spor prebiehal medzi skupinami umiernených a radikálnych staroobradníkov, pričom

umiernení verili, že svet je v rukách diablových, ale smrť sebaupálením zavrhovali, radikálni boli zástancami tohto dobrovoľného odchodu zo sveta.

Ako možno vidieť vedecké podujatie potvrdilo, že doterajšia etapa riešenia vyššie spomínaného projektu priniesla pozoruhodné čiastkové výsledky. Tematická rôznorodosť a pestrosť jednotlivých vystúpení referentov sú výsledkom úsilia riešiteľov o komplementárnosť vedeckého pohľadu na skúmanú problematiku. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci so spoluriešiteľskými organizáciami pripraví knižnú publikáciu, v ktorej budú prednesené referáty publikované.

Božena Pecuchová

Musikalische und literarische Kontexte des Barocks in Mitteleuropa / in der Slowakei Hudobné a literárne kontexty baroka v strednej Európe / na Slovensku

V dňoch 22. – 24. októbra 2014 sa v priestoroch Rakúskeho kultúrneho fóra v Bratislave uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Musikalische und literarische Kontexte des Barocks in Mitteleuropa/in der Slowakei – Hudobné a literárne kontexty baroka v strednej Európe/na Slovensku*. Realizované vedecké podujatie, ako súčasť projektu VEGA, organizačne pripravil Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci so Slovenskou muzikologickou asociáciou a Rakúskym kultúrnym fórom. Cieľom interdisciplinárnej vedeckej konferencie bola prezentácia nových poznatkov o problematike literárneho a hudobného baroka na Slovensku a v strednej Európe.

Literárni vedci, filológovia a hudobní historici zo Slovenska, Česka, Poľska, Rakúska i Maďarska venovali pozornosť historickým, metodologickým a terminologickým otázkam barokovej literatúry a hudby, nazreli do koncepcie jej periodizácie a do vzťahu slova a hudby v konkrétnych umeleckých žánroch. Vzájomná interakcia hudby a literatúry bola známa už v dobách, keď sa obidve oblasti umenia začali vnímať ako individuálne umelecké disciplíny. Hoci sa prezentujú rozličnými spôsobmi, často sa prelínajú a vytvárajú neoddeliteľný celok.

Ladislav Kačic v úvodnom príhovore pripomenul, že idea spoločného literárno-muzikologického zamerania projektu sa rodila v spolupráci s literárnou historičkou Gizelou Gáfríkovou, ktorá svoju dlhoročnú výskumnú činnosť venovala barokovej poézii, najmä dielu Hugolína Gavloviča a pripravila edíciu Gavlovičovho diela *Válaská škola mravův stodola (O dobrých mravoch z roku 2004)*. Peter Žeňuch, riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, v úvitate prihovore dodal, že projekt je súčasťou interdisciplinárneho výskumu slovanských i neslovanských tradícií v kultúrnom a historickom kontexte, pričom zdôraznil význam naplňovania slavistických cieľov v celom stredoeurópskom priestore.

Pracovnú časť konferencie otvoril referát českého muzikológa Jiřího Sehnala *Worin besteht eigentlich die Barockmusik?* Hoci sa autor konferencie osobne nezúčastnil, no prednesený príspevok bol dôležitým úvodom k termino-

logickej problematike pomenovania *baroková hudba*, a jeho ponimania nielen vo všeobecnej periodizácii dejín hudby, ale tiež v samostatných fázach jeho vývinu. Barokovú hudbu koncipuje do niekoľkých štádií, ktoré korešpondujú s postupne sa vyvíjajúcim charakterom hudobnej reči.

V podobnom duchu sa niesol príspevok Marie Škarpovej *Der Begriff „Barock“ in der tschechischen Literaturgeschichte, seine Möglichkeiten und Begrenzungen*, ktorá predstavila tradičné koncepcie aplikovania termínu *barok* v českej literatúre a literárnej vede, ako aj nové možnosti jeho klasifikácie. Jana Bartová-Kalinayová v referáte *Medieval Poetry as the Inspiration for the Composers of the 17th Century* pripomenula, že v súvislosti s barokovou kultúrou musíme brať do úvahy, že v jednom časovom období koexistovali viaceré štýly. Autori nachádzali inšpirácie v staršom umení, v elementoch stredovekého štýlu v hudbe, literatúre, ikonografii, ale aj v architektúre a filozofii. Vo filozofických diskurzoch stáli v popredí idey Sv. Bernarda z Clairvaux, ktorého texty sa v 17. storočí stali vzorom pre kompozície Thomasa Schatzenberga, Samuela Capricorna a iných.

Gerhard Walterskirchen v príspevku *Ausdruckebenen von Text und Musik an Beispielen des Hoheliedes* analyzoval a porovnával prístup skladateľov (J. H. Kapsberger, T. Merula, G. P. Palestrina, C. Monteverdi, A. Grandi) v zhudobnení textov Piesne piesní. V ďalšom referáte *Poetic Expression in the Shift from a Style of Confession of Faith to a Style of Personal Devotion in the Church Hymns and Spiritual Songs from Slovak Hymnographic Resources from the 17th to 18th Centuries* sa Timotea Vráblová primárne venovala expresii hudobno-textových foriem protestantskej barokovej hymnografie. Upozornila na reflexie protestantskej dogmatiky a vplyvy dobových udalostí, ktoré výrazne vplývali na produkciu a podobu hymnov a duchovných piesní.

Petr Daněš v príspevku *Georgius Bartholdus à Breitenberg - unbekannter Mitgestalter des Prager Barocks* predstavil osobnosť pražského cirkevného hodnostára Georgia Bartholda à Breitenberga (1550-1616) ako bibliofila a zberateľa kníh a prezentoval ukážky vzácných hudobných tlačí z Breitenbergovej knižnice. Medzi najvzácnejšie patria omše cisárskeho kapelníka Philipa de Monte, pražská tlač omšových ordinárií Charlesa Luythona, alebo teoretické dielo Heinricha Glareana *Dodecachordon* z roku 1547.

Závršením prvého rokovacieho dňa bol koncert vyhladávanej slovenskej čembalistky a hráčky continua Agnesy Ferienčíkovej. V priestoroch Rakúskeho kultúrneho fóra zazneli v jej podaní skladby pre čembalo od A. Pogliettiho, J. J. Frobergera, L. Couperina, J. Kuhnaua a J. S. Bacha, ktoré svojim literárnym programom doplnili tematické zameranie celého vedeckého podujatia.

Druhý rokovací deň otvoril Thomas Hochradner zo Salzburgu príspevkom *Zur Aktualität in der Barockmusikforschung. Eine Retrospektive auf die International Conference on Baroque Music (Salzburg, 9.-13. Juli 2014.)* Vrátil sa k sumarizácii naplnených cieľov 16. ročníka Biennial International Conference on Baroque Music, ktorá sa konala 9. až 13. júla 2014 na Univerzite Mozarteum v Salzburgu. Toto medzinárodné sympóziu sa konalo za účasti 192 aktívnych účastníkov a prinieslo nové poznatky z oblasti hudobnej teórie, histórie, inštrumentálnej, vokálnej, divadelnej a scénickej hudby.

Herbert Seifert sa v príspevku *Das frühe instrumentale Rezitativ als Schnittstelle zwischen Vokal- und Instrumentalmusik* venoval podrobnej komparácii recitativov pre nástroje, ktoré boli nájdené v archívnych a múzejných zbierkach strednej Európy. Na príklade hudobných a notových ukážok demonštroval významný vplyv textu na inštrumentálnu hudbu. Vladimír Maňas predniesol príspevok *Music in the Mirror of Religion: On the Discourse of Liturgical Music in the 17th Century (from Beyerlinck to Hoffman and Beckovský)*, v ktorom sa zamerával na hudobnú kultúru z kozmologického pohľadu. Venoval sa dielu troch autorov: Jana F. Beckovského, Jidřicha Hoffmana a najmä Laurena Beyerlincka, ktorý v osemväzkovom diele *Magnum theatrum vitae humanae* vysvetľuje pojem hudba a zmieňuje sa aj o podobe a potrebách hudby v chrámoch.

Peter Ruščin v referáte *Handschriftliche Gesangbücher der Barockzeit im Archiv der Literatur und der Kunst der Slowakischen Nationalbibliothek in Martin* predstavil rukopisné pramene, patriace do fondov Slovenského národného múzea v Martine. Ako pripomenul, nachádzajú sa tu hudobné zápisy evanjelických i katolíckych spevníkov a partitúr, dokonca aj rukopis s názvom *Cantus Catholici* z roku 1770. Zároveň poukázal na rukopisné diela, ktoré obsahujú početné piesne z *Cantus Catholici*, či protestantskej *Cithara Sanctorum*.

Analýze vzťahu slova a hudby v dielach českých barokových skladateľov sa venovali dve vystúpenia. Václav Kapsa v referáte *Inwieweit die Wörter von Wichtigkeit waren? Zum Wort-Ton Verhältnis in Kirchenarien am Beispiel der Ariensammlung von Johann Joseph Ignaz Brentner und anderen mitteleuropäischen Komponisten des ersten Drittels des 18. Jahrhunderts* sústredil pozornosť na árie z diel J. J. Brentnera- *Hymnodia divina*, J. L. Dukáta *Cithara nova*, J. A. Plánického *Opella ecclesiastica* a ďalších. Príspevok *Wort-Ton-Verhältnis im Werk des mährischen Komponisten Franz Anton Mitscha (1696-1744)* brnianskej muzikologičky Jany Perutkovej predstavil osobnosť moravského kapelníka a skladateľa Františka Antona Miču. V prezentácii zvukových a notových príkladov z gratulačných kantát *Der Gloreiche Name Adami* alebo *Belleza e Decoro* komentovala okrem iného textové varianty a diferencie v nemeckej, talianskej a českej verzii textov.

Maciej Jochymczyk v príspevku *The Extant Works of Amandus Ivanschitz in the Light of Music Philology* predstavil dielo rakúskeho skladateľa Amandu Ivanschitza (1727-1762?) a na základe komparácie notových zápisov demonštroval spôsob, akým môže byť filologická metóda použitá pri muzikologickom výskume. Činnosťou prvých literárskych bratstiev na Spiši sa zaoberala Janka Petöczová v referáte *Fraternitas Litteratorum in Spišská Nová Ves - New Findings in the Music History of the Zips/Spiš*. Na základe zápisov a zmienok v zachovaných prameňoch poukázala na to, že literátske bratstvá často spolupracovali s lokálnymi kapelami a vytvárali tak symbiózu viacerých interpretačných štýlov.

V závere druhého rokovacieho dňa odznali dva referáty venované liturgickým a paraliturgickým formám východnej obradovej tradície. Príspevok Petra Žeňucha *Kyrisches paraliturgisches Liedgut in der Slowakei* vysvetlil základnú charakteristiku mimoliturgickej produk-

cie v prostredí západného oblúku Karpát a východného Slovenska. Pripomenul, že paraliturgická pieseň je vo východnom obradovom prostredí chápaná ako náboženská pieseň modlitbovohô, prosebného alebo historizujúceho charakteru, ktorá síce nie je bohoslužobným spevom, často je však spájaná s bohoslužobným obradom. Osobnosť Jána Juhaseviča Skljarského (1741-1814) ako významného kopistu, kantora a autora rukopisných prevedení liturgických kníh predstavila Mária Prokipčáková v príspevku *Joan Juhasevič's Irmologion (1784-1785) and Its Role in the Development of the Music and Text Forms of Carpathian Prostopinije*. Terminologicky sa venovala pojmu *prostopinije*, ktoré predstavuje základnú formu liturgického spevu v karpatskom prostredí. Pri komparácii irmosov Vzkriesenia prvého hlasu oktoichu priniesla do diskusie otázky pôvodu a predlohy hudobno-textových foriem Juhasevičovho Irmologionu z roku 1784-1785.

Úvodný referát tretieho dňa konferencie *Der lebende Barock-Das Repertoire der Handschrift von Appony (1730) im volksmusikalischen Kontext* načrtoval problematiku ľudovej hudobnej kultúry v Uhorsku v prvej polovici 18. storočia. Autor príspevku Pál Richter oboznámil prítomných s obsahom Oponickej zbierky z roku 1730, ktorá spolu so staršou *Zbiarkou Anny Szirmay-Kecserovej* dokumentuje inštrumentálnu súborovú tradíciu, a to nielen v dobovom ale aj v staršom repertoári, pochádzajúcom zo 17. storočia. Prezentáciu doplnil zaujímavými video i audioukážkami, ktoré poskytli prítomným reálny príklad zachovanej podoby uhorských ľudových tančov a piesní.

Norbert S. Medgyesy (*Musikalische Relationen an der Jesuiten und Piaristen Schuldramen-Theaterzetteln (Periochen) im 18. Jahrhundert in Ungarn*) prezentoval doterajšie výsledky svojho dlhodobého výskumu literárno- kultúrnej histórie barokového divadla a školských drám. Sústredil sa na zachované úvodné listy a brožúry k divadelným predstaveniam a školským drámam, ktoré zachytávajú dôležité údaje o ich interpretoch a podobe. Na príspevok tematicky nadviazal Svorad Zavarský, ktorý v referáte *On the Escape of Bela, Levente & Andreas: A Heretofore Unknown School Play by Joannes Chrysostomus Hannulik SchP Performed on 14 July 1775 in Nitra* ozrejmil textovú podobu neznámej školskej hry Jána Chrysostoma Hanulíka z druhej polovice 18. storočia. Autor príspevku sprístupnil prítomným nielen jej latinskú podobu, ale tiež prebásnenú anglickú verziu v jedinečnom spracovaní. Andrej Šuba z Univerzity Komenského v Bratislave sa v referáte *Ehrenpforte für Johannes Francisci* zamerl na autobiografiu a dielo slovenského skladateľa a organistu Jána Francisciho (1691-1758). Už počas svojho doktorandského štúdia sa autor venoval jeho latinskému rukopisnému generálbasovému traktátu *Introductio in Generale Bassum* z pohľadu možných textových predlôh a ich analýz.

V záverečnom príspevku *Barock in der Slowakei in der Musikgeschichtsschreibung und Literaturwissenschaft* podal Ladislav Kačič historiografický prehľad o situácii používania termínu *barok* v literárnej a hudobnej vede na Slovensku, pričom sa zásadne dotkol problematiky periodizácie slovenského baroka. Vychádzal z predošlých výskumov literárnych a hudobných vedcov Jozefa Minárika, Gizely Gárikovej, Ladislava Mokrého, Richarda Rybárika a ďalších. Prednesené príspevky i zá-

verečná diskusia priniesli množstvo rozličných pohľadov na problematiku stredoeurópskej kultúry v období baroka, ktorá je obsahom výskumných priorít nielen literárnej či hudobnej vedy. Zameranie konferencie opäť potvrdilo úsilie slavistických výskumov o komplementárnosť a interdisciplinárnu vedeckých výsledkov v kontexte slovan- ských i neslovanských kultúrnych tradícií.

Mária Prokipčáková

Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska

Z príležitosti Roka Sedembolestnej Panny Márie na Slovensku sa dňa 16. septembra 2014 v aule gréckokatolickeho eparchiálneho úradu v Bratislave uskutočnila interdisciplinárna vedecká konferencia s názvom *Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska*. Bola to už siedma konferencia pod záštitou bratislavského gréckokatolickeho vladyku, ktorú organizoval Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a bratislavská gréckokatolícka eparchia. Konferencia bola venovaná historicko-kultúrnemu a historicko-liturgickému vedeckovýskumnému okruhu, ktorého cieľom bolo priblížiť úctu k bolestnej Bohorodičke, ktorej kult sa spája s národnými dejinami Slovenska a Slovákov od najstarších čias vo východnej i západnej religióznej tradícii. Bratislavský gréckokatolícky eparcha Peter Rusnák v úvodnom slove poukázal na význam prepojenia vedy a viery, ktorá sa zrači aj v potrebe poznať úctu k najsvätejšej Bohorodičke ako Sedembolestnej patrónke Slovenska.

Konferenciu tvorili štyri bloky prednášok. Prvú časť rokovania otvoril príspevok Róberta Letza z Pedagogickej fakulty UK v Bratislave o rozvoji úcty k Sedembolestnej Panne Márii ako patrónke Slovenska a Slovákov. Zamerl sa na chronologický vývin úcty k Sedembolestnej Panne Márii na Slovensku. O tom, že táto úcta pomerne silná, svedčí aj vysoký počet patrocínii v porovnaní s inými národnými a religióznymi prostrediami v kontexte tradičnej európskej kultúry a civilizácie. Peter Zubko zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v príspevku venovanom mariánskym sviatkom latinskej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska sa venoval ich vývinu od Efezského koncilu. Vysvetlil aj motiváciu rôznorodých znázornení siedmich bolestí Bohorodičky so zameraním na územie Uhorska. Jozef Krištof zo Štátneho sekretariátu vo Vatikáne vystúpil s príspevkom na tému mariánskych patrocínii v Košickej arcidiecéze s osobitným zreteľom na patrocínium Sedembolestnej/Bolestnej Panny Márie.

Druhý blok referátov otvorila Jana Moricová z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku na tému špecifik teologického obrazu Sedembolestnej Panny Márie, Patrónky Slovenska. O málo prebádaných neolatinistických autoroch (napr. Šimon Fába, Jozef Matejka či Jozef Buday) hovoril Svorad Zavarský zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v referáte o šaštinskej „Mater dolorosa“ v novolatinkej literatúre na Slovensku. Šimon Marínčák z Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka v Košiciach upriamil pozornosť na vývin mariánskeho kultu v gréckokatolíckej cirkvi v karpatskom prostredí. Zdôraznil, že v karpatskom prostredí došlo k prekryvaniu foriem úcty typickej pre západné i východné kresťanské prostredie.

Tretí blok konferencie otvoril umenovedným referátom Vladislav Grešlík z Filozofickej fakulty PU v Prešove, ktorý osvetlil tradíciu písania ikon Bohorodičky a jej patrocinii v chrámoch byzantského obradu na východnom Slovensku. Marek Durlák z Prešovskej archieparchie predniesol príspevok o vzniku a pôvode liturgickej úcty k trpiacej Bohorodičke v Mukačevskej a Prešovskej eparchii. O textoch venovaných utrpeniu presvätej Bohorodičky v bohoslužobných obradoch gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku predniesol referát Andrej Škoviera. Poukázal na to, že v byzantskom obrade sa utrpenie Bohorodičky najvýraznejšie prejavuje v liturgických textoch späťých s umučením a pochovaním Krista. Michal Glevaňák z Univerzitnej knižnice Prešovskej univerzity predstavil akatistník Jána Juhaseviča-Skliarskeho z roku 1789, ktorý obsahuje bohoslužobné texty k úcte presvätej Bohorodičky.

Peter Žeňuch sa vo svojom príspevku venoval mariánskym paraliturgickým piesňam 18. a 19. storočia zapísaným v rukopisných cyrilských spevníkoch na Slovensku. Zdôraznil, že cyrilské písmo v týchto pamiatkach zohráva rolu určovaní konfesionalnej nie etnickej identity. V príspevku o mariánskej úcte u gréckokatolíckych Slovákov v Kanade Daniel Černý z Pápežského východného ústavu v Ríme analyzoval rozvoj tejto úcty medzi slovenskými veriacimi, ktorí žijú za hranicami svojej materskej krajiny, najmä v Kanade a USA.

Konferenciu ukončila prezentácia knihy Róberta Letza pod názvom *Sedembolestná Panna Mária v Slovenských dejinách*. Účastníci konferencie sa zúčastnili aj sv. liturgie v katedrálnom chráme Povýšenia svätého Kríža v Bratislave.

Mária Strýčková

KRALČÁK, Ľ.: Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód.

Martin: Matica slovenská, 2014. 208 s.

Písmo predstavuje kultúrny fenomén, ktorý umožňuje pomocou súboru presne organizovaných znakov trvalo zaznamenať slová utvorené z hlások a myšlienky vyriešené slovami v konkrétnom jazyku. Písmo tvorí systém grafických symbolov či znakov, ktorých prostredníctvom sa uchováva informácia obsiahnutá v reči, v konkrétnom jazykovom prejave, písmo je tak grafický systém jazykového prejavu, ktorý sa uplatňuje v rozličných sférach jazykovo-kultúrneho vývinu spoločnosti.

Hlaholský grafický systém je súbor litier, ktoré zaznačujú realizované fonémy reči Slovanov v praslovanskom období vývinu slovanských jazykov. Práve jazykový obraz praslovanského obdobia slovanských jazykov sa aj vďaka tomuto systému dá rekonštruovať či už na základe porovnávania slovanských jazykov, ale práve aj vďaka najstarším zachovaným písomným prameňom, ktoré vznikli v najstaršej fáze slovanského jazykového vývinu, ktoré je späté s konštitúovaním a používaním prvého liturgického, literárneho a administratívno-právneho jazyka Slovanov – staroslovienčiny.

Písmo, ktorým sa zaznamenáva konkrétna podoba jazykového prejavu, má zaiste aj kultúrno-identifikačnú a kultúrno-konfesionalnú funkciu, napríklad hlaholský grafický sa aj naplno rozvinul v súvislosti s veľkomoravskou cirkevnou tradíciou, hranatá hlaholika sa podnes pokladá za identifikačný znak dalmatinskej cirkvi. Cyrilský grafický systém je prejavom identity súvisiacej s byzantsko-slovanskou konfesionalnou tradíciou u východných a niektorých južných Slovanov (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Bulhari, Srbi, Macedónci), ale aj u Rumunov, ktorí cyriliku používali ešte aj v druhej polovici 18. storočia.

Skutočnosť, že staroslovienčina je kultivovaným a kultúrnym jazykom všetkých Slovanov, nijako neprotirečí tomu, že na Veľkej Morave (hoci staroslovienčina vznikla na báze južnoslovanského, bulharsko-macedónskeho nárečového prostredia okolia Solúna) sa táto písaná podoba jazyka vnímala ako domáci jazyk, a to predovšetkým ako jazyk liturgický, ako jazyk písomnosti, ako jazyk používaný v oficiálnych, literárnych, umeleckých písomných pamiatkach a tiež ako jazyk používaný pri oficiálnych a slávnostných príležitostiach. Staroslovienčina preto ako kultúrny, kultivovaný a písomný jazyk od samého začiatku svojej existencie tlmočila teologické, filozofické, právne, literárne, civilizačné a kultúrne osobitosti slovanskej kultúry, ba sprostredkovala ich aj z gréckeho i latinského kultúrno-religiózneho prostredia. Toto veľkomoravské dedičstvo sa tak stalo súčasťou aj slovanskej i slovenskej kultúrnej identity a písomníctva.

Túto etapu slovanskej písomnej tradície v súvislosti s pôvodom slovanského písma prezentuje Ľubomír Kralčák vo svojej monografickej štúdiu *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*. Uvedené skutočnosti sa autor monografickej práce snaží osvetliť v kontexte z Chrabrovej apológie *O písmeňach*. Venuje sa hlaholike ako grafického systému na základe najstarších rukopisných pamiatok: Kyjevských listov, Mariánskeho kódexu, Zografského kódexu, Assemaniho evanjeliára, Clozovho zborníka, Sinajského žaltára a Sinajského euchológia, pričom za najdôležitejšiu pamiatku pokladá Kyjevské hlaholské listy. Vo svojej knižnej práci ponúka pohľad na teórie o existencii archetypálnej a veľkomoravskej hlaholskej abecedy, ktoré rozlišuje práve počet, inventár hlaholských grafém. Ľ. Kralčák, vychádzajúc z argumentácie mnícha Chrabra i z použitia interpretácie tzv. problematických Grafem a na základe rekonštruovaných podôb realizácie jednotlivých hlások, poukazuje na to, že sv. Konštantín vytvoril 38 litier pôvodnej hlaholskej abecedy, teda pre každú jednu hlásku utvoril vlastný grafický znak – literu. Hlaholský grafický systém preto tvorí 38 litier (znakov), ku ktorým sa viaže aj konkrétny zvuk. Ľ. Kralčák tak dokazuje, že hlaholika bola zvukovo-grafickým systémom, pričom je však takým tvarovo originálnym grafickým systémom, ktorého súčasťou bolo prejavíť ornamentálnosť písanej reči, lebo hlaholské písmo samo v sebe malo zakódovanú textovú i tvarovú harmóniu. Moment harmónie ako základ krásna pokladá Ľ. Kralčák za dôležitý komponent, zdroj učenosti Konštantína Filozofa vychádzajúci z komplexného poznania gréckej filozofie. Práve Konštantín-Cyril sa tak prejavuje nielen ako skvelý filológ, ale predovšetkým

všetkým ako filozof a učenec, ktorý vyštudoval všetky vtedajšie grécke umenia (rétoriku, aritmetiku, astronómiu, gramatiku, dialektiku, geometriu, muziku a ďalšie). Ľ. Kralčák predpokladá, že popri všetkých filologických zručnostiach Euklidova geometria bola pre Konštantína principiálnym východiskom pri tvorbe hlaholskej grafickej sústavy. Tento svoj predpoklad či východisko autor monografickej štúdie *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód* zdôvodňuje na základe paleografického výskumu už spomínanej pamiatky Kyjevských listov. Vychádza nielen z tohto predpokladu, ale aj z komparácie doterajších zistení a poznatkov, pričom poukazuje na tri možné (predpokladané) Konštantínove prístupy pri tvorbe hlaholského grafického systému, ktorý označuje príznačným termínom – Konštantínov kód. Uvádza, že inšpiráciou boli pre Konštantína práve Euklidovské geometrické základy, ktoré slúžili ako klasická príručka pri vyučovaní geometrie ešte aj v 19. storočí. Ľ. Kralčák tak predpokladá a zdôvodňuje tri princípy či postupy, ktoré pravdepodobne použil sv. Cyril pri tvorbe a zostavovaní hlaholskej grafickej sústavy. Prvý postup vychádza z konštruovania grafém tak, že prvé použité a vedľa seba stojace grafémy v slovách *iskoně* a *Isus* majú zjavne rovnaký pôvod, čo, pravda, podľa Ľ. Kralčáka nemôže byť náhoda. V tejto súvislosti poukazuje na interpretáciu Viliama Turčányho, ktorý vo svojom nepublikovanom referáte z konferencie „Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filzofa (Nitra 1999) tvrdí, že práve grafémy **Ѡ** [i] a **Ѣ** [s] sú prvými dvoma písmenami, ktoré Konštantín-Cyrl použil pri zapísaní úvodných slov evanjelia podľa Jána (1,1). Šimon Ondruš k tomu dodáva, že vskutku ide o kľúčové grafémy, keďže sa nimi začína pre kresťanov kľúčové slovo Isus (Ježiš). Druhý postup Konštantína vychádza z usúvzťažnenia číselnej hodnoty grafémy a abecedného poradia (pozície) hlaholskej litery. Tretí Konštantínov postup vychádza z identifikácie slovanskej hlásky, ktorej priradil grafému a ustanovil jej názov a číselnú hodnotu.

Ľ. Kralčák sa pri rekonštrukcii pôvodu hlaholskej grafickej sústavy opiera o reálne tvary znakov, ktoré boli utvorené na základe inšpirácie z Euklidovej geometrie, ďalej prostredníctvom abecedy samaritánskeho a hebrejského jazyka a tiež v kontexte kresťanského učenia a jeho symboliky. Túto skutočnosť Ľ. Kralčák dokladuje aj tým, že hlaholské písmo sa používalo predovšetkým na vznešené náboženské účely, preto pri jeho zostavovaní sv. Konštantín-Cyrl vychádzal nielen z abecedných systémov samaritánskeho, hebrejského a gréckeho jazyka, v ktorom boli zaznamenané najstaršie texty kresťanského učenia. Súčasťou procesu tvorby hlaholskej abecedy preto boli aj Euklidove geometrické základy, ktoré utvorili konštrukčné námety pre viac ako desiatku hlaholských grafém.

Knižná publikácia Ľ. Kralčáka ponúka nový a vcelku zdôvodnený a realistický pohľad na vznik slovanského hlaholského písma – grafického systému, ktorý autor knižky zdôvodňuje v celom rade komplexne poňatých argumentov filozoficko-filologického charakteru, ktoré v kontexte gréckej náuky vychádzali z princípov Konštantínovho kresťanského myslenia o harmónii a estetike.

Peter Žeňuch

Ďalšia monografia o slovanskej antroponymii
(ПАХОМОВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА: Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород : Видавництво Олександрії Гаркуші, 2012. 341 с.)

Ukrajinskú jazykovedkyňu a slavistku S. M. Pachomovu nie je potrebné jazykovednej komunite nejako špeciálne predstavovať, pretože je vedeckej obci dostatočne známa prostredníctvom takmer dvoch stoviek odborných prác z oblasti antroponomastiky a slavistiky, niekoľkých rozsiahlych monografií nielen z onomastiky, ale aj zo širšie orientovaných slavistických prác.

Začiatok druhého decénia 21. storočia bol, zdá sa, žiživý na knižné publikácie venované problematike slovanskej antroponymie – v roku 2011 vyšla knižka Ľ. Beleja *Ім'я дитини в українській родині* (recenzia tejto monografie bola publikovaná v *Slavica Slovaca* 2/2012), v tom istom roku vyšla publikácia J. Pleskalovej *Візові власних імен особних в чеських землях в letech 100 – 2010* a začiatkom roka 2014 M. Majtán venoval pozornosť slovenským priezviskám v publikácii *Naše priezviská*. Do tejto antroponymickej „populačnej explózie“ celkom isto zapadá aj rozsiahla monografia S. M. Pachomovej *Еволюція антропонімних формул в словянських мовках* vydaná roku 2012, ktorá je venovaná formovaniu slovanských antroponymických modelov od najstaršieho obdobia až do obdobia utvárania slovanských priezvisk. Autorka tak doplnila nielen bohatú ukrajinskú ale aj slovanskú antroponomastiku o výskum najstarších štádií utvárania slovanskej antroponymie.

Možno slovenského čitateľa trochu zaskočí termín *антропонімнікка формула*, ktorý je primárnym pojmom celej monografie. V *Slovníku ukrajinsk'j koji onomastyčnoji terminolohiji* (Bučko – Tkačova, 2012) je tento termín definovaný ako: „vznachena kil'kist' komponentiv imenuvan'ňa (2-3 členi), porjadok čerhovosti riznych komponentiv antroponimiv v oficijnych najmenuvannach ľudyny pervoj nacional'nosti, stanu, virospovidannja i in., napríklad, kil'kist' imen, misce imeni sposobno pryzviščja, vzyvan'ňa imenuvan'ňa osoby.“ (s. 45). Na základe tejto definície možno v súlade so slovenskou antroponomastickou školou a predovšetkým modelovou teóriou V. Blánara stotožniť termín *антропонімнікка формула* so slovenským termínom *антропонімнікка модель*.

Takmer tristo päťdesiatstranová monografia je rozdelená do piatich hlavných kapitol. Prvá kapitola je venovaná extraligvistickým vplyvom, ktoré formovali antroponymickú sústavu Slovanov. Autorka zvyrazňuje najmä rodinné a rodové tradície pri výbere mien a označovaní blízkych príbuzných. Rozširovaním rodov muselo nutne dochádzať k presnejšej identifikácii jednotlivcov, čo postupne viedlo k používaniu prímien. S. Pachomová pristupuje k interpretácii analyzovaných historických prameňov moderným spôsobom využívajúc aj poznatky socioonomastiky a paleoonomastiky. Preto treba len súhlasiť s autorkiným názorom, že praslovanský antroposystém nebol jednomenný a že človek mohol mať počas života niekoľko mien. Potvrdením tejto tézy je súčasné fungovanie menného registra jednotlivca v rôznych societach

(v súčasnosti sa používa termín antroponymický register jednotlivca) – a tak tomu bolo bezpochyby aj v minulosti. Ďalším dôkazom správnosti tohto názoru je fakt z predkresťanského obdobia našich predkov – v období pohanstva pretrvával názor, že používanie protomena prinášalo jednotlivcovi nešťastie, preto bolo tabuizované a nahrádzané iným (neoficiálnym) menom. Dvojmennosť u Slovanov v ranom štádiu kresťanstva súvisela aj s napätím medzi pohanstvom a kresťanstvom a postupným včleňovaním kresťanstva do života nižších spoločenských vrstiev, ktoré sa prirodzene nechceli vzdať stáročných pohanských tradícií. Preto popri oficiálnom kresťanskom mene sa na označenie jedinca v úzkom domácom prostredí používala pohanská forma mena, z ktorej sa neskôr mohlo vyvinúť priamo ako prazáklad budúcich priezvisk.

Na rozdiel od názorov L. Beleja (2011), ktorý vo svojej monografii analyzoval aj predkresťanské mená Ukrajincov a ich motivanty (poradie narodenia jedinca – *Tretjak, Šestak*, ročné obdobie narodenia – *Vesna, Zima*, vzhľad a vlastnosti – *Malko, Koročko*, očakávanie potomka – *Zdan, Lubko, Kochan...*) S. Pachomová konštatuje, že praslovanský systém nebol jednomenný, ale jednolexémny. Toto závažné konštatovanie je zradné a trochu nepochopiteľné, pokiaľ čitateľ stratí kontext tohto tvrdenia. Lexikálna stránka (slovotvorný model, ako neoddeliteľná súčasť pomenovacieho modelu) propria môže pozostávať z jednej alebo viacerých lexém. Ale každé proprium musí mať minimálne jednu lexému, čiže každé meno musí byť minimálne jednolexémové. Zmysel tvrdenia o jednolexémovosti praslovanského antroponymického systému spočíva v menšej sústave rodovo príbuzných jedincov v dvoch líniah – otec – syn – vnuk (*Ivan – Ivan, Ozrislav – Ozrislav*) a v línii bratov (*Ivan Boľšoj – Ivan Menšoj, Michailo Menšoj – Michailo – Boľšoj*), ako o tom autorka píše napr. na s. 24-26. Diferenciácia medzi rodovo príbuznými osobami sa postupne vytvárala odlišnými sufixami, prípadne prefixami z rovnakého základu – „Miloš a brat moi Mileš, ... Radko a syn moi Radanь...“ (s. 29). Prípady typu *Ivan Boľšoj – Ivan Menšoj* sú však diskutabilné, pretože ak pokladáme prívlastok *boľšoj/menšoj* za pevnú súčasť antroponyma, ide o dvojnolexémový model.

Slovanský antroponymický systém výraznou mierou ovplyvnil prechod od pohanstva ku kresťanstvu. Kresťanské antroponymy sa stali dôkazom príslušnosti jednotlivca ku kresťanskému vierovyznaniu. Ako konštatuje S. Pachomová, kristianizácia viedla k prudkému zníženiu repertoáru pohanských mien (najmä u východných Slovanov), pričom register kresťanských mien bol na začiatku značne obmedzený. Tento faktor zohral podľa S. Pachomovej významnú úlohu aj pri ustáľovaní trojmennej antroponymickej sústavy východných Slovanov (v porovnaní napr. so západnými Slovanmi). Autorka však upozorňuje aj na to, že nielen príslušnosť k pravoslávnej cirkvi (tak aj u Bulharov a Srbov) ovplyvnila tento stav, ale nemej dôležitým faktorom bolo vlnovité šírenie kresťanstva v týchto oblastiach a viacnásobné potlačenia pohanských povstaní. Po násilných potlačeniach pohanských povstaní dochádzalo k výraznému zníženiu počtu pohanských mien u východných Slovanov. Podľa nášho názoru, rozdiel medzi antroponymickými systémami u východných a západných Slovanov spočíval aj v odlišnosti náboženstiev (pravoslávie, resp. gréckokatolicizmus oproti západ-

nému rímskokatolicizmu). J. Pleskalová (2011) uvádza aj ďalší vplyv na antroponymiu západných Slovanov (v monografii sústreďuje pozornosť na české oblasti) – vplyv Nemcov a ich antroponymického systému na jednotlivé slovanské národné antroponymie. Slovenskú antroponymiu tak isto ovplyvňovali Nemci najmä po migračných vlnách do Uhorska od 13. storočia (teda v období, kedy ešte nebola celkom vyformovaná dvojmenná sústava).

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil formovanie antroponymických sústav Slovanov, bolo spoločenské zriadenie a s ním spojená spoločenská diferenciácia, právne úkony a podobne. S. Pachomová poukazuje na počiatky diferenciácie ženských a mužských antroponymických modelov, čo sa prejavilo napr. v absencii ženského mena v ženskom antroponymickom modeli (*Chroma Jankowa, matrona po nebohom Pavlovi Harbur*, s. 52), postpozíciou jej mena v modeli (*vдова neboheho Bena Viciania Helena, manželka Andrašova Hankovského Dorota*, s. 53), závislosti ženskej podoby mena na podobe mužského mena a v rozsiahlosti ženského modelu (oproti kratšiemu mužskému modelu – *Ivanova Jureviča Mezeckova vдова knjainia Solomanida Petrova doč Savikoviča Jakovleva, Zuzana Roxer, dcera nekdy domini Martini Roxer a manžela na ten čas Johannis Serari*, s. 54). Autorka venuje pozornosť aj formovaniu antroponymických modelov ovplyvnených vekovým začlenením jednotlivca v societe (stratou patronymických forantov pri prechode osoby do staršej vekovej kategórie).

Druhou kapitolou monografie je systém antroponymických modelov v slovanských jazykoch a ich dynamika. S. Pachomová venuje pozornosť formovaniu jednotlivých modelov – spájanie mena s patronymom, s menom otca, toponymickým označením oblasti, z ktorej osoba pochádzala, s ďalším osobným menom, s prímenom a pod. V súvislosti s doznievaním a postupným zánikom praslovanského patronymického modelu so zakončením na **-jb* doterajšie slavistické štúdie tento jav spájali s ústupom predkresťanských mien u Slovanov. S. Pachomová však vyslovuje názor, že omnoho dôležitejšou príčinou bola fonologická zmena – palatalizácia spoluhlások, po ktorých nebolo možné posesívnym sufixom **-jb* vytvoriť posesívne tvary od palatálnych základov a iný model založený na sufixoch *-ov/-ev* bol omnoho dynamickejšim a progresívnejším. Problematike posesívnosti v slovenčine venovala pozornosť napr. A. Chomová v monografii *Synchrónno-diachrónne parametre posesívnosti v slovenčine* (2011). V súvislosti s patronymickým modelom zakončeným na **-jb* píše, že „práve zámeno **-jb* v príslušných tvaroch pre jednotlivé rody v pôvodne zložených adjektívach dodávalo spojeniu *adjektívum + substantívum* zvláštnu determináciu. Dôrazne odlišovalo predmet istej vlastnosti od podobného predmetu inej vlastnosti, čím sa zdôrazňovala zvláštna individuálna vlastnosť predmetu a sústreďovala sa pozornosť práve na adjektívum.“ (Chomová, 2011, s. 48). V závere kapitoly venuje S. Pachomová pozornosť formovaniu trojmenných a štvormenných antroponymických modelov u Slovanov.

Ostatné tri kapitoly monografie sú venované špecifikám formovania antroponymických modelov u východných Slovanov (tretia kapitola), u južných Slovanov (štvrtá kapitola) a u západných Slovanov (piata kapitola). Príbuznosť slovenčiny a češtiny a ich úzke historické

prepojenie sa prejavili aj v tom, že oba antroponymické systémy sú analyzované v spoločnej podkapitole. S. Pachomová poukazuje na zaujímavý fakt, že len ruská a poľská antroponymia sa vyvíjala v podmienkach vlastnej štátnosti. Všetky ostatné slovanské antroponymické systémy sa vyvíjali v rámci iných štátnych útvarov a boli ovplyvňované aj neslovanskými antroponymickými modelmi. U východných Slovanov sa napríklad preto mohol vyvinúť trojlexémový antroponymický model (v ruštine vznikol redukciou z pôvodného štvorlexémového modelu). Podobne tomu bolo aj v poľštine, ale neskôr došlo k prehodnoteniu na dvojlexémový model, ktorý zodpovedá antroponymickým modelom západných Slovanov.

Práca S. Pachomovej *Evolúcia antroponymických foriem v slovanských jazykoch* predstavuje veľmi dôslednú a podrobnú analýzu raného štádia formovania slovanskej antroponymie od praslovanských prvopočiatkov až po obdobie utvárania slovanských priezvisk v jednotlivých samostatných slovanských jazykoch. Veríme, že táto monografia sa stane cenným zdrojom informácií nielen pre onomastikov, ale aj pre slavistov.

Jaromír Krško

Nové poznatky o slovenskej etnografii

(SLAVKOVSKÝ, P.: Slovenská etnografia

(kompéndium dejín vedného odboru).

Bratislava : Veda 2013. 127 s.

V roku 2013 vyšla vo vydavateľstve Veda publikácia Petra Slavkovského *Slovenská etnografia s podtitulom kompéndium dejín vedného odboru*. Monografia rozdelená do piatich kapitol dopĺňa staršie práce Viery Urbancovej o dejinách slovenskej etnografie a prináša aj mnoho nových, dosiaľ neznámych skutočností.

Autor v úvode knihy v súlade s Henrim Lefebvrom konštatuje, že práve výskum a interpretácia „všeobecných a zvláštnych prvkov“ v prejavoch ľudskej kultúry, v spôsobe života rozličných etnických spoločenstiev, je zmyslom a prínosom etnografických štúdií pri poznávaní dejín ľudskej civilizácie (s. 9). V publikácii sa venuje pozornosť najstaršiemu obdobiu vzniku etnografie a etnografických dokladov od stredoveku, sa autor zaoberá pomenovaním disciplíny – vysvetľuje často zamieňané pojmy *etnografia, etmológia, Völkerkunde, Volkskunde* a ich vzťah k sociálnej a kultúrnej antropológii.

Prvá kapitola *Slovensko na konci 18. storočia a v 19. storočí – od romantizmu k pozitívizmu* predstavuje obdobie od priemyselnej revolúcie v 17. storočí až po začiatok 20. storočia. Autor venuje pozornosť najmä počiatkom vedeckého záujmu o ľud a jeho kultúru od feudálneho chápania cez osvietenstvo k opozičnej ideológii národného princípu. Rodiaci sa kapitalizmus a nastupujúca buržoázia sformovali národnú ideológiu, ktorá sa stala mobilizujúcim prostriedkom aj pre široké vrstvy v mnohonárodnostných štátoch. Slováci boli súčasťou „natio hungarica“ v rakúsko-uhorskej monarchii. Systematický záujem o ľud, jeho život, kultúru a prácu vyústil do vzniku etnografie ako samostatnej disciplíny a úzko súvisel s vytváraním buržo-

áznych vzťahov v lone feudálnej spoločnosti. Dovtedy zanedbávaný ľud sa stal základom bohatstva štátu. Rozvíja sa zberateľská činnosť ako predobraz múzejníctva, formujú sa zbierky šľachty ale aj vzdelancov, vznikajú prvé náučné publikácie z pera J. Ribaya, J. I. Bajzu, J. Fándlyho, S. Mikovíniho, A. Szirmaya, J. Durkoviča, L. Bartholomeidesa, J. Čaploviča, J. Fándlyho, S. Tešedíka a ďalších. Boli publikované články – etnografické poznatky o slovenských reáliách v maďarských, nemeckých aj v latinských písaných časopisoch, aj monografiách. P. Slavkovský venuje pozornosť etnografii v období národného obrodenia. Zdôrazňuje význam J. Kollára, P. J. Šafárika, J. Hollého, ktorí výrazne ovplyvnili vývin záujmu o ľud a jeho kultúru. Orientácia týchto osobností na zber a bádanie ľudovej slovesnosti viedla napokon aj k vzniku folkloristiky ako samostatnej vednej disciplíny. Zdôrazňuje význam kalendárnej literatúry, ktorá bola najdostupnejšou a najpraktickejšou pre široké ľudové vrstvy. Venuje pozornosť aktivitám štúrovej generácie, učeným spoločnostiam a spolkom, Matici slovenskej a jej zbierkotvornej činnosti.

V druhej kapitole *Slovensko na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia – od pozitívizmu k historickému materializmu*, sa P. Slavkovský zaoberá aktivitami národovcov od vzniku Matice slovenskej v roku 1863, zberateľskou a publikačnou činnosťou na stránkach novovzniknutých periodík a zborníkov: *Časopis Matice slovenskej, Sborník Matice slovenskej, Slovenské pohľady, Slovenský letopis*. Publikačnú činnosť tohto obdobia bibliograficky spracoval L. V. Rizner v *Bibliografii písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do roku 1990*. Túto fázu vývinu etnografie a dobové vnímanie predmetu etnografického výskumu P. Slavkovský charakterizuje uvedením názorov P. Dobšinského, F. Sasínka, S. H. Vajanského, K. Chorvátha, A. Kmeťa. Osemdesiate a deväťdesiate roky 19. storočia charakterizuje úsilie o objektívne vysvetľovanie skúmaných javov a úcta k vedeckým faktom. Významným medzníkom v účtovaní etnografie bol vznik *Národopisného seminára na FF UK* v Bratislave v roku 1921, kam prišiel prednášať K. Chotek, J. Mjartan a R. Bednárík. K. Chotek, žiak L. Niederleho, významne prispel k intelektuálnemu rozmeru chápania etnografie v dvadsiatych rokoch 20. storočia.

Vývin slovenskej vedy a kultúry bol v novovzniknutej Československej republike determinovaný nielen zdedenými civilizačnými hodnotami slovenskej spoločnosti z čias Rakúsko-Uhorska, ale aj novým štátnym usporiadaním a jeho politickými, ekonomickými a sociálnymi ambíciami. Vedecký výskum v tejto oblasti zastrešovala znovuoobnovená Matica slovenská. Politický centralizmus v štátoprávných otázkach novej republiky bol decíznou sférou kompenzovaný ústretočným prístupom ku kultúrnym požiadavkám a tradíciám Slovenska (s. 40).

V Martine sa pokračovalo v historických aj etnografických výskumoch a formovaní zbierok dokumentačného materiálu. Spoločenskovedný výskum sa podriadil cieľom zblížovania sa Čechov a Slovákov. Pre rozvoj vedy malo obrovský význam založenie Univerzity Komenského v Bratislave (1919) a už spomínaného Národopisného seminára. V roku 1908 boli sprístupnené etnografické zbierky novovybudovanej *Muzeálnej spoločnosti Slovenska* a od roku 1926 dostalo múzeum oficiálny názov *Slovenské národné múzeum* v Martine. Správcom a tajomníkom

MSS sa stal J. Geryk, ktorý zorganizoval početné výstavy, zorganizoval regionálne výskumy, napr. v Liptove.

V roku 1941 poveril *Národopisný odbor MS R.* Bednárika a A. Polonca prípravou všeobecnej príručky pre usmernenie zberateľských aktivít dobrovoľníkov na vidieku. V roku 1942 vznikla *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Zo získaných materiálov vznikol prvý pokus o etnografickú syntézu ľudovej kultúry Slovenska z pera R. Bednárika *Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu* (In: Slovenská vlastiveda, 2, 1943).

V tretej kapitole sa autor zaoberá otázkami profesionálneho rozvoja etnografie na Slovensku, o ktorom možno hovoriť až v období po druhej svetovej vojne, keď v roku 1946 vzniklo na pôde Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) špecializované pracovisko – *Národopisný ústav SAVU*, ktorý mal dvoch a neskôr troch pracovníkov. Od roku 1947 sa obnovila výučba národopisu na FF UK a v roku 1953 vznikol časopis *Slovenský národopis*. Nový odborný časopis sa stal zrkadlom úrovne a práce niekoľkých generácií. V roku 1958 vznikla *Národopisná spoločnosť Slovenska pri SAV* ako nezávislé združenie odborníkov, sympatizantov aj študentov národopisu a podporovala výskum tradičnej ľudovej kultúry. Veľký význam malo tiež založenie *Ústredia ľudovej umeleckej výroby* v roku 1954, ktorého činnosť bola zameraná skôr zberateľsky a dokumentačne.

Podkapitola *Socialistický spôsob života na Slovensku – etnografická reflexia* sa zameriava na spoločenské a politické zmeny po roku 1948 a s nimi súvisiacou kolektivizáciu a industrializáciu, ktoré znamenali výraznú a významnú diskontinuitu v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. Marxisticko-leninská ideológia vstúpila na pôdu spoločenských vied a v národopise podľa vizie V. Pražáka sa etnografia už v roku 1947 (v SAVU od roku 1951) venovala prestavbe vidieka, t. j. etnografickému štúdiu dediny v období prechodu k socializmu. Predobrazom riešenia týchto otázok bola sovietska etnografia. Česká aj slovenská etnografia sa prihlásili k sovietskej paradigme disciplíny, jej metodologickému a ideovému východisku. Úlohou etnografie bolo podporiť kultúrnu politiku štátu a na základe politickej objednávky oživovať záujem o využívanie prvkov ľudovej kultúry v spoločenskej praxi, rozvíjať kultúru – formou národnú, ale obsahom socialistickú. (s. 50) Ako píše P. Slavkovský, „československá etnografia mala zodpovednú úlohu – pomáhať odhryť a zhodnotiť tie zložky ľudovej kultúry, ktoré pomôžu budovať socializmus, novú socialistickú kultúru, nového socialistického človeka a naznačiť jej historické perspektívy. (s. 51) Záujem sa sústredil na robotnícku kultúru a premeny tradičnej ľudovej kultúry v súčasnosti – t. j. v 50.-70. a 80. rokoch. Hoci sa etnografi a folkloristi proklamatívne hlásili k marxistickej metodológii, od 60. rokov sa čoraz viac ozývali aj kritické hlasy k jednostrannému chápaniu „súčasných procesov“ v ľudovej kultúre. Jedna vec boli deklarované „floskuly“ a „zaklínania doby“ – t. j. povinné formulácie a citácie zo zjazdov KSS a KSČ, a druhá vec bol seriózny terénny výskum a interpretačné metodologické smerovanie. Rezonoval štrukturalizmus, etnokartografická metóda, monografická metóda, teória modelovania, teória systémov s ekologickou metódou a začalo obdobie syntéz.

V podkapitole *Od materiálových štúdií k vedeckým syntézam* venuje autor pozornosť práve týmto veľkým

kollektívnym, často interdisciplinárnym a medzinárodným dielam. Zdôrazňuje význam časopisu *Slovenský národopis*, ktorý bol tribúnou nových metodologických smerovaní v etnografii a folkloristike. Pri výskume interetnických súvislostí významné miesto zohrala *Medzinárodná komisia pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (MKKKB)*. V 70. rokoch to bol projekt *Etnológia Slovanov*, ktorej gestorom bola Akadémia vied ZSSR. Od roku 1962 začal v Slovenskom národnom múzeu v Martine vychádzať najmä pre muzeológov významný *Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia*. V roku 1968 vyšla *Československá vlastiveda. Lidová kultúra*, v roku 1972 nasledovala *Die Slowakische Volkskultur*, v roku 1975 vyšla práca *Slovensko – Ľud, 2. časť*. Táto generácia autorov pripravila tiež rukopis medzinárodnej syntézy *Etnografia Slovanov*.

P. Slavkovský venuje dostatok priestoru príprave *Etnografického atlasu Slovenska* (1990), *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska I., II.* (1995), monografií *Slovakia. European Context of the Folk Culture* (1997), *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (2000), syntetickej práce V. Gašparikovej *Geroj ili zbojnik – Heroes or Bandits? Obraz zbojníka v folklóre karpatského regiónu* (2002).

P. Slavkovský, ako autor mnohých námetov a libriet k výstavám v SNM či už v Martine alebo Bratislave, v podkapitole *Expozícia Slovenského národného múzea v Martine* podáva hodnotiace stanoviská o význame muzeálnych expozícií v dejinách národopisného múzejníctva. P. Slavkovský venuje pozornosť aj *Múzeu slovenskej dediny*, ktorého výstavba bola schválená až v roku 1964 Slovenskou národnou radou. Kolektív pracovníkov SNM v Martine vypracoval v roku 1983 *Tematicko-urbanistické upresnenie koncepcie MSD – národopisnej expozície v Martine*. Pri záchrane a prezentácii pamiatok ľudového staviteľstva v múzeách v prírode sa vynára celý rad otázok, počnúc muzeálno-metodickými, končiac spoločensko-ekonomickými. Je to veľmi efektívny, ale finančne a personálne náročný spôsob ochrany a prezentácie pamiatok stavebnej kultúry (s. 69).

Štvrtá kapitola *Od etnografie k etnológii, kultúrnej a sociálnej antropológii* prezentuje zmenu paradigmy po roku 1989, čo naznačilo aj premenovanie ústavu na *Ústav etnológie SAV*, ako aj jeho orientácia na štúdium človeka, kultúry, sociálnych a etnických procesov, identity, na dovtedy marginalizované etnické skupiny Rómov, Židov a problematiku holokaustu, smerovanie na urbánnoetnologické bádanie a neskôr aj na výskum obdobia socializmu metódou orálnej history. Etnológia sa viac-menej odklonila od historického, vývinového alebo typologického štúdia a úzkeho vlastivedného chápania výskumu ku komplexnému štúdiu človeka aj jeho kultúry a kultúrneho dedičstva. Mladá nastupujúca generácia priniesla nové inšpirácie a slovenská etnológia sa otvorila novým podnetom.

V piatej kapitole *Inštitúcie a osobnosti slovenskej etnografie od druhej polovice 18. storočia do prvej polovice 20. storočia* autor oboznamuje čitateľov so spolkami, učeními spoločnosťami, múzeami, vedeckými a pedagogickými pracoviskami a osobnosťami formou krátkych hesiel zoradených v abecednom poradí. Autor publikácie P. Slavkovský v *Závere* sumarizuje svoju zámy, ktoré výstižne charakterizuje citát francúzskeho historika a filozofa Le Goffa z roku 2007: „Poznanie nadobúda podobu

nekonečného procesu, v ňom na základe rôznych prístupov ku skutočnosti, ktoré chápeme z rôznych hľadísk, naše poznanie zdokonaľuje a zbierajú sa čiastkové pravdy. Tento proces vedie nielen k jednoduchému hromadeniu poznatkov, teda ku kvantitatívnym zmenám v našom poznaní, ale aj ku kvalitatívnej transformácii nášho videnia dejín. “(s. 107) A práve v tomto úsilí má nezastupiteľné miesto etnografia, ktorej dejiny od najstarších čias až podnes sprisťupňuje práve prezentovaná publikácia.

Zuzana Profantová

Klasik bieloruskej literatúry

Janka Kupala na Slovensku

(Трус, М.: Янка Купала ў Славакіі. Мінск: Роднае слова 2012. 176 с.)

Monografia Mikolu Trusa *Янка Купала ў Славакіі* (*Janka Kupala na Slovensku*) osvetľuje jedno z tzv. bielych miest slovensko-bieloruských literárnych vzťahov. Autor sa v nej zaoberá nielen zmapovaním ciest sovietskej delegácie po Československu v roku 1935, ale otvára aj niekoľko zaujímavých otázok spätých s literárnou tradíciou a historickým vývinom v Bielorusku a na Slovensku. Kniha nie je len prehľadným vymenovaním miest, ktoré delegácia navštívila, ale je aj sondou do hĺbky kultúrnych i ekonomických kontaktov, ktoré sa v októbri 1935 na Slovensku začali.

Publikácia je rozdelená do desiatich samostatných kapitol, ktoré sa podrobne venujú jednotlivým navštevovaným slovenským mestám, ako aj osobným kontaktom s predstaviteľmi slovenského kultúrneho, politického aj ekonomického života. Úvodné slovo patrí okrem autora aj veľvyslancovi Slovenskej republiky v Bielorusku Mariánovi Servátkovi, ktorý vo svojom odporúčaní knihy M. Trusa čitateľom uviedol: „Я перакананы, што публікацыя будзе карыснай славістам і славістам у Беларусі, у Славакіі і ў цэлым свеце.“ (s. 5) / „Som presvedčený, že publikácia bude prínosnou pre slavistikov a slavistov v Bielorusku, na Slovensku aj v celom svete.“ (preklady z bieloruštiny I. S.)

V prvej kapitole *Пачатак знаёмства* (*Začiatok kontaktu*) autor zdôvodňuje výber problematiky, ktorá sa stala predmetom jeho výskumu a píše, že na úrovni poznania kultúr sú Bielorusko a Slovensko navzájom neznáme „planéty“ s bohatou históriou, ale mladou štátnosťou (s. 13). Neznáme, resp. len v začiatkoch sú aj bielorusko-slovenské kultúrne vzťahy. Konštatovanie týchto jednoduchých a zároveň potrebných formulácií patrí ku kľúčovému prínosu knihy, ktorá je jedným z prvých diel komplexne odhaľujúcich históriu a vývin konkrétneho bielorusko-slovenského kontaktu.

V kapitole *Брацкіслава вітае ганаровых гасцей* (*Bratislava víta čestných hostí*) sa opisuje príchod sovietskej delegácie z Čiech na Slovensko, pričom dôraz sa kladie na prítomnosť klasika bieloruskej literatúry J. Kupalu a jeho vystupovanie v rámci tejto čestnej návštevy. Kupala je opísaný ako pasívny člen delegácie, ktorý samostatne verejne nevystupuje, nekomunikuje s novinármi a ani

iným spôsobom nedeclaruje bieloruské záujmy. Delegáciu v Bratislave privítali predstavitelia mesta (Vladimír Krno), Syndikátu československých novinárov (Karol Hušek) a Spoločnosti pre kultúrne a ekonomické zblíženie so ZSSR (Hana Gregorová, Elo Šándor). Za delegáciu sa slova ujal predseda Zväzu sovietskych novinárov Michail Kaľcov, ktorý hovoril najmä o rozvoji vzájomných vzťahov – „...што мы зробім усё для таго, каб нашы адносіны як найболей развіліся“ (s. 29) / „...urobíme všetko pre to, aby sa naše vzťahy čo najviac rozvíjali“. Úvodného stretnutia v Bratislave sa zúčastnil aj Janko Borodáč za Slovenské národné divadlo. Kniha obsahuje rozsiahle a takmer úplné citácie prejavov domácich predstaviteľov a čiastočné slovné reakcie hostí. Z nich možno zdôrazniť najmä slová, ktoré odznali v jednom z dialógov uvítacích prejavov: „... за сардэчнасць сардэчнасцю, за любоў любоўю і за паразуменне паразуменнем“ (s. 31) / „... za srdečnost' srdečnošťou, za lásku láskou a za porozumenie porozumením“ – takto sa treba zachovať vo všetkých vzťahoch, osobných aj oficiálnych. V prejavoch sa nastoľuje aj slovanská otázka a zdôrazňuje sa potreba jej riešenia prostredníctvom vzájomnej podpory a porozumenia. Sovietska delegácia vo svojich odpovediach vyzdvihla niekoľko poznatkov zo slovenskej histórie, čo Slováci vnímali ako pozitívny fakt a zároveň krok smerom k podnetnej diskusii. Keďže však nešlo o návštevu na politickej úrovni, kultúrnu výmenu sprevádzali aj zábavnejšie časti stretnutia, ako napr. spev ruských a ukrajinských piesní, ktoré všetci zúčastnení dobre poznali. M. Trus sa vo svojom výskume zamerail najmä na zobrazenie týchto udalostí na stránkach dobových slovenských periodík a jedným z čiastkových záverov jeho pohľadu na úvodné medzinárodné stretnutie je fakt, že bratislavská návšteva sa odzrkadlila najmä v žartovných fejtónoch v Slovenskom denníku. Konzervatívno-kresťanská časť slovenskej spoločnosti vo svojich publikáciách prezentovala opatrnejšie vyjadrenia a k ZSSR sa aj v rámci tejto návštevy vyjadrovala skôr kriticky (s. 36, 37, 38).

V druhej kapitole *Памятнае гасцяванне ў мястэчку Святы Юр* (*Pamätné hostovanie v mestečku Svätý Jur*) autor naznačuje osobnú stránku bielorusko-slovenských kontaktov. Prejavy a vyhlásenia jednotlivých účastníkov sa z oficiálnej roviny presúvajú k problematike spoznávania slovenskej krajiny (história Svätého Jura, prírodná rezervácia, tropický prales, pamätihodnosti, vínné pivnice). Naznačuje sa tu tiež taktika prezentácie Slovenska cez jeho významných kultúrnych dejateľov. Začiatkom tejto snahy bolo oboznámenie sa delegácie so slovenskými spisovateľmi, ktorí v minulosti i v súčasnosti pôsobili vo Svätom Jure. Prikladom týchto kontaktov je Peter Jilemnický. Jeho význam pre slovensko-bieloruské kontakty je o to väčší, že patrí k prvým Slovákom, ktorí aktívne spolupracovali a udržiavali korešpondenciu s bieloruským múzeom J. Kupalu v Minsku. V tejto časti treba vyzdvihnúť aj snahu autora publikácie spracovávať tému komplexne, a to napr. aj vďaka informáciám o prvých prekladoch slovenskej a bieloruskej literatúry (s. 45). Prehľadné informácie o pobyte vo Svätom Jure sa zachovali v Kronike Svätého Jura v Modre, ktorá obsahuje kompletný zápis o návšteve, oficiálne správy o navštevovaných miestach a prednesených prejavoch, ako aj osobnejšie hodnotenia o tom, že hosťom sa páčili slovenské piesne a chutilo im miestne víno.

Янка Купала і Людавіт Штур: рэха знаёмства са славацкай Модрай (Janka Kupala a Ľudovít Štúr: zoznámenie sa s Modrou) – táto časť publikácie venovaná pobytu delegácie v Modre viac osvetľuje zámer autora poukázať na analógiu medzi slovenskými a bieloruskými národnými buditeľmi napriek tomu, že v periodickej tlači sa zachovalo len veľmi málo údajov z pobytu v Modre. Kapitola sa už tradične začína geografickým a historickým prehľadom o Modre a opisujú sa v nej miestne špecifiká, napr. keramické výrobky. Taktiež sa objavujú informácie o osobnostiach slovenskej kultúry, ktorých život je s Modrou spätý (Ľ. Štúr, L. Novomeský atď.). Osobitný dôraz sa kladie, ako napovedá už názov kapitoly, na osobnosť Ľudovíta Štúra, ktorého význam pre slovenskú kultúru M. Trus prirovnáva k významu J. Kupalu pre kultúru bieloruskú. Bieloruským čitateľom monografie sprostredkoval autor základné informácie o živote a tvorbe Ľ. Štúra a v neposlednom rade aj o jeho význame pre Slovákov. Fakty o Ľ. Štúrovi sú významnou časťou tejto kapitoly, sú prehľadné a podrobné a jediná informácia, ktorá sa v tejto súvislosti nezachovala, je fakt, či delegácia navštívila aj hrob Ľ. Štúra.

Kapitola o Modre je doplnená aj faktami o návšteve bieloruského spisovateľa Siarheja Paniznika v Modre v roku 1998. Paniznik sa aktívne angažoval v rekonštrukcii histórie slovensko-bieloruských vzťahov a ich rozvoja a najmä v kontaktoch múzei Ľ. Štúra a J. Kupalu. Okrem vedeckých a publicistických snáh S. Paniznik spracoval tematiku Modry a zdôraznil jej význam ako dobového osvetového a duchovného centra v jednej zo svojej básni, v ktorej sa symbolicky stretávajú Kupala a Štúr.

„Угаварыць яго выступіць – гэта майстэрства“: Янка Купала ў Пешчаных („Prehovoriť ho, aby vystúpil, to je majstrovstvo“: Janka Kupala v Piešťanoch). Cesta predstaviteľov sovietskej kultúry a publicistiky pokračovala v Piešťanoch. M. Trus postupuje aj v tejto kapitole od najstarších zmienok o Piešťanoch cez ich význam a významných hostí až po architektúru a súčasný vzhľad mesta. Pobyt v Piešťanoch zachytáva viaceré slovenských periodík (správy v Ľudovom denníku 16. 10. 1935; stretnutie s G. Vámošom – správa z 20. 10. 1935; podľa Slovenských národných novín bol najväčší záujem o architektúru Nového mostu atď.). Hosti zo ZSSR o. i. zaujal symbol kúpeľov – socha muža lámajúceho barlu, ktorý sa neskôr objavil v jednom z prejavov ako analógia medzi kúpeľnými prameňmi a politickou situáciou.

Cenným zdrojom poznatkov o pobyte v Piešťanoch sa pre M. Trusa stala kronika hotela Palace Thermia, v ktorej sa zachovali aj rukopisy všetkých členov sovietskej delegácie vrátane J. Kupalu. Viac svetla do osobných kontaktov J. Kupalu so slovenskými spisovateľmi priniesol článok uverejnený v Slovenskom denníku, z ktorého sa dozvedáme, že zúčastnení J. Alexy aj G. Vámoš v družnej atmosfére večerného posedenia osobitne vyzdvihovali význam prítomnosti ukrajinskej a bieloruskej časti delegácie (s. 76-77).

Ako sme už spomínali, piešťanské dokumenty tvoria významnú časť výskumu M. Trusa, ktorý sa v tejto súvislosti s bieloruskými čitateľmi podielal aj o ďalšie zaujímavé poznatky späť s významom Piešťan. Prezентuje napríklad informácie o návšteve bulharského cára, ktorý sa do kúpeľného mesta vrátil po oseemástich rokoch od

svojej prvej návštevy, a to presne dva týždne po odchode sovietskych novinárov a spisovateľov.

На вострыі палітыкі і дыпламаты: апошнія дні ў Славакіі. Забытае інтэрв’ю Янкі Купалы 1935 з. (Na ostrí politiky a diplomacie: posledné dni na Slovensku. Zabudnutý rozhovor s Jankom Kupalom z roku 1935). Z Piešťan odišli hostia plní dojemov neskoro v noci do Vysokých Tatier. Klenot slovenskej krajiny ostal bez povšimnutia slovenských novinárov, o tejto zastávke sovietskej delegácie sa objavila len stručná správa v Slovenskom denníku (do Tatranskej Lomnice pricestovali 17. 10. 1935). Tatranská cesta viedla trasou Tatranská Lomnica – Tatranská Kotlina – Ždiar – Nový Smokovec – Štrbské Pleso – Vyšné Hágy. Cesta po Slovensku sa pre sovietskych novinárov v Tatrách končila, na druhý deň po návšteve zdravotníckych zariadení odcestovali späť do Čiech. V pôvodnom pláně cesty bola aj exkurzia do oblasti Zakarpatskej Ukrajiny, ale keďže sa tieto zámery pre zložitost’ cesty nakoniec neuskutočnili, sovietska delegácia bola oboznámená s rusínskou kultúrou aspoň vďaka filmu *Zem spieva*, ktorý sa premietal v kine v Smokovci. Naoko nepodstatná informácia vyvolala vlnu záujmu najmä u predstaviteľky ruskej literatúry Anny Karajevovej, ktorá zážitky z filmu neskôr využila vo svojich memoároch (kontrast mestského sveta (Praha) a dediny; podobnosť s ruskou dedinou).

Keďže tatranská zastávka bola poslednou na Slovensku, patrí k nej bilancovanie, ku ktorému sa obracia aj autor monografie. V tejto kapitole sa okrem faktov o navštívených miestach objavujú aj komentáre týkajúce sa politického a diplomatického významu tejto návštevy a jeho dobových interpretácií (česká a slovenská interpretácia, s. 96). K najznámejším patrí ironizovanie Karola Sidora po odchode delegácie z Československa na tému „československý národ“. Na záver kapitoly M. Trus umiestnil kompletný text rozhovoru s Jankom Kupalom, ktorý 18. 10. 1935 zverejnil české Lidové noviny. Rozhovor bol uverejnený v rámci série *Z rozhovorov s ruskými hostami* a venoval sa skôr ekonomickým a spoločenským otázkam ako kultúrnej výmene.

V nasledujúcich dvoch kapitolách, ktoré majú spoločnú prvú časť názvu *Славацкія сустрэчы (Slovenské stretnutia)*, sa autor bližšie zaoberá osobnými vzťahmi J. Kupalu jednak s predstaviteľmi kultúrnej oblasti – kapitola *Славацкія сустрэчы: Гана Грэзарава, Ян Понічан, Геіза Вамаш (Slovenské stretnutia: Hana Gregorová, Ján Poničan, Gejza Vámoš)* – ako aj s rodinou Šándorovcov – *Slovenské stretnutia: rodina Šándorovcov (Славацкія сустрэчы: сям’я Шандараў)*.

Kapitola o slovenských spisovateľoch je významná nielen kvôli budovaniu slovensko-bieloruských literárnych vzťahov, ktoré sa rozvíjali vďaka osobnej korešpondencii J. Kupalu s H. Gregorovou, J. Poničanom či G. Vámošom, ale najmä z toho dôvodu, že M. Trus bieloruskej verejnosti predstavil pre nich dovtedy takmer neznámych slovenských autorov. Výskum M. Trusa na Slovensku prebiehal najmä v Matici slovenskej, v Slovenskej národnej knižnici a v Archíve literatúry a umenia, kde sa dlhodobo venoval štúdiu rukopisných zápiskov a osobnej korešpondencie. Čitatelia teda dostávajú základné informácie o živote a tvorbe uvedených autorov aj o ich osobných spomienkach na klasika bieloruskej literatúry. Osobitná

pozornosť je venovaná osobnosti G. Vámoša, ktorý pri všetkých oficiálnych stretnutiach sedel vedľa J. Kupalu, a to nielen pre jeho tvorbu (predstavené diela *Editino očko*, *Atómy Boha*, *Odlomená haluz*), ale aj pre jeho osud (bol objektom kultúrnych čistiek v roku 1939), čím Trus približuje históriu slovenskej literatúry a jej podobnosť s dobovou bieloruskou literatúrou (emigrácia, porovnanie románu G. Vámoša s románom V. Val'tara a pod.). K najzaujímavejším postrehom bieloruského literáta z nášho pohľadu patrí hodnotenie recepcie tvorby G. Vámoša na Slovensku. Trus Vámoša vníma ako nedoceneného autora, ktorý spočiatku doslova trpel nezáujmom slovenskej literárnej vedy. Až v 90. rokoch 20. stor. prišla vlna záujmu aj o tohto „zabudnutého“ spisovateľa. Ako M. Trus uvádza v závere kapitoly, v rámci svojho výskumu očakáva ešte množstvo neobjavených poznatkov, ktoré priniesie doteraz nevydaná korešpondencia Vámoša s Kupalom.

Druhá kapitola venovaná slovenským stretnutiam charakterizuje osobný vzťah J. Kupalu nielen s Elom Šándorom, ale aj s celou rodinou Šándorovcov. Napriek istej fragmentarite v periodikách opisovaných vzťahov sovietskej delegácie so Slovákmi sa našla aj výnimka, ktorou je práve dlhoročný kontakt J. Kupalu so Šándorovcami – Elom, Oľgou st. a Oľgou ml. Významným zdrojom poznatkov na vytvorenie retrospektívnej charakteristiky ich vzťahov bol pre M. Trusa časopis *Bratislava – Moskva*, ktorý E. Šándor redigoval. Už v prvom čísle časopisu sa objavil text približujúci slovenským čitateľom bieloruského klasika. Neskôr, od r. 1960, sa o odкрývania vzťahu Kupala – Šándor zapojila Oľga Šándorová st., avšak jej materiály neboli vydané. Napriek tomu dnes tvoria súčasť tzv. kupalovského výskumu. V r. 2007 sa v bieloruských časopisoch *Polymja* a *Kultura* objavili nové dobové fotografie a fakty, ktoré Jánovi Čarotovi poskytla dcéra Šándorovcov Oľga Kuchtová. Tieto materiály sú uložené v kupalovskom múzeu v Minsku a sú veľmi cenné, pretože na rozdiel od dokumentov z periodickej tlače sú oslobodené od ideologického podtextu. Ide o osobné spomienky O. Kuchtovej na stretnutie s J. Kupalom. Opísala ho o. i. ako pokojného, ale smutného človeka (s. 120).

Táto kapitola podobne ako predchádzajúce zoznamuje je bieloruského čitateľa so životom a tvorbou E. Šándora, pričom dôraz sa kladie na jeho knihy reportáží o návšteve v ZSSR (*Moje dojmy z cesty po ZSSR* z r. 1936; *Bratislava – Moskva* z r. 1937). M. Trus sa na tomto mieste aj teoreticky venuje žánru reportáže, pričom Šándorovu reportáž charakterizuje ako syntetickú žáner spájajúci praktické informácie pre turistov s denníkovými zápisami a úvahami. Šándor sa vo svojich textoch takmer vôbec nevyjadruje o ZSSR kriticky, zvýrazňuje skôr svoje osobné dojmy, viac pozornosti venuje nacionalizmu a nespomína takmer žiadne zážitky z Bieloruska, gro textov sa zaoberá ukrajinskými a ruskými mestami. Trus uvádza dlhé ukážky zo Šándorových textov, ako napr. prvé dojmy z prechodu hraníc medzi Poľskom a ZSSR (cez Bielorusko); o živote spisovateľa vo ZSSR a pod.

Ďalším krokom k rozvoju kupalovsko-šándorovských kontaktov bolo náhodné kúpeľné stretnutie Oľgy Šándorovej s Anastáziou Dziatlovskou, ktorá sa kedysi priatelila s manželkou J. Kupalu Uladzislavou Francovou. Ženy udržiavali aktívnu korešpondenciu, ktorá je dnes tiež súčasťou expozície múzea J. Kupalu v Minsku.

O. Šándorová prehľadala rodinný archív a poslala minskému múzeu tri fotografie s opisom a taktiež spísala svoje osobné spomienky na zoznámenie sa s J. Kupalom. Rozsiahly úryvok z týchto memoárov, ako aj celý rukopis sa tiež nachádza vo fotodokumentácii monografie M. Trusa.

Viacero faktov z tejto kapitoly sa prelína s ďalšou pod názvom *Янка Купала і беларуская тэматыка на старонках славацкага часопісу „Браціслава – Масква“* (*Janka Kupala a bieloruská tematika na stránkach slovenského časopisu Bratislava – Moskva*). Časopis bol založený po 2. svetovej vojne, keď sa Spoločnosť pre kultúrne a ekonomické zbliženie so ZSSR rozdelila a vznikla jej samostatná slovenská pobočka. Jeho prvé číslo aj so spomínaným medailónom o J. Kupalovi vyšlo v novembri v r. 1945. M. Trus uvádza detailnú charakteristiku zámerov časopisu podľa úvodníka prvého čísla, ako aj kompletný text o J. Kupalovi v preklade do bieloruského jazyka.

Záverečná kapitola *Некаторыя падрахункі паездкі Янкі Купалы па Славакіі (Чэха-славакіі) у 1935* (*Niektoré závery z cesty Janka Kupalu po Slovensku v roku 1935*) sa člení na menšie podkapitoly. Jedna z nich rozoberá členstvo klasikov bieloruskej literatúry v diplomatických delegáciách s tým, že podrobne charakterizuje proces ich výberu do jednotlivých delegácií, ako napr. cesta J. Kupalu do ČSR, cesta J. Kolasa do Paríža. Okrem faktografických údajov Trus píše aj o reflexii týchto ciest v poetickej tvorbe oboch spomínaných autorov. Uvádzajú sa aj presné názvy Kupalových publicistických textov o ceste do Československa *У Чэчаславакіі* (*Zviazda*, 23.10. 1935; *Padarožža pa Čechaslavakii* (*Litaratura i mastactva*, 29.10. 1935). V druhej podkapitole M. Trus mapuje svoje štúdium Kupalovho pobytu na Slovensku (cyklus textov *J. Kupala na Slovensku začal vychádzať v časopise Rodnaje slova* 4/2007), bilancuje kľúčové momenty cesty (s. 155), pričom sa zameriava najmä na dni 15. – 18. 10. 1935.

Monografia *Janka Kupala na Slovensku* je cenným zdrojom informácií o slovensko-bieloruských vzťahoch, vtedy ešte ukrytých pod hlavičkou československo-sovietske kontakty. Osobnosť a literárna tvorba J. Kupalu patrí v Bielorusku k najvýznamnejším a vďaka tomu je záujem o všetko, čo sa s touto osobnosťou spája, neustále pomerne veľký, slovami M. Trusa: „Купалазнаўства – прыцягальная і практычна невычэрпная галіна беларускага літаратуразнаўства.“ (s. 148) / „Veda o Kupalovi je príťažlivou a prakticky nevyčerpatelnou oblasťou bieloruskej literárnej vedy.“ Aj vďaka tomuto neustálemu záujmu je isté, že predkladaná monografia komparatívneho charakteru napomáha šíreniu slovenskej kultúry v bieloruskom kontexte. Kniha je doplnená bohatou obrazovou prílohou, cennou dobovou fotodokumentáciou, dvojazyčným menným registrom a podrobným registrom slovenských periodík z roku 1935 aj s poznámkami a vysvetlivkami (28 údajov, okrem dobových denníkov napr. aj dodnes fungujúce časopisy Slovenské pohľady a Slovenská reč). Zoznam bibliografických údajov publikácií M. Trusa k tematike slovensko-bieloruských vzťahov (35 údajov) svedčí o zainteresovaní a kompetentnosti autora vyjadrovať sa k tejto téme a obohatiť krehký skelet slovensko-bieloruských kultúrnych kontaktov.

Ivana Slivková

Menný register

- Abdullaev, K. 75
 Афанасьева, Т. И. 112, 113, 114, 115, 118
 Afinogenová, O. 185
 Alexy, J. 194
 Ambros, P. 23, 28, 30
 Andrejčina, Ľ. 99
 Анненков, Н. И. 34, 35
 Arranz, M. 113
 Atanasova, D. 99
 Avenarius, A. 25, 30
 Babiak, M. 93, 96
 Babotová, Ľ. 74, 75
 Bač Бача, Ю. 63, 64
 Bačinský, A. 84
 Báčmedei, Š. P. 87
 Bach, J. S. 186
 Bajza, J. I. 37, 92, 95, 96, 98, 191
 Balleková, K. 72
 Baník, A. A. 122
 Барабаш, Ю. 173
 Barlieva, S. 13, 99
 Bartáková, J. 154
 Bartelsová, H. 181
 Bartholomeides, L. 191
 Bartko, L. 179-180
 Bartová-Kalinayová, J. 186
 Bazil Veľký 22, 23, 25, 83, 84, 90
 Bazilovič, J. J. 82, 83
 Beckovský, J. F. 186
 Bednárik, R. 70, 184, 191, 192
 Bel, M. 80, 81, 82
 Belej, Ľ. 190
 Belová, O. V. 184
 Benč, O. 73
 Benikovský, M. 183
 Beňko, J. 123
 Бернштейн, С. Б. 146
 Bernard z Clairvaux, Sv. 186
 Bernolák, A. 33, 34, 35, 37, 93, 95, 98, 183
 Bernštejn, S. B. 77
 Beyerlinck, L. 186
 Більченко, Є. В. 174, 178
 Birkfellner, G. 109
 Birnbaum, H. 104
 Bizoňová, M. 82
 Bláha, O. 181
 Bláhová, E. 115
 Blanár, V. 189
 Blanár, V. 90
 Бобак, М. 60, 61, 64
 Bocánová, M. 184
 Borodáč, J. 193
 Bořivoj, knieža 132
 Botík, J. 70
 Bradač, M. 128
 Brborić, V. 181
 Brentner, J. J. 186
 Brězancová, A. 182
 Бърлиева, С. 12
 Brodňanská, E. 20-30
 Brown, P. 26, 30
 Brtáň, R. 184
 Brtáňová, E. 90, 93, 96
 Bučko 189
 Buday, J. 187
 Budnikovová, L. 183
 Buffa, F. 31, 32, 33, 36, 55, 57, 153, 154
 Bugan, B. 129
 Bugel, W. 124, 159, 160, 162, 163, 185
 Bunganič, P. 60
 Cambel, S. 89, 127, 184
 Capricorn, S. 186
 Целакоски, Н. 11
 Цибранска, М. 112
 Coranič, J. 12, 82
 Couperin, L. 186
 Csapák, R. 149, 154
 Cuk Цукески, А. 140, 143, 147
 Cyril sv. / Konštantín sv. 5, 6, 12, 17, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 188-189
 Чалий, Д. 172
 Чамага, Н. 172
 Чарский, В. 130
 Čaplovič, J. 191
 Čarot, J. 195
 Černý, D. 188
 Čizárová, M. 58, 73-75
 Čorič, B. 181
 Čučka, P. P. 129, 130, 182, 183
 Чума, А. 62, 63
 Dalewska-Greń, H. 140, 143, 146
 Dalimil 133
 Dalmais, I.-H. 114
 Daněk, P. 186
 Darell, W. 93
 Давидюк, В. 173, 178
 De Monte, P. 186
 De Vries, W. 16
 Delikari, A. 11
 Deshusses, J. 111
 Дмитрієвський, А. 118
 Dobšinský, P. 169, 171, 183, 184, 191
 Dobšinský, P. 95
 Dold, A. 107
 Dolník, J. 72
 Doruľa, J. 93, 96, 122, 128, 130, 135
 Dostálová, R. 20, 30
 Doušková, A. 72
 Drobner, H. R. 23, 30
 Dudášová-Kriššáková, J. 42, 55, 56, 57, 76, 88, 100, 138-147
 Dudok, M. 72
 Dukát, J. L. 186
 Dupkala, R. 25, 30
 Durlák, M. 188
 Дьяченко, Г. 17
 Ďurišin, D. 155, 163
 Ďurkovič, J. 191
 Ďurošová, E. 72
 Дзюба, І. 172
 Дзендзелівський, Й. О. 43-54, 57, 86
 Dzendzelivska, N. 179
 Dzatlovská, A. 195
 Džoganík, J. 182, 183
 Erickson, J. H. 16
 Euklides 189
 Fába, Š. 187
 Fándly, J. 98, 191
 Farrugia, E. G. 16
 Фасмер, М. 57
 Ferenčíková, A. 89
 Ferienčíková, A. 186
 Fiodarovič, J. 89
 Флоря, Б. Н. 113
 Фоллріх, М. 60, 64
 Фонкич, Б. Л. 104
 Франко, І. 172

- Francovna, U. 195
 František II. Rákoci 81
 Frček, J. 111, 112, 113, 114
 Frimmová, E. 93, 96
 Froberger, J. J. 186
 Gábor, Ľ. 184
 Gáfriková, G. 185, 187
 Gáfriková, G. 93, 96
 Гайдеггер, М. 173, 174
 Gajda, S. 181
 Gajdoš, M. 131
 Gál, S. 183
 Gamber, K. 106, 107, 108, 110, 111
 Гарасим, Я. 173
 Geitler, L. 111
 Gergova, E. 12, 14
 Gerovskij, G. 122
 Geryk, J. 192
 Giger, M. 181
 Gladková, H. 182
 Glarean, H. 186
 Glevaňák, M. 158, 162, 163, 188
 Glovňa, J. 72-73, 181-182
 Glück, L. 81
 Gnidovec, F. 30
 Goar, J. 116
 Goidič, I. 94, 96
 Голубцовъ, А. П. 104
 Golema, M. 184
 Gorjanc, V. 181
 Gözsy, Z. 81
 Грабович, Г. 172
 Grandi, A. 186
 Gregor, sv. 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 83
 Gregorová, H. 193, 194
 Grešlík, V. 188
 Grešlík, V. 90
 Grivec, Fr. 20-24, 30
 Habovštiak, A. 43, 57, 85
 Habovštiaková, K. 37
 Hadrián I., pápež 110
 Halajčík, Ď. 131
 Halas, B. 183
 Hamm, J. 104, 111, 117
 Haunerland, W. 156, 163
 Hladký, J. 72, 78, 157, 163, 183
 Hlavatá, R. 93, 96
 Hlôšková, H. 89, 184
 Hnat'uk, V. 131
 Hodinka, A. 121
 Hoffman, J. 186
 Hochradner, T. 186
 Hollý, J. 191
 Holovacký, J. 183
 Honzak-Jahič, J. 146
 Horák, E. 139, 146, 147
 Horálek, K. 147
 Hosna-Jahič, J. 142
 Hrčka, M. 93
 Hrendža-Donskyj, V. 60
 Hribová, M. 97
 Hubinská, N. 81-82, 97
 Hučková, D. 90
 Humenná, O. 183
 Hurbanič, M. 75-76
 Hürner, D. 118
 Húsek, J. 127, 131
 Hušek, K. 193
 Hvozdiaková, O. 183
 Chomová, A. 190
 Chorvát, K. 66, 70, 191
 Chotek, K. 191
 Chrabr, mních 188
 Chrysostomus Hannulík, J. 187
 Chudík, J. 60
 Chudoba, Š. 72
 Ihnatij, kňaz 133
 Ilčev, I. 75
 Iliadová, O. 183
 Imrichová, M. 183
 Inštitutorisová, D. 159
 Isačenko, A. V. 139, 140, 147
 Isaković, A. 154
 Ištvanová, A. 93, 96
 Иванов, С. А. 113
 Иванова, К. 12
 Иванишин, П. 173, 177, 178
 Ivančo, F. 60
 Ivanič, P. 13
 Иванов, Ї. 12, 14, 16
 Ivanova, D. 182
 Ivanschitz, A. 186
 Jágerová, M. 70
 Jagić, V. 109, 110, 111, 117
 Јакимовска-Тошиќ, М. 12
 Jakobson, R. 140, 147
 Jakubócy, M. 99
 Ján Zlatoušty 26
 Jankovská, Ž. O. 87, 172-178, 184
 Jastremská, Z. 183
 Jesenský, M. 82
 Jilemnický, P. 193
 Johnsonová, G. 72
 Jochymczyk, M. 186
 Jóna, E. 184
 Јов Їовчева, М. 14
 Juhasevič Skliarský, J. 187, 188
 Julián Apostata, cisár 25
 Juričková, V. 74
 Juríková, E. 81
 Jusyp-Jakymovyčová, J. 183
 Kačala, J. 41, 159, 164, 165-171
 Kačic, L. 93, 96, 97, 98, 185, 187
 Kálal, K. 86
 Kálal, M. 33, 36, 86
 Kaľcov, M. 193
 Kalinčiak, J. 184
 Kapišovský, V. 60
 Kapsa, V. 186
 Kapsberger, J. H. 186
 Karaman, V. 59, 60
 Kariková, S. 72
 Karlinská, N. 184
 Kasper, W. 156
 Káša, P. 183
 Kaulfürst, F. 182
 Kavasilas, Konstantinos 14
 Kesselová, J. 183
 Klepiková, G. P. 77
 Klimak, J. 83
 Kliment, sv. 11, 12, 15, 17, 18
 Kmeť, A. 191
 Коцюбинська, М. 173
 Kocój, E. 185
 Kocvár, V. 17
 Коледаров, П. 15
 Kolarska-Mladenova, I. 99
 Kolas, J. 195
 Kollár, D. 154
 Kollár, J. 90, 95, 183, 191
 Kollárová, I. 93, 96
 Kolosova, V. B. 31-36
 Комаринець, Т. 172, 178
 Komarovová, O. 183
 Koneski, B. 138, 147, 140, 141, 142, 143, 144, 145
 Коривня́ková, J. 12
 Костенко, Л. 173
 Костомаров, М. 178

- Костомаров, Н. И. 178
 Košková, M. 75-76, 89, 96, 98, 99
 Ковач, А. 63, 64
 Kováčová, V. 179-180
 Kozelnická, M. 13
 Кравецкий, А. Г. 126
 Krajčovič, R. 41, 180-181
 Kráľ, Ā. 147
 Král, T. F. 185
 Kralčák, Ľ. 3-10, 188-189
 Krasnovská, E. 37, 41, 71
 Kredatusová, J. 183
 Kresánek, J. 92
 Кримський, С. 174, 178
 Krištof, J. 187
 Krno, V. 193
 Krško, J. 78, 79, 86, 90, 189-191
 Крутикова, Н. 172
 Krupa, A. 69, 70
 Krupa, V. 125
 Kuhnau, J. 186
 Kuchtová, O. 195
 Куліша, П. 176
 Kupala, J. 193, 194, 195
 Kusko, A. 60
 Labanc, P. 123
 Lacková, M. 148-154
 Lach, M. 82
 Lajčák, M. 182
 Latta, V. 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 57
 Лавров, П. А. 12
 Lavrov, P. A. 13, 16
 Lazorik, F. 60
 Le Goff, J. 192
 Лекомцева, М. И. 147
 Leľáková, E. 154
 Letz, R. 187, 188
 Личковах, В. А. 178
 Lietzmann, H. 105, 117
 Lichner, M. 96, 97
 Lichtejová, T. 183
 Lilge, K. 67, 70
 Lipták, Š. 179
 Liptáková, Ľ. 72
 Lopatková, Z. 93, 94, 96
 Lotko, E. 147
 Lukoviny, Ľ. 103-120
 Lunt, H. G. 108, 109
 Luptáková, L. 86
 Luython, Ch. 186
 Machek, V. 32, 33, 36, 57
 Majtán, M. 71, 90, 189
 Majtánová, M. 32, 36
 Максимович, К. А. 106
 Маланюка, С. 173
 Maliak, J. 65, 70
 Mañas, V. 186
 Marek, M. 123, 127
 Mareš, F. V. 104, 106, 115
 Maríćová, A. 65-70
 Marinčák, Š. 92, 96, 97, 100, 112, 113, 120, 184, 185, 187
 Marko, biskup 12
 Marsinová, M. 37, 41
 Matejka, J. 187
 Mathiessen, R. 113
 Matúš Trenčiansky 81
 Medgyesy, N. S. 187
 Medvedyk, J. 91
 Merula, T. 186
 Metod, sv. 5, 6, 12, 16, 17, 20, 24, 28, 132, 133
 Mezeiová, A. 90
 Miča, F. A. 186
 Mihaljevič, M. 111
 Michal III., cisár 20
 Michal-Boris, cár 18
 Miklas, H. 111, 115
 Miko, F. 156, 164, 183
 Mikovíni, S. 191
 Milanović, A. 181
 Минчев, Г. 112, 113
 Минчева, А. 104, 120
 Minárik, J. 187
 Mirčeva, B. 87, 99
 Misirkov, K. P. 138
 Mistrík, J. 147
 Mjartan, J. 184, 191
 Mlacek, J. 168, 171
 Mohlberg, P. C. 107, 110, 117
 Mojžiš Uhorský, Sv. 129
 Mokry, L. 187
 Monteverdi, C. 186
 Moricová, J. 187
 Moser, M. 75, 181
 Mráz, M. 123
 Мургоски, З. 154
 Мусакова, Е. 111
 Mušinka, M. 61, 62, 64, 73, 74
 Nagy, I. 80, 81
 Nahtigal, R. 106, 111, 112, 113
 Нахлік, Є. 173
 Naum, sv. 11, 12, 14, 17, 18, 98
 Neofit, patriarcha 75
 Neščimenková, G. 181
 Nevrlý, M. 74
 Niederle, L. 191
 Николаева, О. М. 154
 Николова, С. 12
 Nikolova, N. 182
 Nikolova, S. 87, 99
 Nimčuk, V. V. 104, 105, 135
 Новиченко, Л. 172
 Nováková, A. 185
 Novomeský, L. 194
 Olejník, J. 32, 36
 Olšavský, biskup 97
 Ondrus, P. 77
 Ondruš, Š. 106, 147, 149, 154
 Oravec, J. 37, 41
 Pácalová, J. 184
 Pachomius, sv. 83
 Pachomová, S. M. 182, 183, 189, 190, 191
 Paľa, G. 13
 Palestrina, G. P. 186
 Palkovič, K. 32, 36
 Паноска, Р. 140, 143, 147
 Панькевич, І. 42, 57
 Ranczová, H. 17, 26, 30
 Pandev, D. 14
 Paniznik, S. 194
 Pantelič, M. 104, 109, 110, 114, 117
 Паренти, С. 112, 113, 114, 115, 116
 Pastrnek, F. 131
 Pauliny, E. 25, 27, 30, 37, 41, 126, 128, 136, 144, 147, 167, 171
 Pavlovič, J. 28, 30, 106, 155-164
 Pavlovičová, K. 20, 24, 26, 30, 157, 163
 Pecuchová, B. 97, 183-185
 Pečarovičová, J. 72
 Пенкова, П. 112
 Perutková, J. 186
 Petöczová, J. 186
 Petr, J. 142, 147

- Petricová, N. 183
 Petro, M. 13
 Petrov, A. 131
 Petrovic, E. 77
 Pidgorna, L. 86
 Pieta, K. 4, 9, 10
 Pješčak, I. 60
 Plánický, J. A. 186
 Pleskalová, J. 189, 190
 Plevneliev, R. 75
 Plišková, A. 131
 Plotnikova, A. 85
 Погребенник, В. 173
 Погребенник, Ф. 172
 Poglietti, A. 186
 Pohončowa, A. 182
 Pokorný, L. 107, 108, 109, 111
 Polívka, J. 184
 Polonc, A. 192
 Poničan, J. 194
 Pop, S. 77
 Pop-Atanasov, Ď. 13
 Popovič, A. 155, 164
 Росовецький, С. 178
 Pospíšilová, J. 184
 Pražák, V. 192
 Pretnar, J. 154
 Profantová, Z. 191-193
 Prokipčak, I. 60
 Prokipčáková, M. 90-92, 97, 185-187
 Rábik, V. 123
 Rabus, A. 92
 Rácová, K. 81
 Rastislav, knieža 20
 Ratkoš, P. 5, 10, 12, 13, 21, 30
 Rejzek, J. 161, 164
 Ribay, J. 191
 Ричалка, М. 62, 63
 Rieger, J. 77
 Richter, G. 117
 Richter, P. 187
 Ripka, I. 76-78, 84-88
 Rizner, L. V. 191
 Rojkovič, D. 59
 Росовецький, С. 174
 Рудловчак, О. 60, 64
 Rummelová, H. 100
 Rusnák, P. 187
 Ruščin, P. 186
 Ruttkay, A. 4, 9, 10
 Ružička, J. 167, 170, 171
 Rybář, R. 187
 Řoutil, M. 185
 Сабадош, І. В. 33, 35
 Sabol, J. 72, 149, 154
 Sadovski, V. 115
 Sasinka, F. 191
 Sedláková, M. 183
 Sehnal, J. 185
 Seifert, H. 186
 Sentiváni, M. 98
 Sergej, biskup 121
 Servátka, M. 193
 Schaeken, J. 104, 105, 106, 115, 118
 Schattenberg, T. 186
 Schnitter, M. 111
 Schönfelder, A. 117
 Сидоренко, Г. 173
 Sidor, K. 194
 Sipos, I. 77
 Скаличка, В. 147
 Skalský, V. 72
 Skladaná, J. 37-41, 180-181
 Slavkovský, P. 191-193
 Slivková (Džundová), I. 89, 193-195
 Смілянська, В. 173
 Sopoliga, M. 74
 Sorsky, N. 83
 Срезневский, И. И. 87, 90, 112, 113
 Станков, С. С. 34, 35
 Stanislav, J. 12, 13, 16, 17, 71, 79, 95, 126, 128, 183, 184
 Stearn, W. T. 33, 34, 36
 Stern, D. 91
 Стојчевска-Антиќ, В. 11
 Stripský, H. 133
 Strýčková, M. 187-188
 Studita, T. 83
 Suchý, P. 60
 Suško, A. 60
 Svätopluk, knieža 133
 Szirmai, A. 191
 Шаблювський, С. 172
 Šafárik, P. J. 95, 83, 186, 191
 Šafin, J. 119
 Шамота, М. 172
 Šándor, E. 193, 195
 Šándorová, O. ml. 195
 Šándorová, O. st. 195
 Šašerina, S. 87, 97
 Šena, F. 182
 Šerehij, J. A. 74
 Шевченко, Т. 73, 74, 75, 173, 175, 176, 177, 178
 Шевчук, В. 173
 Ševčenko, I. 111
 Šišková, R. 42, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57
 Škarpová, M. 186
 Škoviera, A. 11-19, 87, 97, 98, 105, 158, 164, 188
 Škoviera, D. 81
 Škovierová, A. 92-94
 Škultéty, A. H. 184
 Šlepecký, I. 60
 Šolčina, J. 182
 Špidlík, T. 20, 22, 27, 28, 30
 Štec, M. 17, 58, 62, 63, 64, 122, 135, 162, 164
 Štefanovičová, T. 100
 Štolc, J. 32, 131, 132
 Štúr, Ľ. 95, 183, 194
 Šturák, P. 12
 Шубравський, В. 172
 Šuba, A. 187
 Šujanský, F. 184
 Šumická, H. I. 182
 Šved, I. 86
 Taft, R. 162
 Талиев, В. И. 34, 35
 Tarnanidis, I. C. 111, 114
 Tekeliová, D. 88-90, 97, 184
 Teodorovič, M. 87
 Teofylakt, sv. 15
 Tešedík, S. 191
 Tibenský, J. 37, 41
 Tibenský, M. 123
 Tichý, F. 136
 Tkačova 189
 Tkadlík, V. 115
 Tóbiak, Š. 179
 Tóth, G. 81
 Trapp, E. 12, 13, 14
 Трофимович, К. К. 141, 143, 147
 Трус, М. 193-195
 Турилов, А. А. 113
 Turčány, V. 27, 189
 Turóci, M. 80, 81

- Udler, R. 77
 Ulrich, A. 98
 Ustuhová, L. 183
 Užeňova, E. S. 8687, 96, 99
 Vačková, K. 182
 Vachek, J. 147
 Vajanský, S. H. 191
 Vajs, J. 117
 Valencová, M. 86, 184
 Vařtar, V. 195
 Vámoš, G. 194, 195
 Банат, I. 59, 62, 63, 64
 Vaneková, O. 90
 Vasiľ, C. 121, 124
 Vašica, J. 105, 108, 113, 114, 116, 119
 Vašíček, M. 42-57, 86
 Vašíčková, S. 185
 Vavřínek, V. 21, 30, 108
 Večerka, R. 130, 162, 164
 Белев, И. 13
 Veliamin Rutský, J. 83
 Velička, D. 78, 79
 Ventura, V. 23, 30
 Веприй, О. 173, 178
 Vidoesk, B. 77
 Viching 15
 Vogel, C. 114
 Vojteková, M. 89
 Volotsky, J. 83
 Vrana, J. 104
 Weingart, M. 110, 111
 Wijk, N. 106
 Wilson, H. A. 104, 117
 Wilšinská, L. 82-84, 97
 Wingenderová, M. 181
 Wölkowa, S. 181
 Záborský, J. 95, 96, 98, 183
 Zagiba, F. 108
 Zakrevska, J. 77
 Zareb, A. 77
 Засенко, О. 172
 Záturecký, A. P. 168, 171
 Zavarský, S. 87, 89, 97, 98, 187
 Závodný, A. 71-72, 78-80, 157, 163, 182-183
 Зборовська, Н. 173
 Zekova, M. 99
 Znak, A. J. 104
 Zozulák, J. 25, 30
 Zubko, P. 87, 96, 97, 98, 184, 187
 Žagar, M. 111
 Žantovský, P. 72
 Železo, M. 131
 Žeňuch, P. 85, 88, 90, 91, 92, 94-100, 113, 121-137, 184, 185, 186, 188-189
 Žeňuchová, K. 87, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 126, 131, 132, 184
 Žigo, P. 3, 5, 6, 7, 8, 10, 41, 88
 Žulynskij, M. 73

CONTENTS

STUDIES

E. LUKOVINY: Sacramentary Translations in the Eucharistic Worship System of the Oldest Glagolitic Manuscripts	103
P. ŽEŇUCH: Cultural Stereotypes in the Byzantine-Slavic Confessional Milieu in Slovakia	121
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Phonological system of standard Macedonian from typological point of view in broader context with southern-slavonic languages.....	138
M. LACKOVÁ: Morphological Features of Interlingual Homonyms in Contemporary Slavic Languages.....	148
J. PAVLOVIČ: On Tensions by the Creation of Liturgical Text	155
J. KAČALA: Phraseological units with one-part grammatical core of sentence in Slovak language.....	165

REVIEW ARTICLES

Ž. JANKOVSKA: Archetypes of national being through the perspective of Shevchenko's works: the poem "Hireling" and "Catherine".....	172
---	-----

REPORTS and REVIEWS

V. KOVÁČOVÁ: The 80 th Birthday of Ladislav Bartko	179
J. SKLADANÁ: University Professor Rudolf Krajčovič has passed away.....	180
J. GLOVNÁ: The Conference Slavic Literary Languages and Media in Budyšin (Germany)	181
A. ZÁVODNÝ: 20 years of Slovakistic at the University of Uzhgorod	182
B. PECUCHOVÁ: Popular Prose in Slovakia in the Context of History of Slavistics	183
M. PROKIPČÁKOVÁ: Musikalische und literarische Kontexte des Barocks in Mitteleuropa / in der Slowakei – Musical and Literary Contexts of Baroque in Central Europe / in Slovakia	185
M. STRÝČKOVÁ: The Mother of God in Cultural History of Slovakia.....	187
P. ŽEŇUCH: KRALČÁK, Ľ.: Pôvod hlholiky a Konštantínov kód.....	188
J. KRŠKO: Another Monograph about the Slavic Anthroponymy.....	189
Z. PROFANTOVÁ: The Latest Knowledge about Slovak Ethnography	191
I. SLIVKOVÁ: The Classic of Belarusian Literature Janka Kupala in Slovakia	193

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

Vychádza s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

SLAVICA SLOVACA, ročník 49 (2014), č. 2.

Vychádza trikrát ročne, 1. číslo v júni, 2. číslo a 3. číslo (supplementum) v decembri.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

Tel.: 02/20920203, fax: 02/20920219.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787